

KORUNK

GAZDASÁG ÉS KORSZERŰSÉG •
AZ ÁLLAMHATALOM JELLEGE
A FELSZABADULÁS UTÁNI IDŐ-
SZAKBAN • IMMANUEL KANT •
KRONOTOPOSZ – IDŐ ÉS TÉR
A REGÉNYBEN • AZ IGAZSÁG
MEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÚTJAI •
LÁSZLÓFFY ALADÁR KÖLTÉSZE-
TÉRŐL • A SÓVIDÉKI OKTATÁS
30 ÉVES FEJLŐDÉSE • FALUSI
ÍRÁSBELISÉGÜNK ÉRTÉKES EM-
LÉKEI • A „LAKODALMAS NAP”
VIZSGÁLATA KÖBÖLKÚTON • •

1974 | 6

A SZOCIALISTA MŰVELŐDÉSI ÉS NEVELÉSI TANÁCS HAVI LAPJA

* * * Egységünk jegyében 725

DUMITRU V. FIROIU • Az államhatalom jellege az 1944. augusztus 23.—1945. március 6. közötti szakaszban 728

FURDEK MÁTYÁS • A gazdaság korszerűsége — korszerű gazdaság 733

HAJÓS JOZSEF • Immanuel Kant 737

M. NAGY LÁSZLÓ • A módszer nagykorúsodása 740

DR. KÓS KÁROLY • Hagyomány és anyagi élet (A „lakodalmas nap“ vizsgálata Mezőköbölküton) 745

MIHAIL BAHTYIN • Kronotoposz: idő és tér a regényben (bevezette és fordította Moravszky István) 753

SZÉLES KLÁRA • Egy neoavantgarde költő természetrajza (Lászlóffy Aladár költészetéről — négy tételben) 758

CSEKE PÉTER • Az igazság megközelítésének útjai 766

JEGYZETEK

MAROSI PÉTER • Adjuk a szavakat 771

HAZAI TÜKÖR

TÓFALVI ZOLTÁN • A sóvidéki oktatás 30 éves fejlődése 773

ELŐ TÖRTÉNELEM

* * * Avram Iancu 778

JORDÁKY LAJOS • Az úton végig kell menni 779

LÁSZLÓ FERENC • Az első Bartók-szöveggyűjtemény keletkezéstörténetéhez 782

SZEMLE

NEMETI RUDOLF • Szocializmus, avantgarde, irodalom 787

MAGYARI ANDRÁS • Falusi írásbeliségünk értékes emlékei 790

GÁLL JÁNOS • Egy munkásforradalmár emlékei 792

BALÁZS SÁNDOR • Könyv az emberi célról 793

LÁTOHATÁR

Revista de filozofie, Valóság, Era socialistă, Le Nouvel Observateur, Daedalus

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bakó-Hetei Rozália, Beczásy Antal, Csutak Levente, Finta Edit, Jakobovits Márta, Kisgyörgy Tamás, Muhi Sándor, Pablo Picasso, Pongrácz Antónia

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző • Szerkesztőségi
főtájtár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Egységünk jegyében

Ha tömören, néhány mondattal akarnók méltatni a Szocialista Egységfront májusban tartott kongresszusának jelentőségét, elegendő volna idézni Nicolae Ceaușescu elvtárs jelentéséből az első bekezdést: „A Szocialista Egységfront első kongresszusa nagy jelentőségű történelmi mozzanat, amely új szakaszt nyit a szocialista Románia társadalmi és politikai életének fejlődésében. A kongresszusnak az a szerepe, hogy megszilárdítsa egy olyan állandó, forradalmi, demokratikus szervezet alapjait, amelynek rendeltetése, hogy megfelelő szervezeti keretet nyújtson nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók, az egész nép részvételéhez a politikai életben, az összes tevékenységi területek vezetésében, abból a célból, hogy valóra váltsák a Román Kommunista Pártnak a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom romániai megteremtésére irányuló programját.“

Egyenes beszéd, világos körvonalazás, remek indítás: a lényeg már az első mondatokból kiderül. Ezek a mondatok ugyanakkor gondolatokat is ébresztenek, s e valóban történelmi jelentőségű tanácskozás megérdemli, hogy hozzá fűződjön, rá emlékező gondolatainkat bővebben kibontsuk, és olvasóinkat mintegy bevonva e tűnődésbe, továbbtöprengjük egységfronti meglátásainkat.

Az átfogó karolásnak, a széles körű összefogásnak, a népfrempolitikának, vagy bárhogya is nevezték legyen a történelem során az erők egybefogására irányuló törekvést, mindig megvolt a hármast időbeni kiterjedése: múltja, a sajátos társadalmi—gazdasági—politikai körülményekből adódó jelenvalósága és jövőt célzó iparkodása.

Főnemese és nincstelen jobbágyságok, kötött céhrendszer és (épp emiatt) megcsökött ipar — mennyire múltbাহűző visszamaradottság volt ez nálunk 1848-ban, amikor más tájakon, Amerikában éppúgy, mint Hollandiában, Angliában vagy Franciaországban, már évtizedekkel vagy évszázadokkal azelőtt szabad fejlődést biztosítottak az iparnak, kereskedelemnek, eltörölték a jobbágyságot. Milyen nyomasztóvá tette a múlt a jelent. A haladó szellemű, világosabban látó főuraknak is fájt már sok minden, hát még a mesterlegénynek, faluszei szegénynek? A Nyugaton kitört forradalmakról érkező hírek nem véletlenül váltottak ki oly gyors erjedést, minden társadalmi réteget érintő megmozdulást. A nagy francia forradalom több mint fél évszázaddal azelőtt világgá kiáltott eszméje, a szabadság—egyenlőség—testvériség nálunk még csupán a vágyak világában élt, jövőt jelző csillaghármas volt. De vonzott, de harcba szólított, de világított a forradalom bukása után is.

Nem egészen száz évvel később, a két háború között, amikor a népfrempolitikai törekvés egyesített széles társadalmi köröket, terhes emléksor homálylott a haladó mozgalmak közelmúltjában. Levert magyar, finn, bajor, észk kommün, győzelmes fasizmus Olaszthonban, Portugáliában, vérbe fojtott Grivica nálunk, Hitler fenyegető árnya Európa egén. S a jövő nem csillagzónak tűnt, hanem borúsának. Háborúsának. A meglévő keveset (gazdasági fejlettségben, demokráciában) kellett megővni — szemben a leselkedő pusztulással, rabsággal... Nem sikerült.

Sikerült azonban 1944 augusztusában. Az utolsó órában. A mélypontról fölépni, a végső pusztulástól megmenteni az országot. A legtágabb nemzeti összefogásban, amely a kommunistáktól a Palotáig terjedt. Amaz időponttól számítjuk szabadságunk, újjászülésünk éveit. S a májusi SZEK-kongresszus annak a nagy napnak a szellemében is ült össze.

Eddig minden összefogásunk terhes mültra épült, szorongató jelenben alakult ki, és lényegében véve küzdelmes nekiveselkedés, harci fölkészülés volt.

Gyökeresen más a mai.

Elsősorban is: eredményes mültra épül. Áldozatos munka, kitartó erőfeszítések gyümölcseire. Hogy sokoldalúan kiépítettük az ipart, hogy átalakítottuk, szocialistává és nagyüzemivé tettük a mezőgazdaságot s általánossá az iskolázottságot, arról sokszor hallunk, szólunk. Számokban is. „Az ország ipari termelése a népi hatalom éveiben mintegy 30-szorosan növekedett“ — állapította meg az elnöki jelentés. Harminc év — harmincszoros gyarapodás. Meglepő eredmény. Nemcsak a múltban elképzelhetetlen, de a legtöbb ország ma sem képes ilyesmit fölmutatni. Ha pedig a számok mögé nézünk, még érdekesebb kép bontakozik ki. E három évtized alatt 3 900 000 lakás épült, ezekből városban 1 600 000, falun pedig

2 300 000. Ha tekintetbe vesszük, hogy a városi hajlékok kisebb része s a falusiak őríási hányada egyedi épület, kiderül, hogy az új lakásoknak jóval több mint a fele családi ház. S aki járja az országot, láthatja, miféle otthonok épülnek manapság. Hol van a szoba—konyha, amely 20—25 évvel ezelőtt már rangot jelzett? S hol a vertfal, a vályog, a patics? Vagy a szalmatető, nádfedél, a földes szoba, a kicsiny ablak s a mögötte tenyésző tbc, angolkór? A két-három szoba a divat, az összkomfort. A sáros-poros külvárosok villanegyedekké, a falvak kertvárosokká épülnek ki.

Másodszor: biztató jelenben erősödik az összefogás. Sajátos a helyzet, beérlelődött a régi vetések kalásza. Az, hogy ötvenes tervünket idő előtt fogjuk teljesíteni, vagy hogy az utóbbi esztendőök átlag 14 százalékos évi ipari növekedéséhez képest ez év első négy hónapjában már elértük a 15%-os növekedést, nem csupán anyagi gyarapodást jelent, hanem alapul szolgál más vonatkozású előrelépésekhez is. Ismeretes, hogy a termelés dinamizmusa és az anyagi javak bősége, az általános műveltség és a demokrácia kiterjesztése kölcsönösen feltételezi egymást, akár csak a különböző rétegek közt feszülő ellentétek elcsitulása. Ilyen körülmények között állapíthatta meg az elnöki jelentés: „A termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok szakadatlan tökéletesítése a társadalom állandó homogenizálódásához, a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség és a többi társadalmi kategória közötti közeledéshez, az ipari és a mezőgazdasági munka, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek fokozatos eltűnéséhez vezet...”

A közeledés, társadalmi homogenizálódás, valamint a szocialista demokrácia erősítésének kifejezője a Szocialista Egységfront, amely „egyre átfogóbb és megfelelőbb szervezeti keretet teremt különbségtétel nélkül az egész nép erőinek összefogásához, ahhoz, hogy az összes állampolgárok aktívan részt vegyenek az egész gazdasági és társadalmi életben, az összes tevékenységi területek vezetésében, az ország bel- és külpolitikájának kidolgozásában és végrehajtásában”.

Harmadszor: ez az összefogás nem harci nekigyürkőzés. Békés főlhívás. További építésre, dolgozásra, tanulásra. Ebben a vonatkozásban is jelentős határköhöz jutottunk. Jövőnk körvonalai határozottabban kezdenek kibontakozni. Az öszszel sorra kerülő XI. pártkongresszus kijelöli a következő ötvenes terv (1976—1980) feladatait és a távlati előirányzatokat 1990-ig. Az évtized végéig a nemzeti jövedelem évi tíz százalékos iramban gyarapszik, az iparban és a kapcsolt ágazatokban foglalkoztatott dolgozók száma újabb 1 000 000—1 200 000 fővel nő, több mint 800 000 lakást építünk. A gazdasági eredmények alapján tovább tökéletesítjük a javadalmazást, s már a közeljövőben elérjük, hogy a legkisebb és a legnagyobb javadalmazás közt csak 1:6 legyen az arány; általánossá tesszük a 10 éves oktatást, tovább fejlesztjük a tudományt, egészségvédelmet, és jellemző, hogy a szocialista demokrácia kiterjesztésének jegyében az 1975-ös nemzetgyűlési és néptanácsi választásokon már több jelöltet lehet majd javasolni egy helyre.

Ismereteseke azonban gondjaink is. Mint olyan ország, amely élénk gazdasági kapcsolatban áll sok-sok állammal, nem függetleníthetjük magunkat a világ pénzügyi megrázkódtatásaitól, az energiahordozók és nyersanyagok árának drágulásától. Az a tény, hogy az olaj, cink, papír vagy a gyapot ára 3—4—5-szörösére szökött a két-három évvel ezelőttihez képest, nálunk is fejtörést okoz: „Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy gazdaságunkban a fogyasztás ezeknél a termékeknél nemcsak hogy nem csökkent, hanem növekedett az évek során [...] aminek következményeként csökken a nemzeti jövedelem, tehát a nemzetgazdaság, a dolgozók jóléte növekedésének a lehetősége is. Gazdasági életünk emez alapvető problémái, amelyektől a társadalom általános haladása függ, a Szocialista Egységfront és összes tagszervezetei tevékenységének központjában kell hogy álljanak...”

Jelentős feladatok hárulnak az Egységfrontra a szocializmust építő dolgozók tudatának alakításában. E téren különösen hangsúlyozandó, hogy a végső cél az ember sokoldalú fejlettsége, a gazdag személyiség kialakulása. Ezt szolgálja forradalmi szellemben, az elavult, anakronisztikus nézetek fölszámolása, a korszerű, szocialista gondolkodásmód és viselkedés ápolása érdekében a sajtó éppen úgy, mint a kommunista etika elveinek érvényesítése. Külön megemlítenéd az emberközpontúság s a helyes tudati ráhatás tekintetében, hogy pártunk főtítkára ismételtlen emlékeztetett a nevelés — eddig nem eléggé fölkarolt — vetületére: „Az általános nevelőmunka egyik fontos célkitűzése a család erősítése, a gyermeknevelés, az ország népességének évről évre történő megfelelő gyarapodása kell hogy legyen. Meg kell érteni, hogy a születési arányszám problémája népünk erejének és életképességének problémája, országos fontosságú létkérdés, közvetlenül tőle függ nemzetünk jövője...”

„Abból a realitásból indultunk s indulunk ki, hogy Romániában a román nép mellett az évszázadok során letelepedtek más nemzetiségek is, főleg magyarok és németek, és hogy a dolgozók nemzetiségre való tekintet nélkül együtt teremtték meg mindazt, ami ezeken a tájakon megvalósult. [...] Vallottuk és valljuk, hogy az összes állampolgárok jogegyenlőségének maradéktalan érvényesüléséhez megfelelőképp fejleszteni kell a termelőerőket az ország egész területén; erre épül az igazi egyenlőség, ezen az alapon vesznek részt ténylegesen, nemzeti különbség nélkül az összes dolgozók az ország egész gazdasági és társadalmi életében.“ Ismeretes, hogy a magyar dolgozók milyen nagy arányban vesznek ki részüket az építkezésből, akárcsak a nehéz körülmények között végzett bányamunkából, a vasöntésből, a mezőgazdasági munkából vagy az értelmiségi tevékenységből. Az Egységfront mint keret, mint szervezet lehetőséget nyújt — a marxizmus szellemében és a végzett termelőmunka s más tevékenység alapján — arra is, hogy a nemzeti dolgozók részt vegyenek a közös kérdések megvitatásában, szempontjaik fölvetésében, véleményük és óhajaik szavátételében.

Lényegesen különbözik a régi időktől a nemzeti erők összefogására irányuló törekvés légköre abban is, hogy ma egészen más a nemzetközi helyzet. Szerzte a világon, de különösen Európában, enyhülés tapasztalható, s büszkén állíthatjuk, hogy hazánk — mint rendkívül élénk külpolitikai tevékenységet folytató állam — értékes módon hozzájárult a kedvező nemzetközi atmoszféra létrehozásához. Számunkra azonban mint szocialista állam számára a legfontosabb a velünk egy úton haladó államok közösségének erősítése.

„A legkövetkezetesebb módon föllépünk az összes szocialista országokkal való együttműködés és szolidaritás fejlesztéséért, a szocialista országok közötti kapcsolatokban még fennálló nehézségek leküzdéséért, a szocialista országok egységének és összeforrottságának megszilárdításáért, mert úgy véljük, hogy ez alapvető tényezője annak, hogy növekedjék a szocializmus ereje és világbefolyása, és sikeresen előrehaladjon a világ békéjét és az enyhülést szem előtt tartó új irányzat“ — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs. Ehhez hozzátehetjük, hogy a Szocialista Egységfront megfelelő szervezet abból a célból is, hogy népünk egységes tömörülését a párt körül határozottan kifejezze, s országunk külpolitikáját támogassa. Ilyen szándékkal erősíteni fogjuk az Egységfront és a különböző országok hasonló jellegű szerveinek kapcsolatait, s ezután is igyekszünk majd elmélyíteni a népek közötti barátságot.

Az elnöki expozé első fejezetének ez a címe: „A haladó nemzeti erők összefogása — a román nép történelmi jelentőségű összes győzelmeinek döntő tényezője.“ Ha ez így volt a történelem során, mostoha körülmények között, akkor most és a jövőben — sokkal kedvezőbb helyzetben — minden bizonnyal még inkább így lesz. Ezért is nőtt oly nagy jelentőségűvé a nemzeti erők pártvezette összefogásának kongresszusa.

KORUNK

Pongrácz Antónia: Variációk

Az államhatalom jellege az 1944. augusztus 23.–1945. március 6. közötti szakaszban

Románia történelmében először 1945. március 6-án jutott uralomra valóban demokratikus kormány, dr. Petru Groza széles demokratikus alapokon nyugvó kormánya. A néptömegek 1945. március 6-i győzelmére utalva Nicolae Ceaușescu elvtárs a következőket mondotta: „Így tehát a Groza-kormány megalakulása nemcsak egyszerű kormányváltás volt, hanem országunk politikai rendszerének megváltoztatása is: a munkások és parasztok forradalmi demokratikus hatalmának beiktatása.” (Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*, 4. Bukarest, 1970. 608–609.).

Ezzel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, amelyre véleményem szerint mind-egyedül nem adták meg a megfelelő, kielégítő választ: milyen volt az 1944. augusztus 23-i győztes, antifasiszta nemzeti fegyveres felkelés nyomán létrejött hatalom jellege egészen az 1945. március 6-i történelmi eseményekig.

Az eddig kiadott monográfiák és tanulmányok különféle válaszokat adnak erre a kérdésre. Így például M. Lupan *Contribuții la studiul puterii în prima etapă a revoluției populare din România* (București, 1958) című munkájában a következőket jelenti ki: „... az 1944. augusztus 23-i aktus után a polgári-földesúri államhatalom megnyilvánulásai lehetetlenné teszik, hogy ezt az aktust mint a romániai kizsákmányoló osztályok hatalmának megdöntését értékeljük.” (21.) Ezután pedig ezt írja: „A munkásosztály vezette néptömegek, illetve a polgári-földesúri államhatalom közötti antagonizmus ebben az egész időszakban valamennyi területen megnyilvánult” (25.), ugyanezen az oldalon olvashatunk „a néptömegek és a reakciós államhatalom” közötti ellentmondásról, majd a 41. lapon az idézett szerző megjegyzi, hogy „a polgári-földesúri államhatalom akciói és e hatalom tendenciái valóban koncentrált módon fejeződnek ki az országot 1944. augusztus 23. és 1945. március 6. között vezető reakciós többségű kormányok tevékenységében”.

Ioan Ceterchi *Republica Populară Română — stat socialist* (București, 1962) című munkájában kijelenti: „Még az augusztus 23.–március 6. közötti időszakban felléptek és kifejlődtek azok az erők, amelyek a polgári-földesúri hatalom elleni harcban az új népi demokratikus hatalom elemeit képviselték.” (25.) A gondolatot feleleveníti előadásában is (*Teoria generală a statului și dreptului*, București, 1967), ahol az 1945. március 6-án széles demokratikus alapon létrejött kormány beiktatásáról megjegyzi: „A polgári-földesúri hatalom helyét átvette a dolgozók hatalma, s e hatalom lényege a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája volt, amelyet a proletariátus vezetett.” (183.).

Újabbán a *România în anii revoluției democrat-populare 1944–1947* (București, 1971) című munkában ismét megjelenik az a gondolat, hogy „az 1945. március 6-i kormány megalakítása nem jelentett egyszerű kormányváltást, hanem a romániai politikai rendszer megváltozását, a régi polgári és földesúri hatalom felszámolását s a munkások és parasztok forradalmi demokratikus hatalmának létrehozását” (126–127.). Mihai Fătu viszont másképp vélekedik. *Sfârșit fără glorie* című munkájában (București, 1972) „demokratikus rendszerről” beszél, szerinte ugyanis figyelembe kell venni a kormány 1944. augusztus 24-i Nyilatkozatát, amelyben kijelenti: „A diktatúra megszűnt. A nép ismét jogaiba lép. A politikai rendszer, amelyet létrehozunk, demokratikus lesz, amelyben biztosítjuk és tiszteletben tartjuk a köz- és polgári jogokat. Mostantól kezdve sorsunk urai leszünk.” (Lásd a *România liberă* 1944. augusztus 24-i, 11. számát.)

Nicolae Ceaușescu elvtárs a demokratikus kormány 1945. március 6-i beiktatásának huszonötödik évfordulóján tartott ünnepi gyűlésen elhangzott beszédében mondotta, az 1944. augusztus 23. és 1945. március 6. közötti időszakban működő kormányokra utalva, hogy ezek „mindent megtettek a széles népi tömegek, a demokratikus és forradalmi erők harcának megakadályozására”, a kizsákmányoló párt-

jai — a két „történelmi” párt — és a király tevékeny segítségével; és hogy „igyekeztek fenntartani és megszilárdítani a polgári-földesúri rendszert, valamint a külföldi imperialista körök uralmát”. Pártunk főtítkáranak e szavai azt hangsúlyozzák, amit a reakciós körök s az uralkodó tenni szerettek volna, nem pedig amit tettek, amint ez világosan kiderül ugyanannak a beszédnek egy másik passzusából: „Egy szóval, a reakciós körök úgy vélték, hogy az augusztus 23-i felkeléssel a népi megmozdulás befejeződött, és utána — érdekeiknek megfelelően — megpróbálták mindent fokozatosan visszatérlni a régi mederbe, hogy a dolgok úgy maradjanak, ahogy a múltban voltak.”

Íme, miért mondhatjuk, hogy az említett időszakban a hatalom lényegileg nem polgári-földesúri jellegű, hanem más, közelebbről *polgári demokratikus* jellegű volt.

Véleményünk szerint a történelmi igazság az, hogy 1944. augusztus 23.—1945. március 6. között a hatalom lényege *polgári demokratikus* természetű volt, és az államhatalom feladata többek között éppen a polgári demokratikus forradalom kiteljesítése volt Romániában. Anélkül, hogy a problémát kimerítően tárgyalhatnánk, a következőkben igyekszünk a fenti állítást igazolni.

Már itt leszögezzük: a hatalom polgári jellegét meghatározta az a tény, hogy ebben az időszakban a polgárság és a földesúri osztály nem csupán a gazdasági életben, hanem az állam szerveiben és különösképpen a központi szervekben egyaránt uralmon volt. Ezek az osztályok a monarchiával együtt úgy vezették az országot, hogy az események nagyjából megfeleljenek az ún. történelmi pártok által kialakított elképzelésnek. Ezek szerint az augusztus 23-i aktus a nép harcának végső pontját jelentette, és a demokratikus rendszer az uralkodó osztályok számára csak új keretet jelentene „Románia régi politikai rendszeréhez való visszatéréshez, ahhoz a rendszerhez, amely a királyi diktatúra előtti korszakban uralkodott”. (M. Fătu, i.m. 94.)

Az 1944. augusztus 23-án létrejött rendszer demokratikus jellegét a forradalmi nép tevékenysége és célkitűzései biztosították. A néptömegek számára az 1944. augusztus 23-i történelmi aktus csupán „a kezdetét jelentette a mély politikai és társadalmi átalakulások megvalósításának, kezdetét annak a harcnak, amelyet a régi polgári viszonyok végleges felszámolásáért folytattak”. (Lásd a *Partidul Comunist Român — conducătorul revoluției democrat-populare — 1944—1947* című tanulmányt. *Anale de istorie*, 1972. 2. 98.)

Pártunk főtítkára a katonai fasiszta diktatúra megdöntését „történelmi fordulatként” jellemezte, és megjegyezte azt is, hogy az antifasiszta, demokratikus harc e fordulat után gyorsan átalakult „nagy méretű társadalmi harccá, olyan küzdelemmé, amelyet országunk történelme eddig nem ismert, és amely megnyitotta az utat a legmélyebb forradalmi átalakulások felé, a román nép szabadságeszméinek, társadalmi és nemzeti célkitűzéseinek megvalósítása felé. Sokoldalú politikai és szervező tevékenysége eredményeképpen a Román Kommunista Párt egyesíteni tudta ebben a mozgalomban a nemzet fő erőit, a munkásosztályt, a parasztságot, az értelmiséget, a városi középrétegeket és még a polgárság bizonyos köreit is.” (Nicolae Ceaușescu, i.m. 5. 197.)

Joggal állapítható meg, hogy e korszak forradalmi küzdelmének egyik legfontosabb jellegzetessége volt a nép utcai harcainak, valamint az államapparátusban és a reakciós többségű kormányban tevékenykedő kommunisták, valamint más forradalmi elemek harcának tökéletes összekapcsolása, egybehangolása. Ennek döntő jelentősége volt azoknak az intézkedéseknek a kidolgozásában és elfogadtatásában, amelyek megfeleltek a néptömegek céljainak és törekvéseinek, s ugyanakkor megakadályozták ezeket a kormányokat abban, hogy reakciós politikát folytassanak.

Az „antifasiszta és antiimperialista nemzeti felkelés” győzelme után (a kiíjezést Nicolae Ceaușescu 1974. február 27-i beszédéből vettük), 1944. augusztus 31-én az 1626. számú Dekrétummal ismét érvénybe helyezték az 1886-os Alkotmányt az 1923-as Alkotmányban beiktatott módosításokkal. Ez azt jelentette, hogy az állam központi szervei a polgári-földesúri rendszerből ismert szervek maradtak, vagyis a király, a kormány (II. szakasz) és a parlament (III. szakasz). A parlamenttel kapcsolatban a Dekrétum kijelenti: „A nemzeti képviselőtestület a minisztertanács határozata alapján kiadott Dekrétum szerint szervezzük majd meg”, addig viszont a törvényhozó hatalmat a király gyakorolja a minisztertanács javaslatai alapján.

A politikai rendszerrel kapcsolatban az említett Dekrétum I. szakasza leszögezi: „A románok jogai az 1886-os Alkotmányban elismert jogok, azokkal a módosításokkal, amelyeket az 1923. március 29-i Alkotmány vezetett be.”

Vagyis az elerazett korszakban a monarchia visszanyerte azokat a jogokat, amelyekről a katonai fasiszta diktatúra idején részlegesen megfosztották, és ezzel alkotmányos monarchiává vált. Megjegyezzük: alkotmányos jogainak gyakorlásában a monarchia kénytelen volt tudomásul venni, hogy ez a népi forradalom időszaka volt, és az események menetét döntő módon a nép határozta meg.

E korszak egymást követő három kormányát a pártdokumentumok „reakciós többségű kormányoknak” nevezik. (Nicolaie Ceaușescu: *Beszéd a Nagy Nemzetgyűlés fasiszta iga alól való felszabadulás huszonötödik évfordulója tiszteletére rendezett ünnepi ülésén*. — I. m. 4. 375—376.) Az 1944. augusztus 23. után megalakult első kormány, amelyet C. Sănătescu tábornok vezetett, katonai és szakszakszervezeti kormány volt. Ebben a kormányban a pártok (RKP, SZDP, Maniu Nemzeti Parasztpártja és Brătianu Nemzeti Liberális Pártja) egy-egy képviselővel vettek részt. Az RKP képviselője, Lucrețiu Pătrășcanu ad-interim a jogi tárcát is megkapta, s ez a tény rendkívül jelentős volt az államapparátus demokratizálása és a fasiszta maradványok felszámolása szempontjából. A másik két reakciós többségű kormány (a szintén Sănătescu vezette november 4-i és az N. Rădescu tábornok által vezetett december 6-i) tagjai a politikai pártok képviselői voltak.

Az utóbbi időben megjelent munkák közül néhány azt állítja, hogy a november 4-i és a december 6-i kormány „koalíciós” kormány volt, amelyben az Országos Demokratikus Arcvonal a fő polgári pártokkal együtt vett részt. (Paraschiva Nichita cikkeiben az *Anale de istorie* 1972. 6. és 1973. 6. számában, továbbá az 1947. december 30. című gyűjteményes kötetben — ismételtlen visszatér ez a gondolat. De M. Fătu idézett munkájában szintén hasonló megjegyzések találhatók.)

Nem hinnénk, hogy az említett két kormányt koalíciós kormányoknak lehetne nevezni, lévén hogy a kormányban résztvevő pártok politikai álláspontra különböző volt, anélkül, hogy azonos platformot alakítottak volna ki. A Román Kommunista Párt és az Országos Demokratikus Arcvonal erői jól meghatározott közös platformmal rendelkeztek, amely megfelelt a forradalom felfelé ívelő szakaszának, és amely magába foglalta a forradalmi nép legégetőbb követeléseit. Ezzel szemben Maniu Nemzeti Parasztpártja és Brătianu Nemzeti Liberális Pártja viszszautasította a csatlakozást ehhez a platformhoz, és saját programja szerint politizált. Noha e programok tartalmaztak olyan pontokat is, melyek azonosak voltak az ODA követeléseivel — mint például az antihitlerista nemzeti felszabadító háborúban való részvétel —, más pontokban ez a program radikálisan eltért az ODA haladó célkitűzéseitől. Ezen a tényen az sem változtatott, hogy propagandisztikus célokból, politikai húzások érdekében ezek a pártok is felvetették a földreform problémáját.

Másodsorban: az említett kormányok ebben a korszakban igen keveset tettek azért, hogy a nép forradalmi követeléseit kielégítsék, és mindazt, amit a tömegek egyáltalán elérhettek, azt utcai harcok árán vívták ki. E harcok élén nyilván ott láthatjuk az Országos Demokratikus Arcvonal képviselőit, mindenekelőtt a kommunistákat. Csak egyetlen példát: „... az ODA Tanácsa 1944. november 15-én megvitatta azokat a javaslatokat, amelyeket képviselői az állami adminisztráció megtisztításáról szóló törvény módosítására vonatkozóan, továbbá a régi prefektusok és községi elöljárók leváltásának módozatával kapcsolatban a kormányban előterjesztenek. A miniszterközi bizottság aznap, továbbá 1944. november 16-i és 18-i ülésein az ODA képviselői az előzetes megállapodás értelmében visszautasították a községi választások kiírására vonatkozó nemzeti parasztpárti javaslatot... és szorgalmazták, hogy a kormányban résztvevő szervezetek, pártok és a néptömegek megkérdésezése alapján a belügyminisztérium nevezzen ki prefektusokat és elöljárókat azok helyére, akik nem felelnek meg. Viharos viták után s a megyei és községi hatóságok leváltására indított forradalmi tömegakciók következtében a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt kormánybeli képviselői elfogadták az Országos Demokratikus Arcvonal javaslatát.” (Paraschiva Nichita. *Anale de istorie*, 1973. 6. 43—44.)

Harmadsorban: miután e két kormányt mindenki ideiglenesnek tekintette, mindkét tábor a végleges megoldásokra összpontosított. A reakció által december 6-án kiprovokált erőpróba — Rădescu tábornok kinevezése a kormány élére — ahelyett, hogy a várt irányban döntötte volna el a kormány problémáját, a demokratikus erők győzelmével végződött. Ezek az erők ugyanis nem sokkal később megdöntötték Rădescu uralmát, és arra kényszerítették a királyt, hogy hosszú halogatás után 1945. március 6-án kinevezze az Országos Demokratikus Arcvonal kormányát, élén dr. Petru Grozával.

Így a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt végleg vereséget szenvedett, és ezeket a pártokat örökre eltávolították az ország politikai veze-

téséből. A forradalmi nép akarata győzött: megalakult Románia első, valóban demokratikus kormánya.

A lehetséges érvek listáját nem merítettük ugyan ki, de úgy véljük, hogy az említett korszakban már csak azért sem beszélhetünk koalíciós kormányokról, mert ezzel felelőssé tennénk az ODA-t azokért az ellenforradalmi, nemzet- és néppellenes akciókért, amelyeket e kormányok reakciós többsége kezdeményezett. Ezzel szemben tudott dolog, hogy az ODA képviselői — élükön a kommunistákkal — leleplezték az ilyen akciókat. 1944. november végén a zsilvölgyi bányászok előtt beszélve, Gheorghe Gheorghiu-Dej kijelentette: „A jelenlegi kormányban résztvesznek olyanok, akikhez ragaszkodtok, de tudnotok kell, hogy a kormányban ezek az emberek azoknak az ellenállásába ütköznek, akik nem a ti érdekeiteket képviselik. Kormánybeli képviselőitek eredményei a ti támogatásotoktól, a ti harcotoktól függenek.” (*Scântea*, 1944. december 2.)

Tulajdonképpen arról van szó, hogy az idézett szerzők, akik a koalíciós kormány fogalmához ragaszkodnak, gyakran kénytelenek reakciós többségű kormányról beszélni, és ez a megfogalmazás szerintünk megfelel a valóságnak. Így például Paraschiva Nichita egyik említett cikkében kijelenti: „A földesúri földek felosztására alulról kezdeményezett akciók, amelyeket a kormány reakciós többségével szemben kezdeményezett a parasztság...” — vagyis ő sem ragaszkodik a koalíciós formulához.

Fentebb említettük, hogy a hatalom lényegének demokratikus oldalát ebben a korszakban a forradalmi nép aktivitása és harca biztosította. A néptömegek a Román Kommunista Párt vezetésével előre vitték a népi forradalom ügyét, hiszen csak ezen az úton oldhatták meg a szocialista forradalomra való áttérést biztosító feladatokat.

A forradalmi nép akciói az 1944. augusztus 23.—1945. március 6. közötti szakaszban a reakciós többségű kormányok feje fölött valósultak meg. A legfontosabb, ilyen jellegű akció a reakciós prefektusok és előjárók elűzése és a területi-adminisztratív egységek vezetésének demokratikus megoldása volt: 1945. március 3-án az ország 58 megyéjéből 52-ben az ODA-hoz tartozó prefektusokat iktatott be a nép. A másik, döntő jelentőségű forradalmi akció az 1944 vége felé kezdődött földreform, amelynek földesúr-ellenes és antifasiszta jellege általánossá vált 1945 februárjában, amikor a párt hívó szavára a parasztság elfoglalta a földesúri földeket.

Az intézkedések második kategóriája azért valósulhatott meg, mert a pártnak sikerült összehangolnia a tömegek forradalmi utcai akcióit az államapparátusban és a reakciós többségű kormányokban tevékenykedő demokratikus elemek tevékenységével. Ezek az intézkedések lehetővé tették a reakciós többségű kormányok tevékenységének szűkítését, és olyan határozatok elfogadását, amelyek megfeleltek a néptömegek követelésének. Ilyen eredmény volt például az államapparátus megtisztítása a fasiszta-legionárius elemektől, a háborús bűnösök elítélésére vonatkozó törvénykezés, a háborús profitok felhalmozói elleni intézkedések, a nemzeti kisebbségek egyenlőségének meghirdetése. E politika legfontosabb eredménye azonban az volt, hogy sikerült kidolgozni és elfogadtatni a szakszervezetekre vonatkozó törvényt (1945. január) és a nemzeti kisebbségek Statútumát (1945. február). Hogy mindezt az utcai harc és a kormányban működő demokratikus elemek tevékenységének egybehangolásával érték el, arra igen jó példa az a mód, ahogyan 1945 januárjában kidolgozták és elfogadtatták a szakszervezetekre vonatkozó törvényt. Noha a munkások már a fegyveres felkelést követő napokban megkezdték a szakszervezetek szervezését, és szeptember 1-én az RKP és az SZDP központi bizottságainak képviselői együttesen megállapodtak az alkalmazottak szakszervezetekbe való tömörítésének elveiben és a szükséges intézkedésekben, annak ellenére, hogy a kormány elismerte a munkások szervezkedési jogát, a szakszervezetek megalakulása és különösképp a szakszervezetek jogi helyzetére vonatkozó intézkedések kidolgozása rengeteg harc és nehézség árán ment végbe. A reakciókók közül sokan azt hangoztatták, hogy nem kellett volna engedélyezni a munkások szervezkedési jogát, mások viszont az 1921-es törvények keretei között kívánták csak engedélyezni a szakszervezetek létrejöttét. Ezzel kapcsolatban említésre méltó a Belügyminisztérium 12711. számú rendelete (1944. szeptember 30.). Ebben olvashatjuk: „A kormány elhatározta, hogy a szakszervezetek megszervezésével kapcsolatos újabb törvények kidolgozásáig a dolgozók csak az 1929-es törvénynek megfelelő módon tömörülhetnek szakszervezetbe... Ha a dolgozók megkísérelnék az említett rendelkezések megszegését, akkor a katonai parancsnokok, a tulajdonosok vagy a különböző ipari vállalatok vezetői

a rendőri, csendőri szervekhez vagy a térparancsnokságokhoz forduljanak." (Lásd M. Fátu, i. m. 179.)

Annak ellenére, hogy már 1944. szeptember végén kidolgozták a szakszervezeti törvényt, és ezt meg is vitatták a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt képviselőivel a minisztertanács elé való beterjesztés előtt, a reakciós pártok nem fogadták el a törvénytervezetet, s ami még jellemzőbb, noha a minisztertanács több ülésén is előterjesztették, egyetlen egyszer sem vitatták azt meg a reakciós többség ellenállása következtében. A törvényt egyébként az SZDP egyik vezetője, Lothar Rădăceanu munkaügyi miniszter terjesztette elő.

A néptömegek végül mégis győztek. A minisztertanács január 15-i ülésén kénytelen volt megvitatni és január 20-án kibocsátani a szakszervezetek szervezésére vonatkozó törvényerejű rendeletet. Megjegyezném, hogy eközben lázas előkészületek folytak az országban a 12 szakszervezeti szövetség kongresszusának és a szakszervezetek általános kongresszusának előkészítésére (ebben az időben az országban 513 szakszervezet működött). Január 15. és 20. között számtalan gyűlést tartottak, számtalan delegáció kért kihallgatást a belügyminisztériumban, követelve e fontos törvény kidolgozását. A törvény elfogadása azután már csak a meglévő helyzetet szentesítette. Egyébként Chivu Stoica a Scănteia 1945. január 4-i számában világosan kimutatta a dolgozók harcának jelentőségét a szakszervezeti jogok kiharcolásában.

Sajnos, nem foglalkozhatunk bővebben ezeknek az intézkedéseknek a közvetlen és távlati következményeivel, mégis hangsúlyoznánk néhány dolgot. Elsősorban azt, hogy ezek megerősítették a forradalmi és demokratikus erők helyzetét, a munkásosztály vezető szerepét. Jellemző, hogy sok becsületes ember, akit félrevezetett a történelmi pártok frazeológiája, most kiábrándult e pártok politikájából, és csatlakozott az ODA-hoz.

Másodsorban: ebben a periódusban fejlődött ki és erősödött meg a munkás-paraszt szövetség, a népi demokratikus rendszer jövődő szociális alapja.

Harmadsorban: sikerült a reakciós-polgári többségű államapparátus akcióit leszűkíteni, és megteremteni azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették e szaksz legfontosabb problémájának, a hatalom problémájának forradalmi és demokratikus megoldását. 1945. március 6-án létrejön a népi demokratikus rendszer, amelynek lényege a proletariátus és a parasztság forradalmi, demokratikus diktatúrája. A forradalmi nép első döntő győzelme volt ez, amely bebizonyította, hogy a tömegek világosan megértették: a kommunisták tettei és szavai között nincs különbség, és ezért a kommunistákat érdemes követni, hiszen ők azok, akik képesek a román népet a haladás és a felvirágzás útjára vezetni.

Végül a Román Kommunista Párt éppen a forradalmi nép céljainak megfelelő harcok eredményeképpen megszerezte a politikai vezető szerepet. Amint ezt pártunk főtítkára hangsúlyozta: "...pártunk elláthatta szerepét, mert egész lényében azonosította magát a dolgozó tömegek érdekeivel, a nemzeti és társadalmi igazságért és szabadságért küzdő nép törekvéseivel." (Nicolae Ceaușescu, i. m. 4. 625.)

Bakó-Hetei Rozália
kerámiaja

A gazdaság korszerűsége — korszerű gazdaság

Napjainkban gyakran és sokféle összefüggésben kerül szóba a korszerű gazdaság fogalma. Napirenden van „a gazdasági élet korszerűsítése“, „a korszerű ipar és mezőgazdaság kiépítése“, „a korszerű üzem- és munkaszervezés bevezetése“, „a nemzetgazdaság korszerű irányításának meghonosítása“ stb.

Mit is kell érteni a gazdasági életre vagy különböző területeire vonatkozó korszerűsítésen? Vannak-e ismérvei a korszerűségnek? És ha vannak, melyek azok? Állandóak-e vagy történelmileg változók?

Maga a fogalom — *korszerű* — is jelzi, olyasmiről van szó, ami a kor *körülményeinek, igényeinek és lehetőségeinek* felel meg. Mivel a kor maga is bizonyos időszakot ölel fel, feltételei, elvárásai és lehetőségei is változók: minden kornak megvannak a jellemző vonásai. Eszerint korszerű mindig az, ami az adott kornak leginkább megfelel. Ahány kor, annyiféle korszerűség van. Kérdezzünk azonban tovább. Vajon minden, ami a maga idejében korszerű volt, a változott körülmények között már korszerűtlenné válik? Egyáltalán van-e a gazdaság korszerűségének általános érvényű ismérve? Avagy minden kornak megvannak a maga sajátos, egyedi korszerűségi ismérvei?

Véleményünk szerint van egy általános ismérv: korszerű gazdaság az, amely *a termelőerők adott színvonalán a társadalom igényeinek a kielégítését a legkisebb társadalmi munkaráfordítással, a legkisebb áldozattal képes kielégíteni.* Más szóval korszerű a gazdaság olyan rendszere, amely *a leggazdaságosabban tudja megoldani a szükséges anyagi javak előállítását, elosztását és cseréjét.* Ami ezt elősegíti, a gazdaság korszerűsítésének irányában hat, ami ellenben akadályozza, késlelteti, a korszerűtlenséget mélyíti el.

Továbbmenve: azt, hogy a gazdasági életben mi korszerű és mi nem, attól függ, hogy csökkenti-e a társadalom erőfeszítésének nagyságát, vagy növeli. Hogy ezt közvetlenül vagy közvetve, azonnal vagy hosszabb távon eredményezi, nem döntő szempont. Ismeretes, hogy a társadalmi erőfeszítés méretét a munka termelékenységé, hatékonysága, eredményessége határozza meg. Ez pedig a mindenkori termelőerők és termelési viszonyok függvényeként alakul ki. A termelőerők adott színvonalára jellemző a tudomány és technika fejlettsége és alkalmazhatósága, a munkaerő száma, nemzedéki összetétele és képzettsége. Mindez pedig meghatározott tulajdonviszonyok és elosztási feltételek közt jön létre.

Optimális helyzet az, amikor a korszerű termelőerőknek korszerű termelési viszonyok felelnek meg. Kevésbé optimális, ha a korszerű termelőerőknek elavult termelési viszonyok között kell működniük, vagy ha korszerű termelési viszonyok esetén a termelőerők fejlettsége marad el. Az előbbire tipikus a jelenkori kapitalizmus, az utóbbira azok a szocialista államok, ahol a termelőerők még nem elég fejlettek.

Ezért az optimális helyzet, vagyis a korszerű népgazdaság létrehozásának módjai eltérőek. Míg a jelenkori kapitalizmusban a legkisebb társadalmi munkaráfordítás érvényesítését a tőkés termelési viszonyok sok tekintetben akadályozzák, addig a jelenkori szocializmusban a gazdaságosságot megnehezítő tényezők főleg a termelőerők, a technológia, a tudomány területén találhatók. Nem véletlen tehát, hogy ha a munkásosztály hatalomra jut, miután az elavult tőkés termelési viszonyokat fölszámolta, és új, korszerű, szocialista viszonyokat hozott létre, figyelmét a termelőerők korszerűsítésére összpontosítja, hogy a társadalmi munka termelékenységének, hatékonyságának a fokozását lehetővé tegye. És mivel ez utóbbi fő feltétele a korszerű termelőeszközök gyarapítása, a gazdaságpolitika fókuszába az ipar és ezen belül a termelőeszközök előállítása, a gépgyártó ipar kerül. Ebben az összefüggésben válik igazán érthetővé, hogy a szocialista iparosítás súlypontja a nehézipar — mint termelőeszközöket gyártó ipar —, amelynek termékei leginkább teszik lehetővé azt, hogy a társadalom igényeit minél kisebb ráfordítással elégítsék ki. De ebből az összefüggésből kiderül, hogy a szocialista iparosítás, különösen a nehézipar kiépítése nem öncél, hanem csupán a munkatermelékenység emelésének egyik eszköze. Mint ilyennek egyre tökéle-

tesednie kell, mert magas hatásokkal és alacsony ráfordítással csak akkor lehet termelni, ha a termelőeszközök olcsók, s egyre kevesebb társadalmi munkaráfordítást igényelnek. Ellenkező esetben a nehézipar csak részben tudja szerepét betölteni. Elegendő mennyiségű és alacsony társadalmi ráfordítást igénylő fogyasztási cikket csak olcsó anyagokból, nem drága és nagy teljesítményű gépekkel lehet előállítani. A korszerű berendezéseket tehát nem csak a magas műszaki mutatószámok jellemzik, hanem az is, hogy előállításukhoz a társadalom minél kevesebb élő és holtmunka-ráfordítást eszközöljön.

A gazdasági élet korszerűsítésében két fázist különböztethetünk meg. Az első a *mennyiségi gyarapodás szakasza*; ebben a hatalomra jutott nép a szocialista iparosítás útján létrehozta azokat az iparágakat, amelyek a gazdasági növekedéshez szükséges termelőeszközöket biztosítják; a második a *minőségi, szerkezeti átalakulások szakasza*, amikor a meglevő ipari potenciál egyre növekvő hatékonyságú termelőeszközökkel látja el a nemzetgazdaságot.

A mennyiségi gyarapodás szakaszában a nagyarányú beruházások célja a kellő mennyiségű termelőeszköz megteremtése. Ime, hogyan gyarapodott hazánk ipara ebben a tekintetben húszegynéhány év során.

	1951—55	1956—60	1961—65	1966—70	1971—73
Az iparba beruházott összeg (milliárd lej)	33,2	44,9	92,8	165,3	145,4
Növekedés (%-ban)	100	135	278	496	440

Az ipari beruházások nagy részét a termelőeszközök gyártásának fejlesztésére fordítottuk, és ennek eredményeképpen jelentős növekedés jellemzi a román ipart ebben az időszakban.

(Az 1938-as év ipari össztermelése = 100%)

	1948	1955	1960	1965	1970	1972
Vegyipar	101%	502%	11-szeres	35-szörös	92-szeres	119-szeres
Földgázkitermelés	435%	13-szoros	23-szoros	54-szeres	83-szoros	92-szeres
Villamos- és hőenergia	156%	576%	11-szeres	23-szoros	58-szoros	72-szeres
Fémfeldolgozás és gépgyártás	87%	496%	10-szeres	23-szoros	48-szoros	64-szeres
Építőanyagipar	117%	686%	10-szeres	23-szoros	43-szoros	55-szörös

E számok határozott mennyiségi gyarapodást jeleznek, s e tendenciák eredményeként lényegesen megváltozott a termelőeszközök és fogyasztási cikkek aránya az ipari termelésben. Míg 1938-ban az „A” csoport (a termelőeszközök gyártása) részesedése az összipari termelésben 45,4% volt, addig 1972-ben már 70,8%-ra emelkedett. A „B” csoport (a fogyasztási cikkeket gyártó ipar) részesedése az 1938. évi 54,6%-ról 1972-ben 29,2%-ra csökkent.

A nehézipar közismerten anyag- és energiaigényes. A fentebb vázolt ütemben történt növekedése nyomán az elmúlt két évtizedben jelentősen megnövekedett az ipar energia- és anyagigénye, amit csak az energia- és anyagtermelés nagyarányú fokozásával lehetett fedezni. Szemléltetésképpen íme néhány számadat:

		1938	1950	1960	1970	1973
Acél	ezer tonna	284	555	1806	6517	8161
Vasérc	„ „	139	392	1460	3206	—
Szén	„ „	2826	3893	8163	22855	24854
Földgáz	mill. m ³	311	2057	6707	19971	29238
Villamos-energia	mill. kWó	1130	2113	7650	35088	46720
Traktor	db	—	3469	17102	29287	38800
Cement	ezer tonna	510	1028	3054	8127	9848
Autó	db	—	—	12123	66898	—

Ezek az arányszámok bizonyítják, hogy hazánk ipara világviszonylatban is a legdinamikusabb gyarapodásúak közé tartozik.

Tekintettel arra, hogy az utóbbi évekig a mennyiségi problémák elkerülhetetlenül a figyelem előterében álltak, a mennyiségi növekedést szolgáló iparágak kiépítésével az erősen anyagigényes iparágakat fejlesztettük gyors ütemben és jelentős mértékben. Ugyanakkor rohamosan nőtt a gépesítés, automatizálás, kemizálás foka. Ennek eredményeképpen nőtt az energia- és az anyagfogyasztás is. Ezért a növekvő társadalmi össztermékben egyre nagyobb részaránynyal szerepelnek az anyagi természetű költségek. És minthogy ezeket pótolni kell, levonják a társadalmi össztermék értékéből, amiből az következik, hogy a megmaradó rész, az elért nemzeti jövedelem mind kisebb részarányt képvisel. Míg 1938-ban a társadalmi össztermékből az anyagi költségráfordítás részaránya 51,1%, a nemzeti jövedelemé pedig ennek megfelelően 48,9% volt, addig 1965-ben az anyagi természetű költségek részaránya 56,9%, 1972-ben pedig 59,5%-ra emelkedett, és ennek megfelelően a nemzeti jövedelem részaránya 43,1%-ra, illetve 40,5%-ra esett vissza. Vagyis minden 100 lej társadalmi összterméknél az utóbbi két évtizedben kb. 9 lejjel csökkent az elért nemzeti jövedelem. Azt mondhatnók, ez igazán nem sok, kár szóba hozni. Igen ám, de több száz milliárdos összegekről van szó, s ez esetben néhány százalékos csökkenés nyomán a nemzeti jövedelem apadása évente sok milliárd lejt jelent. A jelenlegi ötéves tervben például az anyagi természetű költségeknek csupán 1%-kal való csökkentése évente kb. 8 milliárd lej nemzetijövedelem-emelkedést szülne. Mindez messzemenően indokolja a nyersanyagok és az energiahordozók pazarlása ellen, az ésszerű, takarékos gazdálkodás kialakítása végett hozott legutóbbi intézkedéseket.

A növekedésnek ezt a változatát úgy jellemezzük, hogy az extenzív típusú bővített szocialista újratermelés esetén a társadalmi össztermék gyorsabban nő, mint a nemzeti jövedelem. Ez a jellegű fejlődés az adott időszakban igen hasznos és célszerű volt, hogy gyorsan kiépíthessük a kulcsfontosságú iparágakat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a termelés állandó korszerűsítéséhez.

De amilyen szükséges volt egy meghatározott időszakban a fejlődésnek ez a modellje, éppen olyan szükségessé vált a gazdasági fejlődés adott pontján a fokozatos áttérés az intenzív típusú fejlődésre. Ennek jellemző vonása, hogy a minőségi szempontok (termelékenység, hatékonyság, jövedelmezőség, a termékek minősége) kerülnek az előtérbe. Mindez nemcsak azért, hogy a nemzeti jövedelem gyorsabban növekedjék, mint a társadalmi össztermék, hanem azért is, mert ha a társadalmi összterméken belül összezsugorodik a nemzeti jövedelem, akkor fokozatosan szűkülnek a bővítéshez szükséges erőforrások. Az anyagi természetű költségek csökkentését az is sürgeti, hogy az anyagi erőforrások szintén szűkösebbek lesznek, minthogy az egész világon emelkednek az energia- és nyersanyagárak.

Az ipar tervezett növekedését (1990-ig kb. hatszoros szintet érünk el) 1970-hez képest ugyanis csak akkor lehet elérni, ha ugyanannyi energiával és nyersanyaggal egyre több terméket állítunk elő. Mert ha a fajlagos anyagfelhasználás az eddigi trend szerint tovább nő, akkor az 1990-es termelési szint eléréséhez olyan mennyiségű nyersanyagra és energiára lenne szükségünk, amit jórészt honi termelésből már nem tudnánk előállítani, az anyagbehozatal viszont túlságosan megterhelné külkereskedelmi és fizetési mérlegünket. Szemléltetésképpen néhány példát idézünk. Míg 1950-ben 917 000 tonna vasércet hoztunk be, 1972-ben már 7,6 millió tonnát. 1950-ben 655 000 tonna kokszot importáltunk, 1972-ben már 2,4 millió tonnát. Ha acéltermelésünket a prognózis szerint 20 millió tonna fölé akarjuk emelni 1990-ig, akkor változatlan anyagfelhasználás alapján fel lehet bocsúlni, milyen hatalmas vasérc-, illetve kokszmennyiséget kellene importálnunk. Ugyanakkor figyelembe veendő az is, hogy ha a megelőző években a vasérc- és kokszimportot megkönnyítette a világpiaci árak kedvező alakulása (csökkenő tendenciája), napjainkban ezen a téren ellenkező előjelű fordulat állott be, mert nemcsak a kőolaj, hanem más nyersanyagok ára is emelkedő irányzatot mutat.

Ezért nem véletlen, hogy pártunk és államunk az utóbbi években fokozódó figyelmet fordít az új nyersanyagelőhelyek foltárására, de főleg a termelés hatékonyságának állandó növelésére, a termelés gazdaságosabbá tételére. Ennek főtétele, hogy a kiépült kulcsiparágak ne csak több, hanem egyre korszerűbb gépeket is állítsanak elő (kevesebb anyagból, kevesebb energiával, nagyobb teljesítménnyel), olyan gépeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat vagy az importból származó anyagokat magasabb hatásfokkal tudjuk feldolgozni.

Az utóbbi években még magas volt a termékek önköltségi árán belül az anyagi természetű költségek részaránya.

	Nyersanyag és segédanyag	Fűtőanyag	Energia és víz	Összesen
1951	62,5	2,6	1,5	66,6
1960	63,3	2,6	2,6	68,5
1972	67,7	3,6	2,9	74,2

Amint látjuk, mindhárom anyagi természetű költség emelkedő tendenciát mutat, amiből az következik, hogy ha továbbra sem csökken az áruegység előállításához szükséges anyag- és energiamennyiség, ez szükségszerűen az önköltségi ár emelkedését vonja maga után, ami csökkenti a vállalatok jövedelmezőségét, a gazdálkodás hatékonyságát.

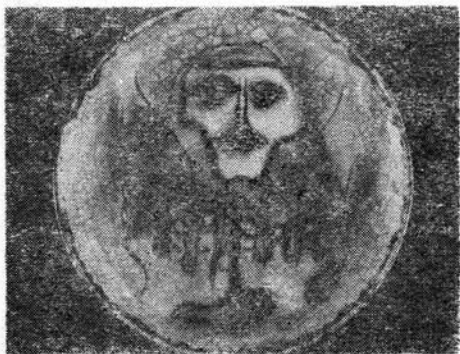
E felismerés nyomán gazdasági irányításunk jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy iparunk szerkezetét az új feltételeknek megfelelően módosítsa: csökkentsük az igen magas anyag- és energiaigényes ágazatok fajsúlyát, és növeljük a munkaigényes termékek arányát. Azokban az iparágakban, amelyek anyagigényesek ugyan, de a nemzetgazdaság fejlesztésében szükség van rájuk, arra kell törekedni, hogy minél kevesebb anyagból minél több terméket állítsunk elő. A gépek súlyának csökkentése például azáltal érhető el, ha több különleges ötvöztöccélfajtát állítunk elő, amelyekből — nagyobb szilárdságuk révén — kevesebb kell. Ezen a téren — mint ismeretes — máris számottevő eredményeket értünk el. A nemrég üzembeállított Tírgoviștei Vasmű — láttuk híradókban, olvastuk beszélgetésekben — ötvöztött nemesacélok gyártására szakosodott.

Az intenzív bővített szocialista újratermelés másik feladata az, hogy minél hamarabb megszüntesse a *felelőtlen* anyaggazdálkodást. Már a jelenlegi szinten is, az anyagi természetű költségek viszonylag magas részarányának egyik oka többek között az anyagpazarlás, az ésszerűtlen felhasználás, a szállításnál vagy a tárolásnál beállott veszteségek.

A munkaigényes iparágak kifejlesztése azonban nemcsak több eleven munkát igényel, hanem mindenekelőtt *magas szakképesítésű termelőket*. Nem véletlen, hogy pártunk és kormányunk fokozott figyelmet szentel az oktatás tökéletesítésének, a korszerű vezetési módszerek meghonosításának.

A korszerű gazdaság egyik tulajdonsága, hogy rövid idő alatt, viszonylag zökkenőmentesen alkalmazkodni tud a legújabb igényekhez és követelményekhez is. Ez az alkalmazkodás viszont korszerű irányítást igényel, jól képzett szakembereket, amely az újra való áttérés műszaki, gazdasági és vezetésbeli problémáit meg tudja oldani.

Szocialista termelésünk hatalmas előnye, hogy a nemzetgazdaság korszerűsítéséhez szükséges változások, tökéletesítések, amelyek a legeredményesebb termelést lehetővé teszik, nem spontánul, nem véletlenszerű szabad erők játékaiként jönnek létre, hanem *tudatosan, a párt és a szocialista állam vezetésével és irányításával*. Ebben az összefüggésben magától értetődőnek, természetesnek tűnik pártunk vezetésének az a törekvése, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése érdekében állandóan és következetesen gazdasági életünk korszerűsítésére törekszik.

Bakó-Hetei Rozália kerámiatányérja

Immanuel Kant

Gondolkodom, tehát *vagyok, mint minden ember: fenség*; gondolkozó nádszál. (Descartes, *Ady*, Pascal)

...ámbár mellemben elfogódást éreztem, fejemben nyugalom és vidámság uralkodott... A csupán a testet illető ellankadásokkal az életérzésnek egy más, magasabb nemét állíthatjuk szembe. (Kantnak Hufelandhoz írt leveléből, Brassai Sámuel kiadatlan fordításában)

Ha a valóság, amint Leibniz vallotta, azonos a működéssel, és ha a szellemi létre Descartes nyomán a gondolkodásból lehet következtetni, akkor kétségtelen, hogy Kant nagyon reálisan, sőt nagyon perszónálisan egzisztált. Mindenki (s a legtöbb ember sokat) gondolkodik életében. Kant gondolkodásban élt. Tudta: gondolkodni csak pontosan, szépen, ahogy az ethosz ösztönzi énem, úgy érdemes.

Harmadfél századdal ezelőtt született, a porosz abszolútista királyság területén fekvő Königsbergben, egy nyergesmester fiaként. Állítólag skót ősektől származott; angol kereskedő volt a legjobb barátja; rajongott a newtoni világmépért; az angol Hume „ébresztette föl dogmatikus szendergéséből”. Mély benyomást tett reá Rousseau-nak az emberi méltóságot körülölelő szentimentalizmusa, általában a francia antifeudális eszmevilág. Nagyrabecsülte a matematikus filozófusként oly lángeszű Leibnizet, a leibnizi gondolatokat is pedánsan-felvilágosítóan, igazi német alapossággal rendszerező Wolffot, és a (házánkban is erősen ható) wolffianus Baumeistert választotta első magánelőadásai egyik vezérfonalául. De már tevékenysége első, wolffianus negyedszázadában eredeti filozófiai és természettudományi nézetekhez jutott, 1770-től számítható kriticitista korszakában pedig a felvilágosodás egy sajátos kivirágzásának, a klasszikus német filozófiának Leibnizet is túlszárnyaló megindítójává, minden idők egyik legmélyebb töprengőjévé nőtte ki magát.

A hagyományos bölcsélettörténetírásban „a XVII. század nagy rendszereinek a korszaka” mintegy *elválasztja* a reneszánszt a felvilágosodástól. De voltaképp e kimagasló rendszeralkotókban (közéjük tartozott a neve szerint is Renatus: Cartesius) *továbbél* a reneszánsz univerzalizmusa, mindent-átfogni-akarása, s *előlegeződik* — főként a racionalista *claritas*-követeléssel, az emberi észnek mint *lumen naturalének* a dicsóztatásával — az Aufklärung, az illuminizmus. A reneszánsz kori univerzalizmus utóregzését is jelenti a leibnizi *mathesis universalis*, Diderot-ék enciklopédizmusa, Kant bölcséleti összegezésre törő polihisztorsága, *egyetemes érvényű filozófiai módszer* szükségességére összpontosító útkeresése. Ne feledjük: a XVII. század ötletes rendszerteremtőként csodált elméi (a ma már gyakran reneszánsz embernek mondott Bacontól Descartes-on át Spinozáig és Leibnizig) lényegbevágóan, akut aktualitásérzéssel metodologizáltak, kutattak olyan *eljárásrendszer* vagy inkább alaplómódszer után, amely kivezessen a skolasztikus és másféle egyhelyben topogásból, látszatmozgásból, sőt óriási haladást tegyen lehetővé. Kant életműve szintén módszerközpontú. Szisztémájának lenyűgöző architektonikája másodlagos fontosságú a benne dolgozó, néha ugyancsak pepecselő, máskor majdnem falrepsztoően dinamikus dialektizáláshoz képest. Persze, Hegelhez viszonyítva Kant sokszor csupán predialektikusnak tűnik. Am senkitől sem szabad többet várni a méltó előddé válásnál, a példás elődök mintaszere meghaladásánál. Kant-hoz illő német előd volt Leibniz, akinek csillaga ma ragyog a legfényesebben, s aki az érdemtelenül nagyon elfelejtett Clauberget fölöttébb nagyra értékelte. A tudományos ismeretek, az észigazságok egyetemes és szükségszerű voltának és e vonásaik nem érzékleti adottságának elemzése olyan eljárás, melynek mélybe ívelő útja — hogy tovább most ne menjünk — a claubergi karteziánus elmélkedéstől visz a königsbergi Filozófus ismerettani és etikaalapozási erőfeszítéseihöz.

Rendkívül extenzív tudás és még rendkívülíbb intenzív elemzőkészség és etikai érzék jellemezte Kantot. Minden területet foglalkoztatta, a fiziko-matematikai összefüggésektől el egészen a finn—magyar nyelvrokonságig. (Az utóbbiról hihető-

leg J. E. Fischertől értesült, aki a moldvaiakról is írt könyvet.) De minden sokoldalúsága ellenére 15 évet kellett várnia a professzorságra, kivált a nála két évvel idősebb versenytársa miatt. Ez egyébként *Célszerűségtani elgondolások a füst-ről* címen értekezett ugyanakkor, amikor Kant közzétette a világ ösködből kibontakozásáról szóló zseniális (noha szintén nem előzménytelen) elméletét.

A swedenborgi misztikus ködösítéseket is szellemesen bíráló, „természetlátó“ Kant kozmogóniája Engels megállapítása szerint „a legnagyobb haladás volt, melyet a csillagászat Kopernikusz óta megtett“ (főleg a dialektika felé). A Swedenborg spiritalizta álmódózásait elragadó stílusban elutasító Kant maga is „szellemlátó“ volt, mármint a józan észvizsgálat értelmében, és vizsgálódásaiért a filozófia Kopernikusának nevezte őt filozófiaprofesszorunk — G. G. — filozófiaprofesszora: Alexander Bernát, az első magyar Kant-monográfus.

Transzcendentálisizmusát (a megismerésnek a tapasztalattól „független“ alanyi föltételeiről szóló tanát) Kant maga állította párhuzamba a gondolkodásmód kopernikusi fordulatával. Többnyire csak azt hangsúlyozzák, hogy a kanti fordulat valójában antikopernikusi, szubjektivista. Pedig vannak a kopernikuszihoz hasonló mozzanatai: 1. Kopernikusz szerint is a nap- és évszakokhoz vezető mozgást, ellentétben az érzékelés, a látás (annyiszor látszatot adó!) tanúságával, nem az égből, a Napban kell keresni, hanem földi szemlélőjében; 2. Kant sem állítja a magánvalóknak, a dolgok lényegének, sőt még csak ezek jelentkezési módjainak sem az emberi én körüli, ehhez igazodó keringését, hanem pusztán azt, hogy e jelentkezési, megnyilvánulási módok jelenségé, azaz *tapasztalat* hosszabbodásukban hatólagosságuk mellett passzívak is, tudniillik alárendelődnek tér- és időszemléletünknek, értelmi kategóriáinknak, tehát a megismerő alany eleve adott szerkezete rájuk nyomja bélyegét. Kant eltűlozta a szellemi alkatunkban tényleg létező, de viszonylagos aprioritást, nem emelve ki például azt, hogy ami az egyén fejlődésében a priori, nem empirikus, örökölt, az az emberiség története során szerzett. A tudományos, történeti fölmérésnek viszont a kanti transzcendentálisizmusban nem annyira az idealista ismeretelmélethez való közeledést kell előtérbe helyeznie, mint inkább a *dialektikátlan* materialista gnoszeológia áttörését. Kant persze ebben sem tökéletesen önálló. No de Kopernikusnak is voltak előfutárai.

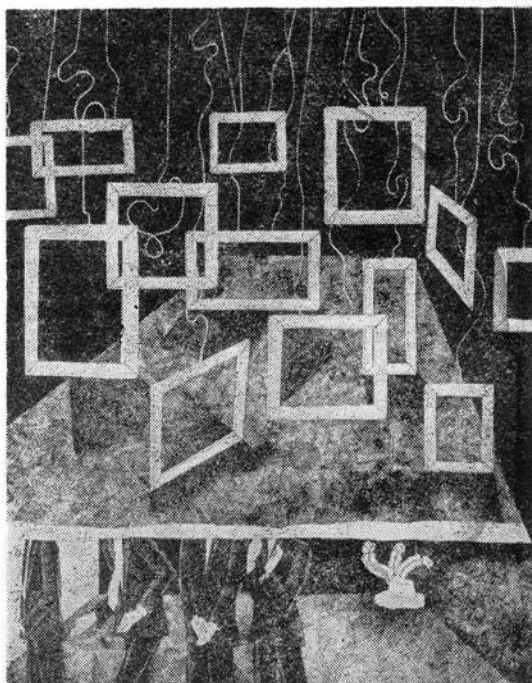
A tavalyi Kopernikusz-évforduló alkalmából számos cikk vészletezte, milyen hosszas munkával készült el a világhírű lengyel csillagász fő műve. Nos, a 4–5 hónap alatt papírra vetett *Kritik der reinen Vernunft* „csak“ jó 12 évi elmélkedésnek volt a gyümölcse (mely idő alatt azonban egyebek közt arra is futotta Kant minden irányú érdeklődéséből, hogy csatlakozóan ismeresse Pietro Moscatinak az emberi szervezet állati eredetét sugalló, németre fordított könyvét, majd nyilvánosságra hozza azt a meglátását, hogy az emberrasszok *egyetlen* nem fajai).

Már 1770-es disszertációjában fölvázolta a „transzcendentális esztétikát“, mely szerint az érzékek szolgáltatja anyagot az ember tér- és időszemlélete mint aktív forma rendezi. Mi semmi közösséget nem vállalunk a legparányibb ésszerű magvat sem rejtő szubjektivizmussal, de a közkeletű felfogással szemben bátorkodunk kijelenteni, hogy a nem-euklideszi geometria részint *igazolja* Kantot, amennyiben: 1. kiváló példa arra, hogy a matematikai, tisztára deduktív gondolkodás *megelőzheti* a fizikai, tapasztalati kérdéstisztázást (ha nem is dönt el a priori egy kérdést, a priori kimutathatja egészen paradoxális eldöntés logikai lehetőségét); 2. rádöbrent arra, hogy a számunkra meghitt nagyságrendet meghaladó méreteiben a tér eltér örökölt szemléletmódunktól, ez utóbbi tehát akadályoz a tér magánvalóságának, mélyebb természetének a megismerésében.

A kritícista Kant számára a metafizika már nem az abszolút, végtelen létnek, hanem megismerő képességünk végetségének a tudománya. Ez a determinálás, határmegállapítás kétféle negatívumot tartalmaz. Az egyik a mi értéktéletünk szerint is *negatívum*, ugyanis agnosztikus elem, mereven elválasztja a valóság magában való létét, illetve a tudattól független voltának *materialista* elfogadását a megismerésben egyre inkább nekünk valóvá válásától, amelyet kizár. Ez a szemérmes, a materializmust gnoszeológiai síkon következtetlenné tevő tagadás az ára az említett determinációban rejlő másik negatívumnak, amely lényegileg pozitívum, hiszen nem valami létezőt vagy lehetségest tagad, hanem lehetetlent, pontosabban: állítja, hogy lehetetlen bizonyítani a lélek halhatatlanságát, a világ születettségét és az isten (a világot teremtő és a léleknek örök életet adó lény) létét, mert tapasztalat nélkül, *a priori* nincs ismeret. De második nagy kriticiája opuszában, *A gyakorlati ész bírálatában* Kant hozzátesszi, hogy akaratunk, magatartásunk részére igenis lehet *a priori* szabályt fölláttítani, mivel az ember csak „empirikus“ jellege szerint van alávetve a természettörvényeknek, „intelligibilis“ mivoltával, azaz személyiségeként viszont szabad, *öntörvényadó*.

Kant etikai autonomizmusának egyik érdeme az antifideista él, a *humanista* emberközpontúság. Gyengéi közé tartozik a formalizmus (a kategorikus imperatívusz mindössze annyit ír elő, hogy egyetemes törvényadás elvévé emelhető maxima jegyében cselekedjünk), és az, hogy „gyakorlati posztulátumként” visszacsempészi a mindenhatóban és halhatatlanságban való hitet. De Kant szerint a valódi erkölcsösség független bárminemű felekezeti, egyházi tényezőtől, következésképp *nem* kötelező a vallás (= kötelességeinknek isteni parancsként való elismerése), és *teljesen fölöslegesek* a vallásos szertartások, intézmények és dogmák.

Immanuel Kant prekriticista korszakának legtartósabb dogmaellenes, *kritikai*, *építően* bíráló vívmánya az *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* című, évtizedekig szinte ismeretlen mű: a határtalan makrokozmosz metafizikus (fixista, történetietlen) szemléletének megrendítése. A kriticista Kant legelévülhetlenebb erénye alighanem az emberi mikrokozmosz végtelen erkölcsi tökéletesedésének az antimetafizikus, rutin- és maradiságellenes követelése, bizakodó szorgalmazása. Bár Kant etikai munkái együttvéve sem adják az emberi eszmények égboltjának, égiszének „általános természetstörténetét és elméletét”, a kanti életmű *egészének* telibe találó jeligéje lehet a nagy königsbergi sokszor idézett szép vallomása: „Két dolog tölti el kedélyemet mindig új és növekvő csodálattal és tisztelettel, minél többször és huzamosabban foglalkozik vele gondolkodásom: *a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.*” S ámbár Kant erkölcsstani alkotásaiból nem áll össze az emberi ethosz elég tudományos történeti és filozófiai bemutatása, Kantot mégsem abban tartom kimagaslóbbnak, amivel neve a Laplace-é mellé került, hanem abban, amiért Marxék leginkább lehettek büszkéek arra, hogy *tőle* is származnak. Abban, hogy ő az ember lényegének, (társadalmi) észlény voltának az *értékbeli* prioritását hangoztatta (e magasztos eszméhez csupán alátámasztásul használva — erősen kifogásolandó eszközként — az apriorizmust). Tehát abban, hogy a filozófia kardinális föladatának a külvilág értelmezése helyett a mi rendeltetésünkéről szóló fölvilágosítást tekintette, az emberiség „vég”-célját pedig a *végtelen* önkiteljesítésben, humanusabbá nemesedésben látta, melyhez képest a természeti, sőt a társadalmi viszonyok átalakítása, nekünk valóbbá gyúrása is csak eszköz. Amit Kant ilyenszerűen, persze utópikus, naiv módon megálmodott a nagy francia forradalom előtti években („a priori”), az a szocialista forradalmakat követő, ezeknek elkötelezett századokban lel beláthatatlanul teremő megvalósulásra.

Muhi Sándor: Kiállítás

A módszer nagykorúsodása

Félreértések elkerülése végett itt a gazdasági előrebecslés módszereinek néhány elméleti kérdését szeretnénk fölvetni. A jövő (vagy közkeletűbb szóval: a tudományos-műszaki forradalom) kihívása feladta a leckét a gazdaság szakembereinek, közgazdászoknak, statisztikusoknak is. Különösen a tervezési rendszer sínylevéljén meg egy összetett s mégis világos jövőkép hiányát. Ha nincsenek megfelelő módszereink a jövő tudományos megközelítéséhez, a társadalmi, gazdasági és technológiai folyamatok tudományos előrejelzéséhez, akkor Descartes szavával élve a felörlődés veszélye fenyeget. A hiábavaló cselekvés éppúgy felemészt, mint a jelen szűk perspektíváját meghaladni nem képes kapkodás. Ha ehhez még hozzáteszünk, hogy az emberiség mindig is kíváncsi volt a jövőjére, nem lepődünk meg a jövőkutatás világméretű előretörésén.

Szükség van-e jövőkutatásra? A prognózisok mind növekvő áradata semmit sem bizonyít. Az előrebecslés csak akkor válik funkcionálissá, ha társadalom- és gazdaságpolitikai kihatásai vannak, ha szervesen beépül a fejlesztési stratégiák kidolgozásának gyakorlatába. A szocialista társadalomban mindez a tervezéssel függ össze. A jövőkutatás a tervezési rendszer alrendszere.

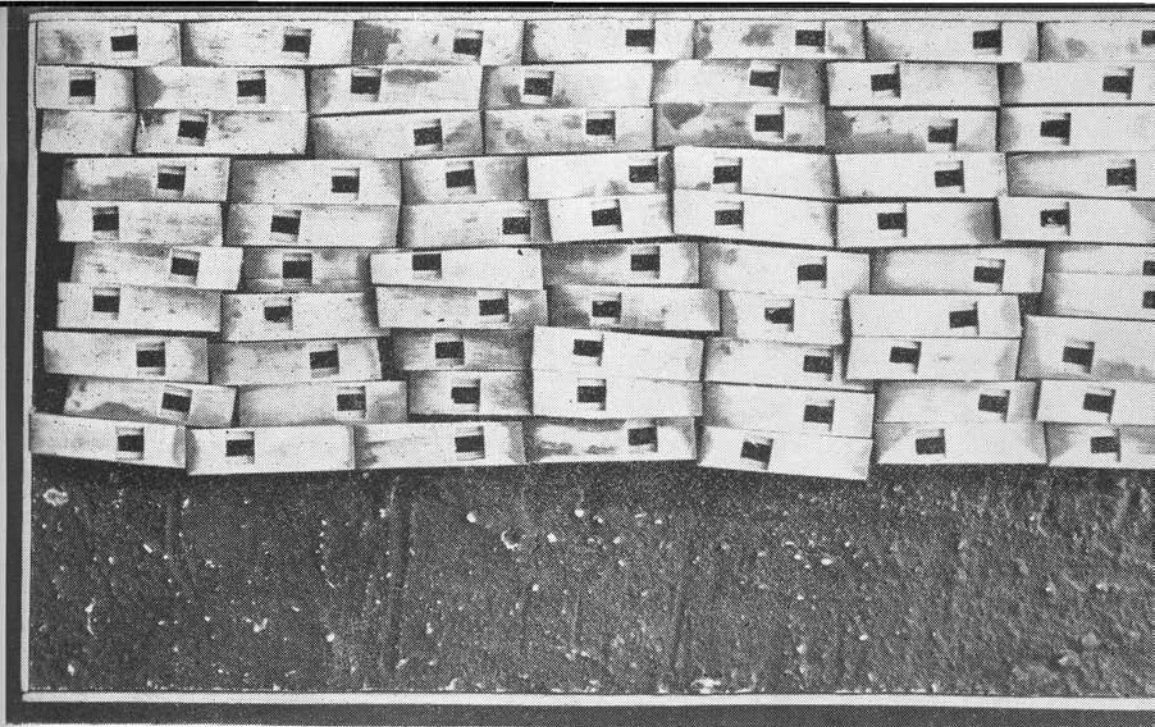
A Román Kommunista Párt felfogásában a társadalomvezetés tudományos megalapozását csak a fejlődési perspektívák figyelembevételével, a jelenhez és a jövőhöz fűződő érdekek egyeztetésével végezhetjük el. A gyors ütemű fejlődés biztosítása érdekében Romániának szükségszerűen fel kell zárkóznia azokhoz az országokhoz, melyek különleges súlyt helyeznek a hosszútávú prognózisok kidolgozására. Ilyen hosszútávú prognózis-tanulmányok tették lehetővé, hogy az RKP X. kongresszusa és 1972. júliusi Országos Konferenciája felvethesse társadalmunk mai és jövőbeli fejlődésének legfontosabb kérdéseit.

Mi jellemzi a koncepciók prognóziskészítés gyakorlatát? Mindenekelőtt az, hogy a különböző területek prognózisait a jövő egységes szemlélete hangolja össze. Az „egészbenlátás” nem engedi meg, hogy a tudomány és technika fejlődésének prognózisait kiszakítsák a társadalmi és gazdasági prognózisok bonyolult rendszeréből. A prognóziskészítés legfontosabb vonása mégis az, hogy végső soron társadalompolitikai, etikai, emberi szempontok döntenek el, a prognózisvariánsok közül melyiket részesítjük előnyben.

Tényszerűen felsorolható, hogy ágazati és területi szinten prognózisbizottságok alakultak, amelyek a Központi Prognózisbizottság irányításával nemcsak a prognóziskészítés gyakorlati, hanem egyes elméleti kérdéseivel is foglalkoztak. A Központi Prognózisbizottság albizottságaival együtt mintegy 1500 munkatársat foglalkoztatott. E bizottság funkcióit 1973-tól Románia Gazdasági és Társadalmi Fejlődésének Legfelső Tanácsa vette át. Elkészültek a népgazdaság főbb ágazatainak részprognózisai (összesen 15 tanulmány) s a fővárosi és megyei területi fejlesztés részprognózisai (összesen 40 tanulmány). A prognóziskészítő bizottságoknak nemcsak az volt a feladatuk, hogy a gazdasági fejlődés olyan variánsait dolgozzák ki, melyek az ország gazdasági potenciálját a leghatékonyabb mederbe terelik, hanem a felhasznált modellek korlátaira is rá kellett mutatniuk. A döntéshez ugyanis ismerni kell az adott modellek érvényességi körét, az optimális változatok kiválasztásának kritériumait.

Jövőkutatási programjában egyetlen ország sem függetlenítheti magát attól, ami világméretekben történik és történhet. Összefüggő világprognózisok hiányában nehéz összehangolni rész és egész fejlődési dinamikáját. Látóköörünk bővítésében fontos szerepet játszott az 1972 őszén Bukarestben megtartott Nemzetközi Futurológiai Konferencia, melyen 39 ország szakemberei vettek részt. A konferencián igen élesen vetődött föl a gazdasági növekedés, a nyersanyagtartalmékok, a környezetvédelem és a fejlődő országok jövőjének számos kérdése. Külön foglalkoztak a nemzetközi viszonyok prognózismodelleivel s a matematikai módszereknek a jövőkutatásban való alkalmazásával. 1973-ban megalakult a Jövőkutatás Nemzetközi Szövetsége (World Future Studies Federation), melyhez a hazai jövőkutatási bizottság mint alapítótág csatlakozott.

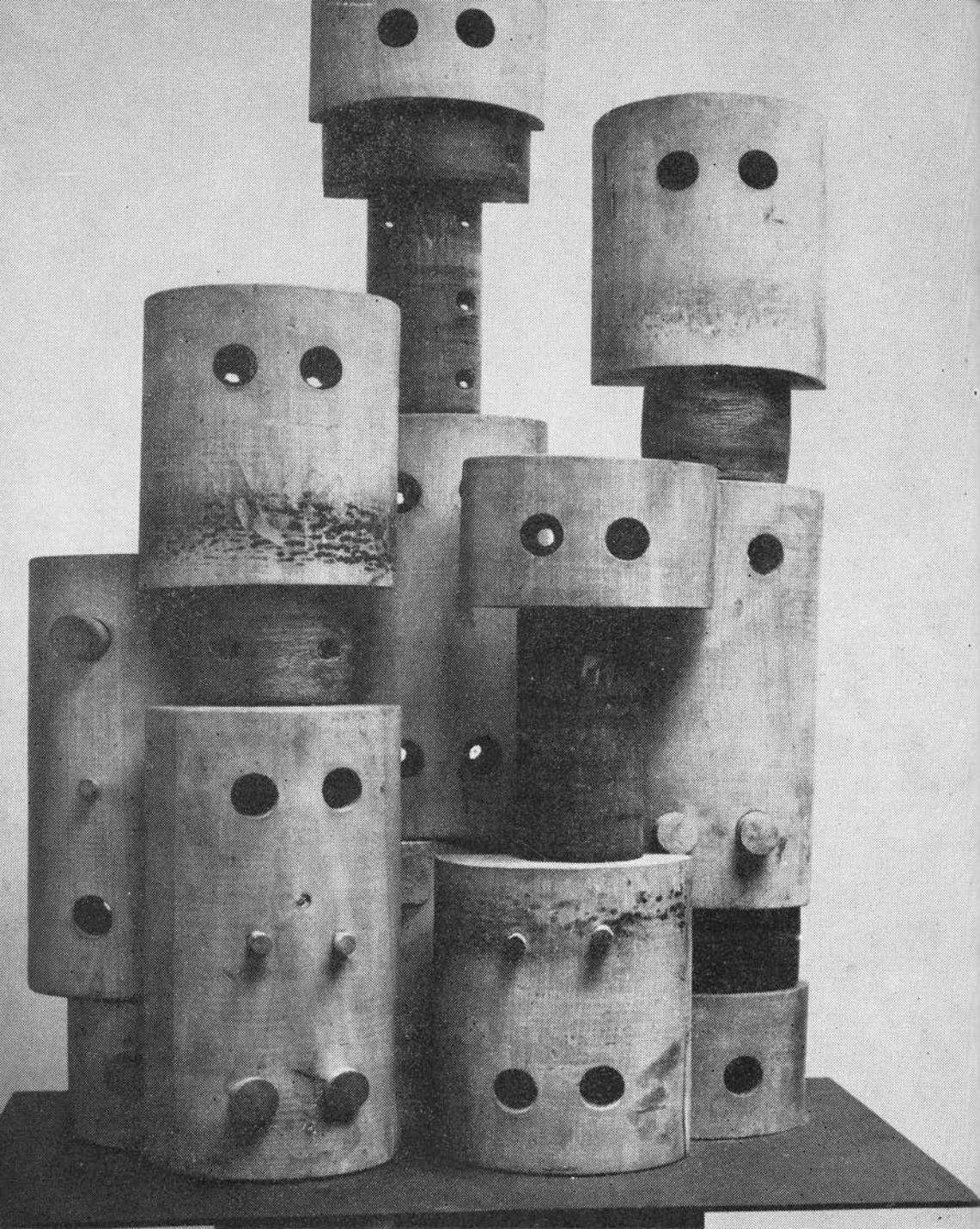
A jövőkutatás tehát megteremtette a maga intézményi rendszerét. Itt az ideje, hogy szembenézzon saját elméleti lehetőségeivel és korlátaival. Napirendre került a prognózismódszerek nagykorúsodásának kérdése.

SZÉKELY VERA SZOBRAI SZÓLNAK

Fémet hajlít, fát éget, farag, szegekkel üti át az anyag testét, mégse bántja, nem másítja meg a természetét: SZÉKELY VERA keze nyomán az anyag nem kényszerül másnak mutatkozni, mint ami, hanem magára talál, megvallja lényegét, amelyről nem kell lemondania ahhoz, hogy új lehetőségek — formák, kapcsolatok, összefüggések — táruljanak fel szemünk előtt. Székely Vera neveli az anyagot úgy, ahogyan az igazi pedagógusok dolgoznak: abban, ami van, bizalommal és tisztelettel ismeri fel azt, ami lesz, ami lehet. A találkozás és döntés nagy pillanataiban, amikor elválnak, mi lesz a fémből—fából — hulladék? bálvány? emberi üzenet? — a művész gyöngéd és határozott mozdulatokkal (a nevelő prométeuszi mozdulataival) visszaadja a nyers anyagot a kultúrának, az emberit a természetnek, a természetet az embernek. Törékeny asszony, akinek monumentális szobrai állnak a Côte d'Azur-on; „Maholnap nem is lesz már szabad strand, a telekspekulánsok beépítik a tengerpartot hatalmas szállodákkal“ — magyarázza, kifejező gesztussal egészítve ki véleményét társadalom, természet, művészet mai feszültségeiről, s együtt aggódunk vele tenger, napfény, szobor szabadságáért — az ember szabadságáért, amely csak térben és időben, konkrét térben és időben lehet valóságos. A szobrok nem nőnek, nem is zsugorodnak, csupán az a rendeltetésük, hogy tágasabbá tegyék körülöttünk a világot, hogy mozogni tudjunk benne, és egymásra, önmagunkra találni. Székely Vera szobrai — számunk műmelléklete bizonyítja — olyan tárgyak, amelyek körül levegősebb a tér. Vagyis: szabadabb az ember.

SZILÁGYI JÚLIA

**SZÉKELY VERA: 1. VÍZ-ZENE
2. BÍRÁK**

A módszerek nagykorúsodásának egyik feltétele, hogy világosan meghatározzuk a prognózis helyét a jövőkutatás egészében. Legcélszerűbb, ha a prognózt nem a jövőkutatás eredményének, hanem a jövőkutatási munkálatok egy fontos szakaszának fogjuk fel, mely a jövőről megfogalmazott általános hipotézistől a konkrét cselekvési programig vezet el. A jövőkutatás három fő szakasza tehát: 1. hipotézis; 2. prognózis; 3. cselekvési program (egy adott terv, stratégia elfogadása).

A *hipotézis*, minthogy csak általánosságokat tartalmaz a jövőről, lemond mindenfajta egyértelműségről. A kibernetikai rendszerként felfogott társadalmi-gazdasági folyamatok jövő állapotairól azt mondhatjuk, hogy ezek, mint több irányú lehetőségek, tág szóródásban követik csak a fejlődés trendvonalát. E szakaszban tehát a jövőkutató pluralista alternatívákat dolgoz ki a jövő állapotairól. A jövő lehetséges állapotai egyaránt lehetnek kívánatosak és nemkívánatosak (mindkét esetben sajátos struktúrával és dinamikával rendelkező rendszert alkotnak). A kutatónak el kell választania a jövő kívánatos és lehetséges állapotait a jövő kívánatos, de lehetetlen és nemkívánatos, de lehetséges állapotaitól. Ezt a differenciálást a kutató csak akkor tudja elvégezni, ha a fejlődési törvényszerűségek és az ellenőrzött fejlődésre vonatkozó ismeretek birtokában van.

Mi kell a jövő kívánatos és lehetséges állapotainak kiválasztásához? A kutatónak fel kell fednie a gazdasági folyamatok tendenciáit, a jövő gazdasági fejlődésének törvényszerűségeit, melyeket nem szakíthat el a jelen valóságától, meg kell határozni a különböző tényezők invarianciájának reális időtartamát, a valószínű és lehető legoptimálisabb variánsok elfogadásának következményeit, fel kell tárni azokat az eszközöket, amelyekkel egy dinamikus gazdasági egyensúlyhelyzet fenntartása mellett növelni vagy csökkenteni lehet a gazdasági növekedés ütemét.

A *prognózt* (forecasting) mint a jövőkutatási tevékenység egyik állomását a szakirodalomban előforduló *prospektív kutatásoknál* jóval tágabb értelemben fogjuk fel. A prospektív kutatások ugyanis csak a jövő lehetséges és kívánatos állapotainak a felvázolására és a felvázolt variánsok értékelési kritériumainak meghatározására korlátozódnak, nem foglalják magukban a választás (az egyik variáns előnyben részesítésének) mozzanatát. A szakirodalom a prospektív kutatások előkészítő és a kívánatos vagy megfelelő variáns (vagy variánsok) kiválasztásának zárómozzanatát együttesen *előrejelzésnek* (prevision) nevezi. A prognózis azonban az előrejelzésnél is átfogóbb szakasz, mert a lehetséges és kívánatos jövők leírásán, az értékelési kritériumokon és a választás mozzanatán kívül a választott variáns megvalósításához szükséges eszközök elemzését is magában foglalja.

A választás és a megvalósításhoz szükséges eszközök elemzésének bevonása a prognóziskészítés folyamatába egyúttal a döntési tényező jelenlétét is nélkülözhetetlenné teszi. A döntési tényezőz hidalja át a prognózt a konkrét cselekvési programtól (terv) elválasztó szakadékokat.

Valóban szakadék húzódna tehát terv és prognózis között? Mi a kettőjük viszonya? Azt mondhatjuk: ha a terv a gazdaságvezetés taktikája, akkor a prognózis a stratégia hozzát. Ezért játszanak a prognózisok fontos szerepet az évi és távlati tervek kidolgozásában. Persze, az is elképzelhető, hogy a gazdasági életben a prognózis ne csak egy terv megalapozásul szolgáljon. A döntési tényező elé először tájékoztató jellegű prognózisvariánsok kerülnek, melyek a kérdés áttanulmányozása s (ha szükséges) elmélyítése, bizonyos pontjainak kiigazítása után *cselekvési programmá* (gazdasági viszonylatban *tervvé*) alakulnak át.

A jövőkutatás e három szakasza közül a harmadikat végül is az különbözteti meg az első kettőtől, hogy míg a *hipotézis* és a *prognózis* valószínűségi jellegű, s mint ilyen, aleatorikus megközelítést tesz lehetővé, a *terv* kötelező érvényű, szigorú cselekvési program, amelyet végre kell hajtani.

A prognózis módszerek kiskorúságát jelezte sokáig az a tény, hogy kölcsönökből éltek. A jövőkutatás abban a formában vette át a különböző módszereket és eljárásokat, ahogy azt egy másik területen valaki először alkalmazta. A kutatás tárgya előbb-utóbb megköveteli magának, hogy sajátos, „testreszabott” módszerekkel közelítsék meg. Egyes szakemberek véleménye szerint a módszer-tan a jövőkutatás legingoványosabb talaja. Nem a módszer teszi tehát, hogy az egyik prognózt nagyobb bizalommal kezelhetjük, mint a másikat. De a módszer-tani pontoskodás legesküdtőbb ellenségei sem tagadják, hogy egy módszer-tanilag körülbástyázott előrebecslés több a semminél. Ha másban nem is, de abban mindenesetre több, hogy legalább fényt derít az előrelátási folyamat belső mechanizmusára, s ezzel néhány olyan támpontot nyújt az előrejelzések valószínűségét illetően, melyek nélkül lehetetlen volna megfontolt véleményt mondani.

A módszer fontossága mellett szól az is, hogy a jövőkutatás nem egyes módszerek kizárólagosságán alapszik, eredményei megbízhatóságának növelése érdekében kombinálja a módszereket.

Van néhány általános feltétel, amely bármely előrebecslési módszernek meg kell hogy feleljen. Egyetlen módszer megalapozásában sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a jövőprogramozás nem vezet automatikusan semmiféle új elem jelentkezéséhez. Ha viszont elfogadjuk, hogy a jövő mindig újat és számunkra ismeretlent hoz, ebből viszont nem következik az, hogy a természet és a társadalom fejlődéstörvényeinek ismerete alapján ne lehetne bizonyos jövőbeli események, jelenségek vagy folyamatok *egyes vonatkozásait, oldalait* előrelátni. Azért teszem a hangsúlyt az egyes vonatkozásokra, oldalakra, mert a jövő lehetséges állapotait csak pluralista módon tudjuk elképzelni, s ez a kép már maga is a jelent megelőző folyamatok megismerésének határait sugallja, ami a kép teljes megragadásának, egyértelmű értelmezésének képtelenségéből adódik.

A másik feltétel, amit el kell fogadnunk, hogy a *ciklikus folyamatok eseményei* is előreláthatók. Ez egyben a fejlődési ciklusok beláthatóságát feltételezi. Végül minden módszertani megalapozás legáltalánosabb feltétele, hogy a jövő tudományos megközelítésének még *számtalan kiaknázatlan lehetősége* van.

Mivel a módszertani megalapozás leggyakoribb kérdését a feltáró (exploratív) módszerek megalapozásában látom, azokat a sajátos feltételeket is felsorolom, amelyeken ez a típusú módszer alapul.

E módszer alkalmazási lehetősége elsősorban attól függ, hogy a vizsgált időszak, amelyre adataink vonatkoznak, elég hosszútávú-e ahhoz, hogy egy bizonyos tendenciát (rendszer) figyelhessünk meg benne. Ez az *elég hosszú* igen csak relatív fogalom, melyet másként értelmezünk a makroökonómiai és másként a mikroökonómiai folyamatok szintjén.

Másodsorban, az említett adatok által alkotott idősortnak olyan valóságos társadalmi vagy gazdasági folyamatot kell tükröznie, melyben a változások folyamatosak vagy majdnem folyamatosak (vagyis evolutívak), és nem ugrásszerűek (vagyis revolutívak).

Harmadszor, az idősor által leírt folyamatot némiképpen „inercia” kell hogy jellemezze, vagyis elég hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egyes meghatározó tényezők megváltoztassák hatásuk irányát és erejét, tehát struktúrájukat is (ami hirtelen változásokat idézne elő a folyamatban).

A prognóziskészítés módszerességét biztosítja, ha a módszer kiválasztása és alkalmazása az alábbi négy szakaszban történik:

1. A *retrospektív szakaszban* a kutató először is a felhasználandó módszer típusát határozza meg, s eldönti, hogy feltáró jellegű, normatív vagy intuitív módszereket fog-e alkalmazni. Ezután meghatározza a prognózis tárgyát befolyásoló tényezőket, elemzi a prognózis tárgyának fejlődési tendenciáit, ezek alapján felvázolja a jövő fejlődési lehetőségeit, kiválasztja a legfontosabb változókat, ezeket módon megfogalmazza a prognózis tárgyának sajátosságait és paramétereit, ha lehetséges, a prognózis tárgyát strukturális egységekre bontja, és meghatározza az összetevő egységek sajátosságait, meghatározza a paraméterek értékeit, és végül hipotetikus formában egyfajta prognózismodellt állít fel, amely az adott paraméterekre épül.

2. A *diagnózis szakaszában* a kutató meghatározza a prognózistárgy (vagy most már modell) működésének kiindulási feltételeit és határpontjait (küszöbértékeit), meghatározza a módszeren belül alkalmazható eljárások számát, kiválasztja az értékelési módszereket és kritériumokat.

3. A tulajdonképpeni *prognózis* szakaszában a kutató a megválasztott módszereket és eljárásokat strukturális egységenként alkalmazza, majd összegezi a részprognózisokat.

4. A módszer (vagy modell) *megbízhatósági szintjének elemzése* abból áll, hogy a kutató figyelemmel kíséri a prognózisok felhasználását, s ha erre megfelelő információkkal rendelkezik, az előrejelzést összeveti a valósággal. Az utólagos ellenőrzés teszi lehetővé, hogy a kutató a továbbiakban változtasson a modellen vagy az eljárásokon.

Természetesen a kutató nem tartja magát e szakaszok minden egyes pontjához, s itt nem említett feladatokkal is szembetalálja magát. Ez mindig a felhasznált konkrét eljárástól, a vizsgált területtől és a rendelkezésére álló információktól függ.

Vajon elég-e ennyi ahhoz, hogy egy prognózis minden tekintetben helyesnek bizonyuljon? Úgy vélem, nem. A prognóziskészítés igen problematikus oldala

a prognózis időhorizontját meghatározni. Említettük, hogy a gazdasági prognózisok nagy része a tervbe torkollik, a döntést alapozza meg. Kérdés, hogy milyen jellegű döntést. Egy hosszútávú prognózisnak például legalább 15 éves időtartamot kell felölelnie, hogy ezzel biztosítani lehessen az egyik öt éves tervről a másikra való áttérést.

A prognózis időtávlata főként a prognózis tárgyától függ, de nem tekinthet el attól, hogy az előrebecslés milyen szükségleteivel és lehetőségeivel áll szemben. Minél hosszabb távú a prognózis, a megismerés annál hozzávetőlegesebb. A hosszútávú prognózis csak akkor funkcionális, ha elég részletező ahhoz, hogy pontos döntéseket tegyen lehetővé. Ha hosszútávú prognózisainkat, mondjuk, 2000-ig dolgoznánk ki, ugrásszerűen növekedne a változatok száma (mert növekedne a lehetőséges és kívánatos értékek száma is!), de ugrásszerűen csökkenne beteljesülésük valószínűsége.

Nem közbömbös az sem, hogy mekkora területet fed egy prognózis. Kis hatókörű például az az előrebecslés, mely például a lakosság ruhanemű-szükségletének fejlődését vizsgálja városi és falusi környezetben, nemek, életkorok és jövedelmi szintek szerint. Közepes hatókörű van a népgazdasági ágazatok fejlesztését célzó prognózisoknak (például hogyan határozzák meg a kohóipar fejlődését a rendelkezésre álló nyersanyagok, anyagi eszközök, a termékek kereslete, a külkereskedelem, az ágazat nemzetközi szintje, a helyettesítő anyagok stb.). Ennél nagyobb hatókörű azoknak az előrebecsléseknek van, amelyek a népgazdaság legfontosabb szektoraira vonatkoznak (például az energiafogyasztás jövője a szén-, kőolaj- és földgáztermelés, valamint a víz- és atomenergia felhasználásának függvényében). A legnagyobb területet a népgazdaság egészének fejlődésével foglalkozó makroökonómiai prognózisok fedik. Az ilyen prognózis az ágazatok nagyfokú tömörítését, a szintetikus mutatószámok bevezetését és számtalan változat leírását követeli meg. A prognóziskészítés ez esetben csak különálló szakaszokra bontva képzelhető el. Először előzetes jellegű makroökonómiai prognózist készítenek a különböző szintetikus mutatószámokra. Ezek az előzetes prognózisok többnyire normatívak, nemzetközi összehasonlításokra és egy kibernetikai jellegű dinamikus egyensúlyi szemléletre épülnek. A második szakaszban készítik el azt a makroökonómiai szintű szintetikus prognózist, amely az ágazati és szektorális prognózisokra épül, s célja a különböző ágazatokban és szektorokban folyó termelés optimális összehangolása.

A módszerek feed-backje megszakítás nélküli, dinamikus folyamattá teszi a prognóziskészítést. Látjuk, hogy a módszereket mindig a valóság vizsgáztatja. Ez azt jelenti, hogy a módszeren (a modellen) is lehet és kell is változtatni, ha növelni akarjuk a megbízhatósági szintjét. A tervgazdálkodás feltételei között az állam számos kontroll-lehetőséggel élhet, s a gazdaságvezetés eszközeit is a prognózisok megvalósításának szolgálatába tudja állítani, vagy legalábbis növelni tudja megvalósulásuk valószínűségét. A prognózismodellek (eljárások) önvizsgálata tehát részben logikai, részben ismeretelméleti jellegű szembesítést követ a valósággal.

A jövő kutatás határozottan interdiszciplináris. Szégyenkezés nélkül vesz át módszereket a legkülönbözőbb tudományágakból, ezeket vagy eredeti formájukban alkalmazza, vagy e módszerek új, sajátos változatait dolgozza ki. Az eredetiség azonban nem lehet a módszerek osztályozásának kritériuma. Amíg nincs a prognózismódszereknek nemzetközileg elfogadott csoportosításuk, rendezési szokványuk, mi a szakirodalomban folyó vitákat mellőzve egy olyan hármas felosztással kísérletezünk, mely bevallottan a matematikai-statisztikai elemzés szempontjainak kedvez. Ezen az alapon már eddig is előnyben részesítettük a legtöbb mennyiségi adattal operáló *feltáró* (exploratív) módszereket, s nem fordítottunk akkora figyelmet a kutatói szubjektívizmusnak nagyobb teret engedő *intuitív*, illetve *normatív* módszerekre.

Erich Jantsch az említett módszerek csoportjain belül számtalan eljárást különböztet meg (vö. Erich Jantsch: *Technological Forecasting in Perspective*. OECD. Paris, 1967; románul: *Proгноза tehnologică*. București, 1972; magyarul *Technikai előrejelzés*. Budapest, 1970):

- *feltáró módszerek*: trend-extrapoláció, morfológiai felderítő kutatás, forrátkönyvrő eljárás, analógiát hasznosító módszerek;

- *normatív módszerek*: döntési matrix, operációkutatási, gráf-elméleti, döntéselméleti eljárások;

- *intuitív módszerek*: brainstorming, Delphi-módszer.

A *feltáró* módszerek olyan lehetőségek felszínre hozására vállalkoznak, amelyek a fejlődés jelenlegi és jövőbeni törvényszerűségeinek az ismeretéből adódnak. A *feltáró* módszereket másképpen felderítő vagy exploratív módszereknek

is nevezzük. Valamennyi eljárása abból indul ki, hogy a múltbeli fejlődést meghatározó tényezők hatása a jövőben sem változik, vagy legalábbis túlsúlyban marad.

Jelenleg az alkalmazás terén egyik módszer sem versenyezhet az extrapolációval. Az extrapoláció a felismert törvényszerűségek hipotetikus kiterjesztése, a jelen és múlt továbbfolytatása a jövőben. Igen veszélyes azonban abszolutizálni az eddigi fejlődés tapasztalatait. Ez gyakran téves prognózisokhoz vezet, ami viszont az önkényes tervezés veszélyét rejti magában. Az extrapoláció olyan függvényekkel dolgozik, melyekben az idő a független változó. Az idő azonban nem oka, hanem csak kerete a fejlődésnek. Az idősor abszolutizálása éppen ezért nem számol a képzeletben rejlő lehetőségekkel, a tudományos-műszaki forradalom elkövetkező vívmányaival. Az extrapolációhoz (más néven idősor-elemzéshez) tartozik a trend-extrapoláció, regresszió-elemzés, burkológörbe-elemzés.

A morfológiai eljárás olyan információkat létrehozó felderítő kutatás, mely kombinációs technikával levezeti egy adott jövőkutatási probléma valamennyi lehetséges megoldását. Kevésbé van kitéve az információk elhallgatásából adódó korlátoknak, viszont rendkívül munkaigényes eljárás. Ebben az eljárásban a heurisztikának is nagy szerepe van, ezért intuitív módszerként is alkalmazható.

A forgatókönyvíró eljárás a jövő lehetséges állapotainak, a várható eseményeknek logikai sorrendjét igyekszik felállítani, s mint logikai modell normatív módon is felhasználható.

A *normatív módszerek* a kitűzött cél eléréséhez szükséges hiánypontokat keresik. Igen pontos prognózisváltozatok elkészítését teszik lehetővé, mert a *priori* felállított célokból, szükségletekből, normákból indulnak ki (például az életszínvonal 10 százalékos emelése). A kitűzött célból visszafelé haladva állapítják meg a cél eléréséhez szükséges eszközöket.

Az *intuitív módszerek* a feltáró módszerekkel szemben eltekintenek a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásától. Céljuk, hogy az egyéni vagy kollektív intuíciót bátorítsák, új ötleteket hozzanak felszínre, különböző területek szakértőinek ismereteit, jövőelképzelését szintetizálják. Az intuitív módszerek mellett szól, hogy a tudományos haladás feltételezhető eredményeinek előrebecslésére is szükség van, s e célra más módszer egyelőre nem áll rendelkezésünkre. Olyan tudományágakban, ahol a tudományos törvényszerűségeket nem lehet azonnal ellenőrizni a gyakorlatban, a szakértők konszenzusa is megközelítheti a tudományos igazságot.

Természetesen a módszerek másféle csoportosítása is elképzelhető. Mindenfajta osztályozást megnehezít azonban, hogy a prognózismódszerek egymástól igen távoli területekről származnak, s egy módszer igen különböző területeken alkalmazható. Vannak-e minden területet átfogó, általános osztályozási kritériumaink? Az osztályozás függőben maradt kérdésénél mindenesetre fontosabbnak tartom a módszerek tudományos megbízhatóságának, egyszóval nagykorúsodásának kérdését. Lényegesebb, hogy megfelel-e módszerünk a társadalom jövőbelátási szükségleteinek. A jövő ugyanis többféle úton, többféle módszerrel közelíthető meg. A prognóziskészítés kulcsa, hogy a kutató meg tudja-e választani és milyen kombinációkban alkalmazza a megfelelő módszereket.

Mi a biztosíték arra, hogy a kutató helyesen választ-e? Először is tisztában kell lennie azzal, hogy a prognóziskészítés milyen célt szolgál. Ismernie kell a kutatási területet, annak nagyságát, a rendelkezésére álló információk mennyiségét és minőségét, az adatok megbízhatósági fokát. A kutató felteszi magának a kérdést: miért választom pontosan ezt a módszert, ezt az eljárást, ezt a modellt? Mi határozta meg, hogy pontosan ekkora időtartamban szabjam meg a bázisidőszakot? S végül: mi a magyarázata a választott modell és a valóság között észlelt eltéréseknek?

A kutató nem engedhet a könnyed matematikai megoldások csábításainak. Fel kell készülnie arra, hogy az általános elméleti modell ritkán egyezik a dinamikus idősor valóságával. Szembe kell néznie azzal, hogy a feltáró módszereket az esetek többségében mechanikusan szoktuk alkalmazni.

Ne mindig a módszert hibáztassuk tehát a rossz prognózisért. A hiba abban a szemléletben van, amely a múlt és jelen feltételeit és törvényszerűségeit egyoldalúan viszi át a jövőre. A módszer nagykorúsodása azt jelenti, hogy élni, használni tudunk vele.

Hagyomány és anyagi élet

A „lakodalmas nap” vizsgálata Mezőköbölkúton

Gaál Gábor emlékének

A hagyomány mibenléte a néprajztudomány központi elméleti kérdése. A leíró, rendszerező, összehasonlító munka mellett a kutatásnak külön vizsgálatokat ajánlatos folytatnia a hagyományról alkotott felfogás tökéletesítésére. A kutatónak meg kell keresnie az elemzés eszközeit, vizsgálati módszerét is.¹ Jelen munka ez irányú kísérlet.

A lakodalmi szokáskör gazdag anyaga kezdettől fogva kutatási területe az etnográfusoknak. A lakodalmakat sokan leírták vidékenként, és közelebbi elemzésben, összehasonlító vizsgálatban is részesítették. Viszont elhanyagolt elem maradt a lakodalomtartás időpontja, holott ezt is közösségi konvenciók szabályozzák. E kérdéssel Köbölkúton, a falu tervezett múzeuma és néprajzi monográfiája érdekében végzett gyűjtőmunkám² során kerültem kapcsolatba. Az 1945. évi községi kimutatás szerint a többségében magyar családok 80%-a 10 holdnál kevesebb földdel rendelkezett, ezeknek is negyedrésze szegényparaszt volt. Városoktól, vasúttól, országtól távol eső, tipikus mezősi parasztfalu. Lakói közt nem voltak másfelé járó mesteremberek, piacozó asszonyok, cselédeskedő lányok, viszont mindenki igyekezett magát mindenfélével házilag ellátni. Ezzel magyarázható a lakosságnak hagyományaihoz való ragaszkodása is, valamint az, hogy a hagyományalkító erők itt külső hatásoktól mentesebben működtek.

Először azt a felvilágosítást kaptam, hogy itt a *vendégséget* (lakodalmat) *farsangban* tartják, és *pedig keddi napon*. De a farsang egyéb vígságoknak is az ideje, és *kedd a „szerencsés” lakodalomtartási nap*, míg a *péntek erre kimonodottan „szerencsétlen” nap*. További érdeklődésemre mondták el, hogy *újabbban már inkább zöldfarsangban és vasárnap szokták tartani a lakodalmat*, de *nemigen tudták ennek ésszerű magyarázatát adni*.

Világos volt, hogy a lakodalomtartás idejében beállott változásról van szó; engem épp e változás oka izgatott, kimásoltam hát az 1787 óta (egy kisebb megszakítással) vezetett anyakönyv összesen 551 házassági bejegyzését. Az „öröknaptár” segítségével megállapíthattam minden egyes esküvő napját, Szentpétery Imre *Oklevéltári naptára* pedig lehetővé tette e napok és az ún. mozgóünnep közti viszony stabilizálását is.

A házasságkötések évszakok szerinti megoszlása

A 160 évet (1787—1945) felölelő 551 házasságkötési adat már évszakok szerinti egyszerű összegezésénél is szembeötlő különbségek mutatkoznak. A házasságkötések súlypontja az első félévre esik: a két félév közti arány 409/142, illetve 75%/25%. Még hangsúlyozottabb a különbség a tél—tavasz (december—május) és nyár—ősz (június—november) viszonylatában: 77%/23%. A hónaponkénti megoszlás ez:

Január: 15,4%, február: 17%, március: 14%, április: 9,1%, május: 11,1%, június: 7,6%, július: 4,3%, augusztus: 1,6%, szeptember: 3,2%, október: 31,1%, november: 4%, december: 9,6%. A lakodalmak egyharmadát a két első hónapban tartották, s a decemberi és márciusi lakodalmak úgy is tekinthetők, mint amelyek csak megnyitották, illetve bezárták az „igazi” lakodalomtartási időszakot. E négy hónap után jelentőségben a május következik soron (11,1%), amely a húsvét utáni vasárnaptól a pünkösd előtti áldozócsütörtökig tartó *zöldfarsang* jelentőségével áll kapcsolatban. A sorrendben következő április hónap jelentőségét (9,1%) is az adja meg, hogy a *zöldfarsang* már április közepe táján elkezdődik. A házasságkötések havonkénti összegezése értékes megállapításokat tesz lehetővé a lakodalomtartás idejének hagyományát illetően.

A házasságkötés évszakonkénti megoszlásának változása

Hogy az alcímben jelzett kérdésre vonatkozóan megfigyeléseket tehessünk, a 160 év adatait kisebb időegységekre — 30—30 éves periódusokra, „nemzedé-

kekre" és évtizedekre — felbontva kell vizsgálnunk. Láttuk, hogy 160 év átlagában az év első és második fele közti arányszám 75%/25%. Mármint ez az arányszám 30 éves periódusok során ilyen változásokat mutat:

1787—1820: 74/26; 1821—1850: 78/22; 1851—1880: 74/26; 1881—1910: 85/15; 1911—1940: 61/39.

Mint látható, az első három periódusban a viszonyszám nagyjából megegyezik a 160 év átlagával, az 1881—1910. évi periódusban a két félév közti különbség kiegyenlítődik, hogy a következő 30 évben (1911—1940) gyökeres fordulat álljon be. A jelenség évtizedenkénti vizsgálata azt mutatja, az év első felében történő lakodalmazás századunk első évtizedében tetőzik (90%), míg az 1921—1930-as évtizedben már alig érezhető a régi szokás ereje (arányszám 59/41). A változás az első világháború éveit következett be: 1914-ben január—június hónapokban 5 és július—december hónapokban csupán egy lakodalmat tartottak, míg 1919 első és második felében egyaránt 5—5 lakodalmat.

Vajon arról van szó, hogy a háború után egyszerűen „felrúgták” a lakodalmatartás időközöttiségének szokását? E kérdésre a házasságkötéseknek az év folyamán való megoszlása részletesebb vizsgálata adhat feleletet. Egyik megfigyelés a *december végi* lakodalmi idő jelentőségének fokozatos csökkenése 1787—1910 között, majd az első világháború után ennek hirtelen növekedése. A másik fontos megfigyelés pedig a *téli farsang* jelentőségének csökkenése (ezt árulja el a februárban tartott lakodalmak számának esése: 24%, 24%, 15%, 19% és — 1911—1940 között — 11%) s ugyanakkor a *zöldfarsangi* (májusi) lakodalmatartás szokásának erősödése a vizsgált 160 év folyamán (3%-ról 7, 13, 12, majd — 1910 után — 15%-ra). Megfigyelhető más jelenség is: a lakodalmaknak hónapok szerinti egyenletesebb eloszlása, szemben a háború előtti helyzettel, amikor a lakodalmak a téli hónapokra összpontosultak. Két jelenséggel állunk szemben: 1. egy hagyományos szokással (a farsangi lakodalom) és 2. e szokás változásával (a lakodalmazás áttétele a zöldfarsangra).

Lakodalmatartás és mezei munka viszonya

A földműves élete és a lakodalmatartás évi megoszlása közt szoros a kapcsolat. Erre egyébként a helyi adatközlők is utaltak, midőn a lakodalmatartást a „ráérő idő”-vel magyarázzák. Tanulságos lehet e szempontból megnézni, mi a helyzet más tájakon.

A Nyárádmentén farsang, zöldfarsang és karácsony a lakodalmatartás szokásos ideje. Helyi indokolás szerint télen van idejük, boruk és hízott disznójuk a lakodalmazásra, tavasszal meg azért nősülnek sokan, hogy legyen asszonyi munka a kapáláshoz. Kalotaszegen is a tél és a zöldfarsang a lakodalmazás ideje, a környékbeli románok téli farsangban (vízkeresztől húshagyóig), a kolozsmónostoriak viszont már inkább zöldfarsangban lakodalmaznak. Régen a zarándi románok (Frincu—Candrea: *Românii din Munții Apuseni*. București, 1888) és a Kisküküllő vidéki magyarok egyaránt téli farsangban házasodtak, mint régebben a legtöbb vidék földműves lakossága. Ezzel szemben az erdélyi szászoknál általános a mezei munkák végeztével, a Katalin (november 25.) hetében való házasságkötés (Schullerus A.: *Siebenbürgisch-Sächsische Volkskunde*. Leipzig, 1926). A húsvét—pünkösd közti időszakot ellenben szerencsére nélkülinek tartják házasságkötésre. A Medgyes melletti Szászmuzsán is szüret után, Katalin-napkor van a lakodalom. A bányászi svábok sem kedvelik a májust, viszont — a téllal szemben — előnyben részesítik a késő őszt, amikor már kevés a munka, de van új bor és hízott disznó.

A hagyományos lakodalmatartási idő vidékenkénti közös vonása, hogy a nyári hónapok (június, július, augusztus, szeptember) sehol sem szerepelnek. Kőbölkúton is minimális az ekkor kötött házasságok száma. Egyébként a szaporulat sem egyenletes egész éven át. Egyes hónapokra (január, február és főként március, továbbá május és október) 237—288 születés jut, más hónapokra (június, július, augusztus, november és december) csupán 170—224. Kőbölkúton az év első három hónapját, főként a márciust nevezték meg, mint amely évszakban legalkalmasabb a gyermekszületés. Hogy a parasztság társadalmi élete és szokásai mily közvetlen kapcsolatban állnak munkájával, még szembeötlőbb módon mutatkozik meg a kőbölkúti lakodalmatartási időszaknak a lakosság életkörülményeivel, gazdasági tevékenységével, munkájával kapcsolatos elemzése tükrében.

Idős emberek visszaemlékezései és a régi hagyományok alapján még lehetséges volt a helybeli parasztság múltbeli mezőgazdasági tevékenységének rekonstruálása. A múlt század folyamán — mint Erdély-szerte általában — Kőbölkút határát is 3 *fordulóban* művelték, melyből egy-egy, évenként változó har-

madrészt a juhok és disznók legelőjéül *nyomásnak* paragon hagytak.³ A nyomás (másképp: ugar) ilyenformán egy évig *pihent*. Ezt a területet nyárban *megugartolták*, szeptemberben pedig bevetették búzával, árpával. Ettől kezdve e részt az aratásig *őszi fordulónak* nevezték. Harmadik évben került a vetésterület *tavaszi fordulóra*: tavasszal megszántották, és törökbúzáat (közéje meg burgonyát, babot, disznótököt), zabot, alakort (kenyérnek, disznónak, majorságnak) vagy árpát vetettek bele.

Az akkori félrideg állatokkal a gazdának alig volt gondja. A juh március végétől hóhullásig közös nyájban legelt, a disznó (malacostul) és az akkori magyar fajta fehér marha áprilistól fagyásig a pásztor kezén volt, s csak télen tartották pajtában, almozás, trágyatakarítás és vakarás nélkül, gyenge takarmányon (kórén, polyván, szalmán, rázotton). A kevesebb és a faekével történő kezdetleges szántás, valamint a rosta és triór hiánya folytán szemetes volt a vetőmag. Emiatt a (vadborsótól, tövistől való) gabonagyomlálás fontos mezőgazdasági munkának számított. Az egész családot igénybe vevő sarlós aratás és az őszen át tartó kézi cséplés tetőzte be a gabonatermesztés munkáját. A kapásnövények (nagyreszt a kukorica) kétszeri kapálása nem követelt jelentékeny munkaerőt.

Mindebből kitűnik, hogy a múlt századi mezőgazdasági munka évi megoszlását nagy intenzitáskülönbség jellemzi: szemben a decemberi, januári és februári napi 3—4 órával, a július végi és augusztusi mezőgazdasági munkák négyszer-ötször annyi munkaórát igényelnek: a munkaórák száma lépcsőzetesen emelkedik a tavaszi szántások, a kapálás és szénamunka idején, az aratással tetőzik, majd fokozatosan csökken az őszi folyamán.

E régi állapottal szemben lényeges változást mutat századunk paraszti munkarendje. A század végén végrehajtott tagosítás Kőbölküton a jobbágykorból fenntartott kötött művelési rendszer végét jelentette, és megkezdődött az ún. szabadgazdálkodás. Megszűnt a növénytermesztés és állattartás mikéntjét, valamint az évi munkatempót is meghatározó hármashatár (vetésforgó) és vele a régi kiterjesztett állattenyésztés. A gazdák mindhárom „fordulóból”, a rétekből és legelőkből egy tagban kapták földjeiket, és a régi számtalan keskeny szántópálya helyén a családi gazdaságok nagy táblái jelentek meg. A gabonatermesztést megkönnyítette a gyorsan tért hódító vasfejtő *régeni*, majd *szebeni váltóéke*. Az első világháború után a kaszás aratás elterjedése nagyban megkönnyítette ezt a munkát. A tagosítás idején megjelennek a járgányos, majd a „tüzes” cséplőgépek, melyek egyrészt tisztább vetőmagot eredményeztek, másrészt így aratás után nyomban csépelhettek.

A régi legelőgazdálkodás megszűntével korlátozódik a félszilaj állattartás: a meghagyott községi legelőn csak meghatározott számú juh legelhet, a marha és disznó egy része pajtába szorul, s esztendőn át jórészt takarmányon él. A jászlas tartás csak újabb, jobb tejelő és hízekonyabb fajták mellett kifizetődő, ezek viszont jobb takarmányozást és gondosabb ellátást igényelnek. A mennyiségileg is felszaporodott állatállomány eltartására növelik a takarmánytermesztést, fókuszódik a burgonya, kukorica, takarmányrépa termelése. Az ipari növények (cukorrépa, dohány) ugyancsak a kapások területét növelik. A tagosítást követő átalakulás meggyorsulásához hozzájárult az első világháború; a fiatalságot évekre elszakította otthonától, szokásaitól, majd hazatérve a távoli országokban szerzett megfigyelésekkel, tapasztalatokkal vette át a családi gazdaságot.

Fontos változások jellemzik a munkaidő évi megoszlását. A jószág belterjessebb tartása és az istállótárgya jelentőségének felismerése nyomán megkétszereződik a téli hónapok munkája. A tavaszi munka intenzitása nagyjából a régi marad; terhesebb viszont a májusvég és a június, a megnövekedett kapásterület gondozásának ideje. Valójában már ekkor megkezdődik a „munka dandárja”, melyen alig tesz túl az aratás és cséplés ideje. Megnőtt a kapásnövények és tavaszi vetemények begyűjtésének (kiásás, szedés, törés, szárítás és behordás) őszi munkája. A gazdasági munka időértékeinek a két korszak közti összevetéséből kitűnik a munka intenzitásának általános megnövekedése és az egyes hónapok munkaideje közti bizonyos fokú kiegyenlítődés (megnő a téli, őszi és júniusi, de csökken az augusztusi munkaórák száma), és figyelemre méltó a május eleji viszonylagos munkacsökkenés.

Ha mármost a lakodalomtartás első világháború előtti és utáni, hónaponkénti megoszlásának legfőbb sajátosságaira visszaemlékezünk, világossá válik a mezőgazdasági munka évi megoszlása és a lakodalomtartás szokásos ideje közti összefüggés; másrészt pedig az, hogy a mezőgazdasági munka évi megoszlásában beálló változás maga után vonja a lakodalomtartás szokásos idejének megváltozását is.

A lakodalmi idő alakulásának más tényezői

A lakodalmotartási időnél a mezőgazdasági munka évi megoszlása — mint láttuk — alapvető tényező, bár korántsem egyedüli; a két jelenség viszonyát szemléltető grafikon megfelelő vonalai nem teljesen párhuzamosak. A lakodalmak száma az év némely szakában jóval meghaladja az ezen időre eső munkacsökkenés fokát, s e koncentrációban fontos szerep juthat más anyagi természetű tényezőknek is. Egyik az, hogy a szóban forgó évszakokban a viszonylag csökkenő munkák többnyire még hasznáthatók is. A másik kétségtől mentesen a nagy tömeget megmozgató, részben a szabadban lezajló demonstratív aktusok (a nász-nép felvonulása, ágyvitel, az utca elkerítése, utcai és udvarbeli tánc) látványos lebonyolítására alkalmas időjárás. Az aratás, cséplés és az őszi betakarítás befejeztével s a téli hideg beálltával (András-nap) kezdődő disznóöléssel inkább rendelkezésre állott a népes vendégeskedéshez szükséges sokféle ételkészítés. A lakodalom idejének kitűzésekor fontos szerepet játszik a női munkaerőnek a gazdaságban történő felhasználása. A lányos szülők számára alkalmasabb a gazdasági év (munkák) befejezése utáni téli időszak, amikor a lányt megfelelően előkészíthetik, s „tavaszra már rendben lehetnek”. A fiús szülők szempontjából azonban megfelelőbb egybekelési idő a tavasz, ugyanis ez esetben az új menyecskét nem kell „ingyen” tartaniuk (a téli hónapokban), hanem „végigkapálhatja a nyarat”.

A gazdasági munka a lakodalmotartás mellett más közösségi alkalmak, szokások idejét is meghatározta. Télen András-naptól hamvazószerdáig tart a hagyományos fonóélet, vízkeresztől hamvazószerdáig a farsang, a két nembeli ifjúság ismerkedésének fontos alkalmai. A „két karácsony köze”, karácsony és vízkereszt közötti 12 nap pedig a különféle évzáró és évkezdő ünnepek, rítusok és játékok (kántálás, betlehemezés, turkázás), valamint a nagy *névnapozások* (János és István) zsúfolt időszaka. Ugyanígy a tavaszi viszonylagos munkacsökkenés is egy sor „tavaszi ünnep” időszaka.⁴ Zöldfarsangra esik a juhok első kihajtásakor szokásos *zöldturka*, a *juh mérés*, a különféle Szent György-napi mágikus cselekedetek és más, a természet újjáéledésével kapcsolatos, a növények fejlődését és az állatok gyarapodását célzó praktikák.⁵

Abban, hogy a téli hónapok és május vált a lakodalmotartás időszakává, a közvetlen gazdasági-anyagi tényezők mellett fontos szerepet játszott az is, hogy ezek az évszakok más, ugyancsak az életkezés, termés, szaporodás előmozdítására irányuló ünnepek, kultikus-mágikus aktusok ősi, hagyományos időszakai voltak. Az ünnepi alkalmak és mágikus cselekmények bizonyos időszakokra való koncentrációja általános érvényű törvény. Ezzel magyarázható egyes alkalmak zsúfoltsága, amikor különféle eredetű és irányú aktusok együtt szerepelnek. A háromnapos lakodalom maga is ilyen komplex ünnepi alkalom, sokféle játék és praktika láncolata, összefonódása.

A különféle ünnepi alkalmak, szokások zsúfolódását előmozdították a megelőző *böjtidők*, a házasságra is tilos időszakok, mint a húsvétot, pünkösdtől és karácsonyt megelőző hét nap, valamint a hamvazószerda. 160 év alatt december 19—25-e között és a húsvét nagyhetében egyszer sem, pünköszt nagyhetében is csak egyszer volt (a világháború után) egy özvegy pár szerény esküvője. E böjtszakasz még középkori eredetű népi hagyomány, és a vetés megkezdése előtti böjthöz hasonlóan egyaránt vonatkozik a táplálkozásra, nemi életre és a vigasztalásra, s ilyenformán a lakodalmotartás eleve kizárt dolog. Annál nagyobb erővel tör ki aztán a nép életöszöne és kedélyhangulata a böjtidők megszűntével: 160 év leforgása alatt a karácsonyt követő héten 17, a húsvétot követő héten 9, a pünköszt követő héten 11, és a hamvazószerdát követő 9 napon nem kevesebb, mint 33 lakodalmat tartottak.

A lakodalmotartás idejének vizsgálatakor szembetűnő eltérések mutatkoznak a fiatal és az özvegy párok esetében. A köbölküti anyakönyv 1787—1945 közötti bejegyzéseiből kitűnik, hogy az 551 esküvő közül 102-t „özvegy”-ek tartottak. A lakodalmak hónaponkénti megoszlását figyelve föltűnik, hogy az özvegyek házasságkötésének közel ötöde (18,6%) a fiatalok számára alkalmatlannak tartott június hónapra esik, s az özvegyek lakodalmainak további jelentős része kerül az év második felére. E szakom jelzik, hogy az özvegyek házasságkötési ideje nem áll kapcsolatban a nép évkezdő és termésvarázsló rítusaival, ellenkezőleg: az özvegyek előszeretettel házasodnak olyankor, midőn az asszonyra kimondottan sok munka vár a mezőgazdaságban és otthon: a kapálás, az őszi betakarítás és eltevések idején. Az asszony — legtöbbször szintén özvegy lévén — ezt meg is érti. A második házasságnak — szemben az „első”-vel (a fiatalokéval) — nincs kultikus vonatkozása sem, ezért nem is jár lakodalommal, közösségi ünnepséggel, mágikus rítusokkal: a papilakon összeesketett pár csupán a szűk körű rokonság

számára ad vacsorát. Ha mostmár az özvegyek eme nem „igazi” lakodalmainak adatait a többtől elválasztjuk, még inkább kiderül, hogy a lakodalmazás „igazi” ideje régen a téli farsang volt, újabban pedig a zöldfarsang.

A lakodalmotartás napja

A 160 év lakodalmainak idejét vizsgálva azt találjuk, ezek gyakorisága a hét egyes napjai szerint nagy különbséget mutat:

Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
42	277	22	37	12	52	109

Tehát sorrendben messze elől áll a kedd (50,3%), utána a vasárnap következik. A hét egyes napjai szerepében olyan aránytalanságok mutatkoznak, hogy itt véletlenségről szó sem lehet. A helybeliek szerint a lakodalmotartás napja Köbölkúton régen a *kedd* volt, újabban a *vasárnap*, a *pénteket* viszont „szerencsétlen nap”-nak tartották.

A lakodalmazásnak másfelé is megvan a hagyományos napja. Így például a Nyárádmentén is régen kedden volt, újabban pedig vasárnap van a lakodalom (*Ethnographia*, VI. 402., Erdély, 1897. 53.), a régi Aranyosszéken (Jankó János: *Torda, Aranyosszék és Torockó*, 207.), hasonlóképp Fehér megye egyes falvaiban, a szilágysági Tövisháton vagy Kalotaszegen is kedden tartották a lakodalmakat. A kedd mellett a hétfőre találunk legtöbb adatot (például Torockón. *Erdély*, 1894. 190.), egyes Vajdahunyad környéki falvakban (saját gyűjtés).

A magyarság közé települt németek legkedveltebb lakodalmas napja mégis a szerdai, így általában az erdélyi szászoknál Medgyes környékén. De a szilágysági Krasznán, a kalotaszegi Nádasmentén (Jankó János: *Kalotaszeg*. 144.) vagy a Bihar megyei Sárádon a magyaroknál is szokásos a szerdai lakodalom, föltehetően német hatásra. Némely magyar vidéken a csütörtöki lakodalmotartásra is találunk adatot: Gyimesben (Orbán Balázs: *Székelyföld*, II. 80.). Vajdahunyad környékén, az Arad megyei Fazekasvársádon és Kisiratoson. Szombati lakodalmotartásról már csak a fenti, Arad megyei falvakból (csütörtök mellett), a kalotaszegi Nádasmentéről (szerda mellett) és a kalotaszegi Alszegegről tudunk. A péntekre sehonnan sincs adat.

Figyelemre méltó, hogy az erdélyi románságnál régen is mindenütt vasárnap tartották az esküvőket, így például Krassó-Szörény megyében (*Ethnographia*, XI. 73.), a brassói Bolgárszegen, Arad megyében, Marosvásárhely és Kolozsvár környékén, a Gyalui-havasok vidékén vagy a Mezőségen. A híres Gäina-hegyi „leányvásár”-t is⁶ esztendőnként mindig vasárnap tartották. Föltehető, hogy a románságnál a nép egy részének egykori életmódja, a felnőtt férfiaknak falujuktól távoli kenyérkereső foglalkozása (csebresek, favágók, vándorló juhászok), a szétszórt települési falvak népének a vasárnapi istentiszteletek, búcsúk, búcsúszerű vásárok, leányvásárok alkalmával történő találkozása alakította ki valamikor a vasárnapi lakodalmotartás szokását. Aminthogy a magyarság esetében is ott, ahol a régebbi keddi vagy más hétköznapi lakodalmotartásról áttértek a vasárnapra, feltétlenül a gazdasági életben, életmódban beállott változást kell gyanítanunk.

A lakodalom napjának megváltozása

Hogy mit jelent a napi megoszlás a számok valóságában, a következő adatok szemléltetik: 1787—1890 közt 370 házasságkötés közül 216 (69,7%) volt kedden, és csak 24 (7,8%) szombaton, s csupán 8 (2,5%) pénteken, de még kevesebb, 5 (1,4%) vasárnap.

A kedd mellett tehát a többi nap alig jött számításba, s ha a 2,5%-ot kitevő 8 pénteki lakodalom idejét elemezzük, föltehető, hogy ezek azért kerültek péntekre, mert keddre már mások előbb kitűzték háromnapos lakodalmukat, amelyre az egész közösség hivatalos volt. Annál feltűnőbb viszont a vasárnapi lakodalmak elenyésző száma. Az 5 vasárnapi esküvőből 2 özvegyeké volt, kettőt pedig az 1821—1823-as inséges években tartottak, amikor alig lehetett szó háromnapos „lagzi”-ról.

Hatósági (egyházi) rendelkezés a lakodalmotartás napját nem rögzítette, ezért is különbözhetett nemzetiségek, vidékek szerint. Mi lehetett hát a lakodalmotartás keddi naphoz kapcsolásának oka? Úgy keresünk választ, hogy feltesszük a kérdést: a hétnek melyik egymást követő három napja lehetett alkalmasabb a lakodalom megtartására?

A vasárnap, egykor vásártartó nap lévén, a nomád pásztor magyarságnál egyben a feleség vételének napja is lehetett. Azonban a letelepedéssel és a kereszténység felvételével a vasárnap a templomban való gyülekezés (úrnapija) lett. Kőbölkúton is szombaton délután vecsernyei harangszóra mindenki bejött a mezőről. Ezután már kenyeret sütni sem volt „jó”, a szombat este a tisztálkodás ideje volt: „a férfiak beretválkoztak, az asszonyok a hajukat fésülték vasárnapra”, mivel még ezt sem volt „szabad” vasárnapra hagyni. Vasárnap még téstát sem gyúrtak, s palacsintát sem sütöttek.

A vasárnapi szigorú munkaszünet miatt a hétfő sem jöhetett számításba; a lakodalmat egynapi előkészítő munka előzte meg: a borjú- és majorságvágás, töltöttkáposzta-főzés, lakodalmi kalácssütés, tűzifahordás az erdőről.

Péntek és szerda a helybeli románok böjtös napja volt, márpedig a magyar lakodalmakosok a velük együtt élő románok jelenlétére is számítottak.⁷ A torozás miatt még a péntekre esedékes temetést is szombatra halasztották. Pénteken tilos volt a fonó is. Az esküvő és vendégség csütörtöki tartása sem volt alkalmas, hiszen a lakodalmi készüllet, *sírató*, a románok szerdai böjtiére, a harmadnap délelőtti mulatság (ágytörő) pedig éppen péntekre esett volna. A pénteki böjt és a vasárnap délelőtti vigalomtilalom miatt a szombat is alig jöhetett számításba. Ezért a lakodalom napjára a kedd⁸ mutatkozott a legalkalmasabbnak. amelyet hétfőn előkészítettek, szerdán pedig befejeztek. Így vált a kedd hosszas gyakorlat folytán a lakodalmotartás hagyományos napjává, amelyet — az eredeti gyakorlati okokat elfeledve — a nép mint „szerencsés” napot tartott számon.

E régi szokással szemben újabban lényeges változást látunk: a kedd és vasárnap jelentősége pontosan felcserélődött. 1911–1940 között a 136 lakodalom közül 75-öt (55,1%) vasárnap tartottak, és csupán 17-et (12,5%) kedden.

A fordulat a századforduló körüli évtizedekben ment végbe. Közelebbről rámutatnak az átmenet folyamataira az évenkénti adatok. Míg a 80-as évek folyamán és a 90-es évek első felében egyetlen házasságkötés sem volt vasárnap, 1897-ben már 3 házasság közül kettőt vasárnap kötöttek, és csak egyet kedden. A vasárnap jelentősége aztán a következő évek során egyre emelkedett.

Mi lehetett a változás oka? 1897-et közvetlenül megelőzően két eseménynek vagyunk tanúi. Az egyik a tagosítás, az egyéni szabadgazdálkodás bevezetése, amely Kőbölkúton 1895-től kezdődően valósult meg. A másik esemény pedig az ötévi parlamenti harc után 1895-ben bevezetett polgári anyakönyvvizetés, melytől kezdve az egyházi anyakönyv állami fórumok előtt érvénytelen. De a falu közvéleményét már foglalkoztatta a földspekuláció, érezte hatását az alföldi agrárszocialista mozgalom és a különféle szocialista tanítások. Fokozódik a parasztság osztálytagozódása, ami már külön utak keresésében is megnyilvánul. Egyes szegényemberek városra szegődnek vagy Amerikába vándorolnak, a nagygazdáknál felüli fejét az „egyke”. A régi, közösségi szokások szerint élő „tempós paraszt” helyét fölváltja a földhétségben feszülten dolgozó és számítható falusi ember.⁹ Mindezek a régi közösségi élet és gondolkodás fellazulásával, a hagyományok erejének csökkenésével jártak.

Kik lehettek az új szokások kezdeményezői? Idős emberek még emlékeztek a 40–50 évvel azelőtti lakodalmakra, sőt az első vasárnapi lakodalmaknál — talán az új szokás „megokolása”-ként — az esküvő párok neve után az egyház anyakönyvében is találunk bejegyzéseket. Így a legelső vasárnapi esküvőnél (1897. február 21-én) azt olvassuk, hogy az új pár „napszamos” és „napszamosnő” volt. De hasonló volt a helyzet az egész átmeneti időszakban.

Napszamos, cseléd, szegény, törpebirtokos, özvegy — ezek voltak a vasárnapi házasságkötés kezdeményezői. A vasárnapi lakodalmazás szokásának kezdetén, a századforduló táján tehát világos osztálytartalma volt: míg a közepes és módos parasztki fiai még kedden, a szegényréteg gyermekei vasárnap tartották a lakodalmukat. De ettől kezdve a lakodalom lefolyása is kétféle volt. A keddi három napig is tartott, a vasárnapi viszont csupán egy napra koncentrálódott, s így egyetlen munkanapot sem vont el, ami fontos volt a napszámból, bérből élő szegény embereknek. A vasárnapi lakodalmazás előnyeit a gazdák is felismerték, és átvették a szegénység kezdeményezte praktikus szokást.

Az adatok arról tanúskodnak, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadulás óta az esküvőknek közel $\frac{1}{3}$ -a a hét más napjain (szombat, csütörtök, hétfő, szerda, péntek) volt. Az adatokból kitűnik, hogy a nem kedden tartott esküvők csaknem fele (1881–1930 közt 43%) özvegyeké volt, nagyobb felét meg jobbra a szegények vagy az előzőleg törvénytelenül élt párok esküvői alkották. A szegényeknek

„elegendő“ volt az egynapos lakodalom költsége, az özvegyeknek és vadházasoknak pedig „nem járt“ a templomban való esküvés, hanem valamelyik hétköznap, esti szürkülettáj mentek el az „irodába“ (parókiára).

Összefoglalás

Az adatgyűjtő és -feldolgozó munka mindenekelőtt a házasságkötési bejegyzések dátumainak kimásolását, majd ezeknek a mozgó ünnepekhez való viszonyítását és a hét egyes napjai szerinti átszámítását tette szükségessé. Majd az így nyert adatok táblázatokba való csoportosítása, az abszolút számok arányszámokká alakítása, az érvényes „mutatószámok“ kikeresése, különféle állapotok, változások és összefüggések feltárása és grafikai rögzítése volt a következő művelet.

A regisztrált számszerű adatok vizsgálatából és megszólaltatásából származó következtetések értelmezését segítette a falu népi életmódjának és kultúrájának előzetes tanulmányozása. Így sikerült egyetlen hagyományelem természetére vonatkozóan olyan megfigyeléseket tennünk, amelyek a néphagyományok más területein és összetettebb jelenségei esetében is érvényesek lehetnek. Ilyen megfigyelés a szoros kapcsolatot az anyagi étellel, amely a hagyomány formáját és módosulásait elsőrendűen meghatározza.

A hagyomány változása szükségszerűen követi az anyagi élet fejlődését. S az új formát, míg nem válik megszokottá és magától értetődő szokássá, maga a nép is gyakorlati érvekkel indokolja. A több emberöltőn át kialakult hagyományok viszont a gyakorlatban rutinná válnak, elhomályosul az anyagi élethez, a termeléshez fűződő kapcsolatuk tudata, s a nép már csak azzal okolja, hogy „így szoktuk“. A tovább fejlődött anyagi élettől már régen elszakadt és az újabb viszonyoknak sokban ellent is mondó szokás indokolására már csak a hiedelemvilágból kerülhetnek „érvek“ (például kezd a lakodalom „szerencsés“ napja), s e fokon már maga is a hiedelemvilág elemévé válik.

Figyelemreméltó tény, hogy az újabb szokások bevezetői az anyagi élettől, annak fejlődésétől inkább függő legszegényebb rétegek, hiszen szükségszerűen praktikusak és alkalmazkodók.

Az emberi közösségek, tagjaik együttes életének lehetővé tételére és együvé tartozásuk kinyilvánítására — ez közhely — számos szokással, egyezménnyel rendelkeznek. A régi hagyományokat az új anyagi-gazdasági feltételekből eredően új formák, konvenciók, szokások váltják föl. A szokás és hagyomány a közösségi ember kifejezőeszköze, s így alakítója és fenntartója maga az emberi közösség.

Jelen munkám, mint a szövegből is kitűnik, 1946. évi mezőszégi adatgyűjtésen alapuló dolgozat, amely már a következő évben Gaál Gábor intézeti igazgató író-asztalán várt a közeli publikálásra (a főcímet is e formájában G. G. javasolta). A dolgozatot a kolozsvári egyetemközi néprajzi körünk első ülésén olvastam föl.

Ilyenformán késéssel megjelenő dolgozatom nem csupán a néprajzban akkor éppen és — úgy vélem — azóta is modern szemlélete révén, hanem első bemutatása alkalmának jelentősége, valamint a Gaál Gáborral való kapcsolatok révén immár tudománytörténeti „dokumentum“-nak is számít.

Anélkül, hogy a dolgozat eredeti formáját, az akkor rendelkezésre álló adatok vizsgálatának módszerét és általános érvényű tanulságait érintenénk, kiegészítés formájában közlöm a dolgozat elkészítése óta eltelt negyedszázad lakodalomtartási idejére vonatkozó főbb adatokat. A hónapok szerinti megoszlást szemlélteti e táblázat:

Hónapok	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1946—50	1	4	2	1	2	1	—	—	2	1	2	—
1951—55	—	5	4	2	4	—	1	—	2	2	1	3
1956—60	1	4	3	8	3	2	1	1	1	4	2	5
1961—65	—	4	3	4	2	2	2	1	2	3	—	2
1966—70	1	3	2	—	5	2	1	2	—	3	1	2
1946—70	3	20	14	15	16	7	5	4	7	13	6	12

Mint látható, a 122 házasságkötés évi megoszlásában újabban is nagy egyenlőtlenségek mutatkoznak, a nyári mezői munka idején és a fűtési nehézségek miatt januárban alig van házasodás; az előnyben részesített hónapok sorrendje a következő: február (20), május (16), április (15), március (14), október (13), december

(12), ami nagyjából megfelel a korábbi (1911—1940) periódusnak (májusi—áprilisi „zöldfarsang” jelentősége), azzal a különbséggel, hogy a téli farsangi (január—február) lakodalmak mind a „farsang-farkóra” (február) koncentrálnak, és hogy egyre inkább szokásba jön a szüreti (október) lakodalomtartás. Az adatok közelebbi strukturális vizsgálatából kiderül viszont, hogy míg az ősz jelentős mértékben a „csendes”, „irodai” esküvők időszaka (a 13 októberi esküvő pár közül kettőnél a menyasszonyt „szöktették”, kettőnél a vőlegény távoli faluból való volt, egy pedig özvegy pár, egy meg ide került tanítópár volt). Ezzel szemben a lakodalomtartás hagyományos téli- és zöldfarsangi (február—május) idején tartott nagyszámú esküvő majdnem mind (májusban pedig kizárólag!) helybeli ifjak „igazi” lakodalma volt.

A hét napjai közül a helybeli ifjak „igazi” lakodalmait vasárnap tartják, míg a szököttek és özvegyek „irodai” esküvéje rendszerint szombaton vagy ünnepek előtti este van, hogy a másnapi mulatságokon már a többiekkel „egyenjogú” társként vehessenek részt.

JEGYZETEK

- 1 A néphagyományok alakulásának nyomon követésére a társadalmi néprajz területén figyelemre méltó Faragó József tanulmánya: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. Kolozsvár, 1947.
- 2 E gyűjtéseimből akkoriban két kis részletet már közöltem is: *Lakatos István állatgyógyító tudománya* (Erdély, 1946. 2.) és *Máléliszből készült eledelek a Mezőségen* (Falvak Népe, 1946. 10.).
- 3 A juhokkal való ún. kosarazás itt ismeretlen volt. A juhokat fejéskor a juhász a soros (fejő)gazda udvarára hajtotta, éjszaka pedig a falu utcáján vagy pusztá telkein hálatta (ma e helyekről hordják a portrágyát a melegágyakhoz). A marhatrágyát sem hordták ki a földekre, hanem az évről évre a pajta előtt maradt. Nyáron aztán kapával szeletekre vágták, s megszáritva télen fűtőanyagul szolgált.
- 4 Egyébként az évkezdés és tavaszkezdés szokásainak összekeveredésére mutat sok helyi kifejezés és azonos tartalmú szokás, mint például a farsang (téli farsang — zöldfarsang), a turka (téli turka — zöld turka), a karácsony és húsvét harmadnapi (őév-temető és tél-temető) halottfutás (a legények játéka, melynek főaktusa, hogy a közös lakoma egyik jól futó legénye — a halott — fehér lepedőt kanyarít magára, futásnak ered, a többi pedig üldözőbe veszi).
- 5 A tavaszi zsendüléssel való analógiás kapcsolat jut kifejezésre a zöldfarsangi lakodalomtartás ilyenféle, látszatra „költői”-nek tűnő megokolásában: „Szép hosszúak a napok, akkor fog neki a vetés is a serkenésnek.” Hogy a lakodalom lefolyása kihatással van a termésre, az több, közszájon forgó mondából is kiviláglik. Ha a tavaszi lakodalmat követő napokban jól esik az eső, azt mondják: „Na, ez a menyasszony fazékból evett” (nem pedig tálból, mint az a mostani lakodalmakkor szokás). Ha búcsúzáskor sokat sir a menyasszony, félig tréfásan mondogatják: „Na, jó szilvatermés lesz a nyáron.” Ha pedig kevés a májusi eső, mondják, hogy „már kéne egy lakodalom” (hogy ti. „meghozza az esőt” és a termést).
- 6 Erneyi József: *A gäinai leányvásár*. Néprajzi Értesítő, VIII. 274.
- 7 A vegyes lakosságú falvakban egymás szokásainak tisztelőben tartása az együttérzés megnyilatkozása volt mindig. Kőbölkút magyar és román lakói kölcsönösen tisztelték jeles ünnepeiket, melyeket nyilvános munkával sem zavartak meg. Ilyen alkalmakkor a „más felekezetű” is jobb ruhát öltött és ellátogatott az ismerős házakhoz boldog ünnepeket kívánni. A halottat a falu mindkét nemzetiségű lakói kikísérték, részt vettek a búcsúztatásnál és méltatták érdemeit.
- 8 A románságnál a keddi lakodalmazás már csak a hiedelem világában élő, a kedd estéhez fűződő ártó szellemek („martolea”) miatt sem volt lehetséges.
- 9 Az öregek, elhalt szüleik emlékezéseire hivatkozva, 1946-ban egyöntetűen állították, hogy ők már többet dolgoztak, mint 1848 előtti jobbágyelődeik, de a mostaniak a tagosítás óta még „többet hajtják magukat, és fősvényebbek”.

Kronotoposz: idő és tér a regényben

Az 1895-ben született Mihail Bahtyin tudományos sorsa egyik példája annak, hogy a huszadik századi irodalomtudomány valóban újító és valóban termékeny irányzatai a strukturális és a többi, történelmi szemlélet metszőpontján helyezkednek el. Mihail Bahtyin Dosztojevszkij-könyvének 1929-es, első kiadása csak oroszul válhatott ismertté. A második kiadás 1963-ban jelent meg, és hamarosan számos nyelven tette világszerte ismertté szerzőjét, kijelölte helyét nemcsak a regényelmélet, hanem a korszerű irodalomtudományi és esztétikai vizsgálódás jelentősebb előfutárai között. A Dosztojevszkij-könyv alapeszméje (a Dosztojevszkij-regény tisztán formai elemzése, valamint a regényforma forrásainak a nem etika és nem szép-irodalom területein való fellelése a szerző által „karnavaleszk”-nek nevezett művekben) nem csupán a Dosztojevszkij-értelmezés szempontjából fontos, de új utakat nyitott és nyit továbbra is a regénykutatásban.

Ugyanezt mondhatjuk el a *Rabelais a realizmus történetében* című doktori értekezéséről, amelyet 1940-ben védett meg, és amely csak 1955-ben jelent meg nyomtatásban, *François Rabelais és a középkor népi kultúrája* címmel.

Mihail Bahtyin 1957-től nyugalomba vonulásáig a szaranszki mordvin állami egyetem professzora volt.

M. I.

A valóságos történelmi idő és tér s a benne élő valóságos és történelmi ember irodalmi ábrázolása bonyolult és megszakításos folyamatban valósult meg. Az emberiség minden egyes fejlődési szakaszában az idő és a tér bizonyos hozzáférhető oldalait ragadták meg, s így alakultak ki a valóság különböző mozzanatainak művészi tükrözésének és feldolgozásának műfaji eljárásai.

Kronotoposznak az irodalomban a művészileg megragadott idő- és térbeli viszonyok lényegbeli kölcsönös kapcsolatait nevezem (szó szerinti fordításban: idő-térbeliség). Ezt a kifejezést a matematikai természettudomány használja, s Einstein relativitáselmélete alapján vezették be és határozták meg. Számunkra nem fontos e kifejezés sajátos jelentése a relativitáselméletben. Mi az irodalomtudományba — majdnem (majdnem, de nem egészen) metaforaként hozzuk át; számunkra a tér és idő benne kifejezett elválaszthatatlansága fontos (az idő mint a tér negyedik kiterjedése). A kronotoposzt az irodalom formális-tartalmi kategóriájaként értelmezem. A szépirodalmi kronotoposzban egy átgondolt és konkrét egészben forrnak össze a térbeliség és az időbeliség vonásai. Az idő összesűrűsödik, lerakódik, művészileg láthatóvá válik, a tér pedig intenzívvé lesz, belesodródik az idő, a cselekmény, a történelem mozgásába. Az idő vonásai a térben nyilvánulnak meg, a teret pedig az idő révén fogjuk fel és mérjük. A művészi kronotoposzt a sorok e metszési pontjainak és vonásainak összeforrása jellemzi.

A kronotoposznak az irodalomban lényeges műfaji jelentősége van. Beszélhetünk egyes irodalmi műfajok és változatok műfajilag tipikus kronotoposzairól. E tanulmány tárgya azoknak a sajátos, regényes-epikus kronotoposzoknak a jellemzése, amelyek az időbeli (határesetként: a történelmi) valóság megragadását szolgálják, és lehetővé teszik, hogy a regény művészi síkján jelenjenek meg a valóság momentumai.

Már az antikvitas talaján kialakult a regényegység három lényeges típusa, következésképpen az idő és a tér regénybeli megragadásának megfelelő három eljárása, vagy röviden szólva: három regény-kronotoposz. E három típus rendkívül termékenynek és hajlékonynak bizonyult, és sok tekintetben meghatározta a kalandregény egész fejlődését a tizenkilencedik század közepéig.

Az ókori regény első típusát (nem az időrendi elsőbbség jelentésében) feltehetően „a próbatétel kalandregényé”-nek nevezném. Ide soroljuk az egész úgynevezett „görög” vagy „szofisztikus” regényt, amely időszámításunk II—VI. századaiban alakult ki.

Ezekben a regényekben a *kalandos idő* teljesen és kifinomultan megvalósított típusával találkozunk, ezen idő minden sajátosságával és árnyalatával. A kalandos idő kidolgozottsága és a regényben való felhasználásának technikája ekkor már annyira fejlett és teljes volt, hogy a *tisztán* kalandos regény egész későbbi fejlődése (napjainkig bezárólag) már semmilyen lényeges elemmel nem gyarápíthatta. Éppen ezért a kalandos idő specifikus vonásait a leginkább ezeknek a regényeknek az anyagára támaszkodva világíthatjuk meg.

Mindezeknek a regényeknek (valamint legközelebbi és legközvetlenebb utódaiknak, a bizánci regényeknek) a cselekménye feltűnően hasonló egymáshoz, és lényegében minden egyes regényben ugyanazokból az elemekből (motívumokból) áll, bár ezeknek az elemeknek a mennyisége, a cselekmény egészében elfoglalt helye és kombinációi változóak. Könnyen megrajzolható az ilyen cselekmény tipikus vázlata (a lényegesebb eltérések és variációk jelzésével). Íme a vázlat:

Házasulandó korú ifjú és leánya. Származásuk ismeretlen, titokzatos (de nem mindig). Rendkívül *szépek*. Szerfölött *bölcsék* is. *Váratlanul* találkozunk egymással; rendszerint ünnepi *mulatságon*. *Nyomban* heves szerelemre gyúlnak egymás iránt, szerelmük legyőzhetetlen, mint a sors vagy a betegség. De nem köthetnek azonnal házasságot. *Hátráltató*, gátló körülmények lépnek fel. A szerelmeseket *elválasztják* egymástól, *keresik* és *megtalálják* egymást, megint elszakadnak, és ismét összekerülnek. A szerelmeseket akadályozó tényezők, a viszonytagságok rendszerint a következők: a menyasszony elrablása az esküvő előtt, a szülők (ha vannak) ellenállása, az, hogy a szerelmeseknek más *vőlegényt*, *menyasszonyt* szántak (a *hamis párok*), a szerelmesek szőrése, utazasuk, tengeri *vihar*, *hajótörés*, csodálatos menekülés, *kalózok* támadása, *fogság*, *börtön*, merénylet a hős és a hősnő erénye ellen, háborúk, csaták, *rabszolgaság*, *tetszhalál*, *öltözet*, felismerés-félreértés, látszólagos hűség, hamis vádak, bírósági tárgyalások, a szerelmes bölcsességének és hűségének próbája a bíróságok előtt. A hősök megtalálják szüleiket (amennyiben nem ismerték őket). Nagy szerepet játszanak váratlan találkozások barátokkal vagy ellenségekkel, jóslatok, álomlátások, előérzetek, álomitalok. A regény a szerelmesek szerencsés egybekelésével *végződik*. Ez az alapvető cselekmény-motívumok témája.

A cselekmény földrajzi háttere rendkívül kiterjedt és változatos, rendszerint három-öt olyan országban zajlik, amelyeket tengerek választanak el egymástól (Görögország, Perzsia, Fönícia, Egyiptom, Babilon, Etiópia stb.). A regények néha igen részletesen leírják az egyes országok szokásait, városait, különböző épületeit, műkincseit, például festményeket, a lakosság erkölceit és szokásait, különböző egzotikus és csodás állatokat s más meglepő és ritka dolgokat. Emellett szerepelnek még a regényben gyakran igen terjedelmes fejtegetések különböző vallásos, filozófiai, politikai és tudományos témákról (a sorsról, az előjelekről, Erős hatalmáról, az emberi szenvedélyekről, a könnyekről stb.). A regényekben tekintélyes helyet foglalnak el a szereplőknek a késői retorika szabályai szerint megszerkesztett törvényszéki és egyéb szónoklatai.

Ily módon a görög regény tartalmában bizonyos enciklopédikusságra törekszik, amely különben is általános vonása e műfajnak.

A regénynek ezek az általunk felsorolt mozzanatai (elvont formájukban) egyáltalán nem újak; ilyen cselekményelemekkel, leíró és szónoki részekkel az antik irodalom más műfajaiban is találkozunk: a szerelmi motívumokat (első találkozás, fellobbanó szenvedély, vágyakozás) a hellenisztikus szerelmi költészet használta; más motívumokkal (vihar, hajótörés, háborúk, emberrablás) az antik eposz élt; megint más elemek (például a felismerés) a tragédiában játszottak lényeges szerepet, a leíró elemeket az ókori földrajzi regény és a historiográfiai irodalom (például Hérodotosz) hasznosította, az érveléseket és a szónoklatokat pedig a retorikai műfajok.

De mindezeket a különböző műfajokból származó elemeket itt a specifikus regényes egység fogja össze és olvasztja magába, s ennek konstitutív mozzanata a *kalandos regény-idő*. Az „*idegen világ—kalandos idő*” egészen új kronotoposzában a különböző műfaji elemek új jelleget és külön funkciókat kapnak, és már nem azonosak más műfajok hasonló elemeivel.

Mi a lényege ennek a kalandos időnek a görög regényekben?

A cselekményfejlődés kiindulópontja a hős és a hősnő találkozása s hirtelen fellobbanó szerelmük; a cselekmény zárómozzanata — szerencsés házasságuk. E két pont között bontakozik ki a regény egész cselekménye. E cselekmény-bonyolításnak ezek a végpontjai — a hősök életének lényeges eseményei — önmagukban véve biográfiai jelentőségűek. Csakhogy a regény nem ezekre épül, hanem arra, ami *közöttük* van (történik). Azonban közöttük *valójában* semminek sem kellene lennie: a hős és a hősnő szerelme már kezdettől fogva kétségbevonhatatlan, s ez

a szerelem *abszolút változatlan* marad az egész regény folyamán, mindketten mindvégig bölcsek, a házasság a regény végén közvetlenül kapcsolódik a hősöknek a regény elején — első találkozásuk alkalmával — fellobbant szerelméhez, mintha e két momentum között egyáltalán semmi sem történt volna, mintha a házasságra a találkozás másnapján került volna sor. A biografikus élet, a biografikus idő e két érintkező pontja átfedi egymást. Az a szakadás, az a szünet, az az űr pedig, amely a szomszédos életrajzi momentumok között tátong, és amelyben az egész regény elhelyezkedik, nem része az életrajz időbeli sorának, kívül esik az életrajzi időn; semmit sem változtat a hősök életén, semmivel sem járul hozzá életükhöz. Valójában nem más, mint időn kívüli űr a biografikus idő két pillanata között.

A regény egész cselekménye, amely ezt az űrt betölti, teljesen elszakad az élet megszokott menetétől, a normális életrajznak valóságos tartamot nélkülöző járuléka.

A görög regénynek ebből az idejéből hiányzik az elemi, biologikus, életkori tartam. A hősök házassuló korban találkoznak a regény elején, és ugyanabban a korban, éppen olyan fiatalon és szépen kötnek házasságot a regény végén. A regény nem méri és nem tartja számon az időt, amelynek során elképzelhetetlenül sok kalandot élnek át; ez az idő csak napokból, éjszakákból, órákból, csak minden egyes kalandon belül *technikailag* mért pillanatokból áll. Ez a rendkívül intenzív, de meghatározatlan kalandos idő egyáltalán nem számítódik bele a hősök életkorába. Itt egy időn kívüli űr tátong a szerelem keletkezésének és kielégülésének két biológiai pillanata között.

Amikor Voltaire a *Candide*-ban megalkotta a görög típusú kalandregény — a tizenhetedik és a tizennyolcadik században még uralkodó — változatának (az úgynevezett barokk regénynek) a paródiáját, többek között nem mulasztotta el kiszámítani, hogy mennyi reális idő volna szükséges a regényhős szokásos kalandjaihoz és az öt stíjt „sorscsapásokhoz”. Voltaire hősei (*Candide* és *Kunigunda*) a regény végén legyőznek minden sorscsapást, és ők is az illendő boldog házasságra lépnek. De jaj, ekkorra már megöregedtek, és a gyönyörű *Kunigunda* rút boszorkányhoz hasonlít. A kielégülés csak akkor jutalmazza a szenvedélyt, amikor az biológiaiilag már lehetetlen.

Magától értetődik, hogy a görög regények kalandos idejéből hiányzik az a természeti és köznapi ciklikusság, amely időbeli rendet és emberi méreteket adhatna neki, s összekapcsolhatná a természeti és az emberi élet ismétlődő mozzanataival. Ugyancsak lehetetlen a kalandos idő történelmi rögzítése. A görög regény egész világából — országaival, városaival, épületeivel, műkincseivel — teljességgel hiányoznak a történelmi idő vonásai, a kor felismerhető nyomai. Ez a magyarázata annak is, hogy mind a mai napig nem sikerült tudományosan tisztázni a görög regények kronológiáját, és hogy a kutatók véleménye még nemrégiben is öt-hat évszázados eltéréseket is mutatott egyes regények keletkezéséi idejét illetően.

Ily módon a görög regény minden cselekménye, minden eseménye és kalandja kívül esik mind a történelmi, mind a köznapi, biográfiai, biológiai-életkori idősorokon. Kívül marad e sorok sajátos törvényszerűségein és emberi mértékén.

Ebben az időben semmi sem változik; a világ olyan marad, amilyen volt, nem változik a hősök biografikus élete sem, érzésviláguk is azonos marad, az emberek még csak nem is öregednek. Üres idő ez, amely semmi nyomot nem hagy maga után, és folyásának nem maradnak látható jelei. Időn kívüli űr ez, mint már mondtuk, amely a reális időbeli sor, esetünkben a biográfia két pillanata között helyezkedik el.

Ilyen ez a kalandos idő a maga egészében. De milyen belülről?

Az egyes kalandoknak megfelelő rövid metszetekből áll össze; minden egyes ilyen kalandon belül az idő szerkezete külsőlegesen technikai: fontos megemlékezni, utolérni vagy megelőzni valakit, egy adott pillanatban egy meghatározott helyen kell lenni vagy nem lenni, találkozni vagy nem találkozni valakivel stb. Az egyes kalandok határain belül, mint minden harcban és minden kifelé irányuló cselekvésben, számít a nap, az éjszaka, az óra, sőt a perc és a másodperc is. Ezeket az időmetszeteket a specifikus „hirtelen” és „egyszer csak” kifejezések vezetik be és zárják le.

A „hirtelen” és az „egyszer csak” a legadekvátabb jellemzői ennek az időtípusnak. Hiszen egyáltalán csak ott kezdődik és lép jogaiba, ahol megszakad az események normális vagy pragmatikusan vagy okozatilag átgondolt menete, és utat enged a *tiszta véletlen* betörésének, annak specifikus logikájával. Ez a logika — a véletlen *egybeesés*, vagyis a véletlen *egyidejűség*, vagy pedig a véletlen *sza-*

kadás, illetve a véletlen **különidejűség**. Különben ebben a véletlen egyidejűségben és különidejűségben a „korábban“-nak vagy a „későbbben“-nek szintén lényeges és döntő jelentősége van. Ha valami egy perccel korábban vagy későbben történt volna, vagyis ha nem lett volna valamelyes véletlen egyidejűség vagy különidejűség, nem lett volna cselekmény sem, és nem lett volna miről regényt írni.

Mindenütt, ahol az európai regény későbbi fejlődése során megjelenik a görög kalandos idő, a regényben a kezdeményezést a véletlen ragadja magához, és ez vagy mint személytelen, névtelen erő, mint sors, mint isteni gondviselés vagy mint regényes „gonosztevő“ és „titokzatos jötevő“ irányítja a jelenségek (véletlen) egyidejűségét vagy különidejűségét. Az utóbbiak még Walter Scott regényeiben is előfordulnak. A véletlennel együtt (annak különböző álarcaiban) elkerülhetetlenül jelentkeznek a regényben különféle jóslatok, kivált álomlátások és előérzetek.

Egyébként természetesen nem kötelező, hogy az ilyen regény egészen a görög típusú kalandos időre épüljön. Elégséges, hogy ezen idő bizonyos elemei más típusú idősorokkal keveredjenek, s fellépnek az őt elkerülhetetlenül kísérő jelenségek.

A véletlen, az istenek és a gonosztevők ezen specifikus logikájú kalandos idejébe vonták be a tizenhetedik század során a népek, birodalmak és kultúrák sorsát az első európai történeti regények, például Mlle de Scudéry *Le Grand Cyrus*a, vagy Lohenstein *Arminius und Tuscheldája*, La Calprenède történeti regényei.

A barokk történeti regény néhány vonása a „gótikus regény“ közvetítésével behatolt Walter Scott történeti regényeibe, amelyek ennek köszönhetik néhány sajátosságukat: gonosztevők és jötevők kulissza mögötti cselekedeteit, a véletlen specifikus szerepét, különböző jóslatok és előérzetek szerepeltetését. Ezek a mozzanatok, természetesen, nem játszanak uralkodó szerepet Walter Scott regényeiben.

Az antik regény második típusát feltételesen „a hétköznapi kalandregényé“-nek nevezném.

Szigorúan véve ehhez a típushoz csak két mű tartozik: Petronius *Satyriconja* (amely csupán viszonylag kis terjedelmű töredékekben maradt fenn) és Apuleius-tól az *Aranyszamár*. Ennek a típusnak lényeges vonásaival találkozunk más műfajokban is, főként a szatírban (valamint a hellenisztikus diatribában), és ezen túlmenően a korai keresztény „szentek élete“ műfaj különböző változataiban. (A kísértésekkel teli, bűnös élet, majd a válság és az ember újjászületése.) E második típus legszembeszökőbb vonása az, hogy benne a kalandos idő összekapcsolódik a köznapi idővel. Erre a vonásra utal „a hétköznapi kalandregényé“ műfaji megjelölés. Szó sem lehet ezen időnek gépies összekapcsolásáról. A kalandos idő s a köznapi idő lényegesen átalakul ebben a kapcsolatban, ily módon ez a regénytípus egy teljességgel új kronotoposzt teremt. Ennek folytán egy olyan új típusú kalandos regény keletkezik, amelynek ideje lényegesen különbözik a görög kalandos regényidőtől, s egyben a köznapi időnek is különleges típusa.

A harmadik antik regénytípusba az *életrajzi regényt* sorolnám. Igaz, hogy az ókorban nem keletkezett olyan nagy terjedelmű életrajzi írás, amelyet mai terminológiával regénynek nevezhetnénk. De már akkor kialakult néhány fontos önéletrajzi és életrajzi forma, amelyek aztán nemcsak az európai életrajz és önéletrajz fejlődésére voltak nagy hatással, hanem az európai regény fejlődésére is. Ezeknek az antik formáknak az alapja az életrajzi idő egy új típusa és az életútját járó ember új alakja.

Csak a regény fejlődése korai szakaszának nagy és állandó kronotoposzait foglaltam itt össze, de ezek már előre meghatározták a regény nagy műfaji változatait. Vizsgálódásom végén szeretnék általánosabb (noha óhatatlanul leszűkített) formában néhány kronotoposzt és kronotopikus értéket különböző műfaji egységek alkotórészeiként jellemezni.

Az irodalmi műben a kronotoposz mindig magában foglalja az értékelés mozzanatát is, amelyet a teljes művészi kronotoposzból csak az elvont elemzés útján lehetséges kiemelni. A művészetben és közelebbről az irodalomban az időbeli és térbeli meghatározottságok elválaszthatatlanok egymástól, és mindig emocionális-értékelő színezetűek. Az elvont gondolkodás természetesen külön is el tudja képzelni az időt és a teret, s eltekinthet emocionális-értékelő vonatkozásaiktól. Azonban az eleven művészi érzékelés, amely természetesen szintén gondolat, de nem elvont, semmit sem különböztet meg, semmitől sem tekint el. A kronotoposz a maga teljességében ragadja meg a műalkotást, az olyan motívumok, mint *találkozás és válás, elvesztés és megtalálás, keresés, felismerés és nem-felismerés* nemcsak a különböző korok különböző típusú regényeinek cselekmény-elemei, hanem szerepelnek más műfajú irodalmi művekben is (epikus, drá-

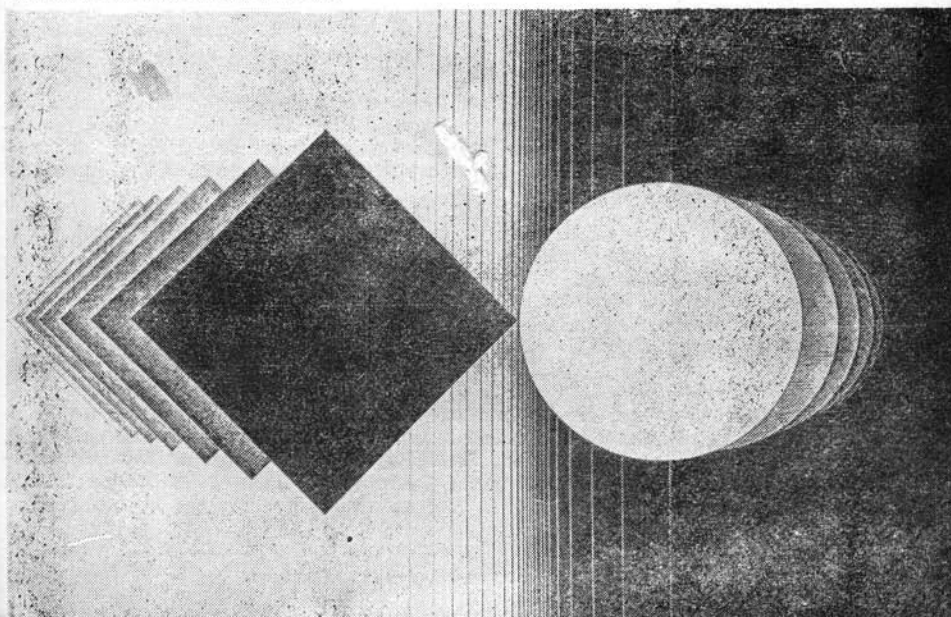
mai, lírai művek). Ezek a motívumok pedig természetüknél fogva minden műfajban másként kronotopikus jellegűek. Álljunk meg egyetlen, de feltehetőleg rendkívül fontos motívumnál — a *találkozás* motívumánál. Minden találkozásban az időbeli meghatározottság („ugyanakkor“) elválaszthatatlan a térbeli meghatározottságtól („ott“). A negatív motívum — „nem találkoztak“, „elváltak egymástól“ — szintén megőrzi kronotoposz-jellegét, de benne a kronotoposz egyik vagy másik tagját negatív előjellel kapjuk: nem találkoztak, mivel nem kerültek egy és ugyanazon helyre és ugyanazon időben, vagy pedig ugyanabban az időben különböző helyen tartózkodtak. Az időbeli és térbeli meghatározottságok elválaszthatatlan egysége elemi, világos, majdnem matematikai jelleget ad a kronotoposznak, ez a jelleg azonban természetesen absztrakt. Hiszen a találkozás motívuma nem létezhet elszigetelten: mindig alkotóeleme a cselekménynek, a mű egészének konkrét egysége, következésképpen beletartozik annak átfogóbb, konkrét kronotoposzába, például a görög regényben a „kalandos idő“-be és az „idegen ország“-ba. Különböző művekben a találkozás motívuma különböző konkrét árnyalatokat kap, többek között emocionális-értékelő árnyalatokat is (a találkozás lehet óhajtott vagy nem kívánt, örömteli vagy szomorú, néha ijesztő, sőt, lehet ambivalens is). Többé-kevésbé metaforikus jelentést kaphat szimbóluma (néha igen mély szimbólum-má is válhat).

A találkozás kronotoposzában az időbeli árnyalat az uralkodó. Ezt a kronotoposzt magas fokú érzelmi intenzitás jellemzi. Az *út* vele kapcsolatos kronotoposza általánosabb jellegű, azonban emocionális-értékelő intenzitása valamivel gyengébb. A regényben a találkozások rendszerint úton történnek. Az úton („országúton“) egy időbeli és térbeli pontban metszik egymást a különböző társadalmi rétegeket, vagyoni állapotot, vallási meggyőződést, nemzetiséget, életkort képviselő emberek időbeli és térbeli pályái. Itt találkozhatnak véletlenül azok, akiket elválaszt egymástól a társadalmi helyzet vagy a térbeli távolság. A legkülönbözőbb kontrasztok keletkezhetnek, különböző sorsok ütközhetnek meg, hathatják át egymást. Ily módon az emberi életek és sorsok térbeli és időbeli sorai sajátosan egyesülhetnek, s mindezt még bonyolultabbá teszik az ilyen metszési pontot túlhaladó *társadalmi távolságok*. Itt van az események felvetésének és kibontakozásának helye. Az idő itt úgyszólván beletorkollik a térbe, és utakat képezve benne folyik. Innen származik az „utak-ösvények“ oly gazdag metaforizálása: „élet-út“, „új útra lépni“, „történelmi út“ stb.; az út metaforizálása változatos, sokszínű, de fő tengelye az idő folyása. Az út kronotoposzának irodalmi jelentősége óriási: kevés irodalmi mű nélkülözheti az út motívumának valamely változatát. Ezzel szemben sok az olyan mű, amely közvetlenül az út, az úti találkozások és kalandok kronotoposzában alapul.

Moravszky István fordítása

Részlet a szerző készülő könyvéből (megjelent a Voproszi Lityeraturi 1974. 4. számában).

Csutak Levente: Örök ellentét

Egy neoavantgarde költő természetrajza

Lászlóffy Aladár költészetéről — négy tételben

Az élő alkotó művét boncoló ítésznek két ellentétes magatartást illik egye-
síteni. Az ihletett, megértő interpretátorét, aki átéli és újraéli az alkotások lé-
nyegét (tehát az ideális olvasóét) — másfelől a fizetett ellenség magatartását, azét,
aki ádázul keresi kákan a csomót. Egyszemélyben kell képviselnie a védelmet
és vádat — végül a bírót is.

Áttekintő igényű tanulmányunk Lászlóffy Aladár költészetéről egy helyre-
tevő, „visszaigazító” mozzanatból indul ki, alapja egy saját használatra össze-
állított „válogatott kötet”. „Négy tételben” beszélünk róla, mert a megszerkesztés
— saját szavaival: az „összezavart dolgok rendjében helyretevés” — különösen fon-
tosnak, kulcs-jellegűnek látszik. Ennél a szerkesztésnél, annak minden egyes té-
telénél az említett kettős feladatot: a védelmet és vádat próbáljuk dialektikusan
egyesíteni, de oly módon, hogy előtérbe helyezzük azt, ami ebben a költészet-
ben egyéni, nézetünk szerint eredeti — Arany szavaival: „magaszerű”. Vezér-
fonalnak így ezt, a „magaszerűség” tudatosítását, egyféle szemléltetését választ-
juk. Alapnak tekintjük a maga-kínálta költői gyűjtőpontot, amelyet talán „visz-
safordításnak” nevezhetnénk, szembesítések láncreakcióinak — a szavak legát-
vittebb értelmeinek teljességében. Már a „tételek” kiválasztásánál és sorrendjénél
is visszafelé haladunk, szándékosan; a költészet egyik „legkisebb” eleméből, nyelvi
molekulájából, egyetlen kulcsszerű igekötőjéből, általában igekötőinek speciali-
zálásából indulunk a „legnagyobb” egységek — az egész vers-sorozat, a kötetek
rendjének, ciklusainak áttekintése felé. Mindezen belül, minden egyes tétel egy-
egy ilyen disszonáns akkord, bipoláris természetű. A mintaszerűen megvalósult,
a nyelvi, költői ténnyé vált fordulatok, versek, vers-sorok alapján számonkérjük
a meg-nem-valósultat, illetve a félig-megvalósultat, az eltorzultat. Nem a magya-
rázást tekintjük feladatunknak, hanem a minél pontosabb diagnózist.

I. A „vissza” igekötő visszatéréséről és vissza-nem-téréséről

Minden művészi elemzés akarva-akaratlan *visszahivatkozások* sorát hívja se-
gítségül. Visszahivatkozásokat elődökre, kortársakra, társművészetekre és művész-
társakra. Visszahivatkozásokat törekvések analógiára, hogy párhuzamokban elő-
hívjuk az egyéni profilt megrajzoló különbözést. Visszahivatkozásokat az életműre
magára, későbbi verseknél a korábbiakra, azok bizonyos helyeire, ismétlődéseire,
visszatéréseire. Hasonlítható ez a kriminológia módszereihez: nemcsak az össz-
függést rejtő bűnjelek, ismétlődő jegyek lehetnek árulkodók, maga a tettes is visz-
szatér, különös lelki kényszer folytán, a tett színhelyére. Mindkét esetben egy
nagyon emberi, lélektani törvényszerűség az, ami nyomravezető.

Lászlóffy Aladárnál különösen kézre-áll ez a mozzanat. Szaván fogható, *el-
sőként egyszerűen a szó szó szerinti értelmében*. Hiszen idézhetünk legutóbbi mű-
veiből és a legkorábbiakból — legjobb és legrosszabb verseiből egyaránt, sőt pró-
zájából is — mindenütt megtaláljuk és kulcspozícióban találjuk meg a „vissza-”
fordulatot. Például:

*A gyümölcs végig mindeneket mozgat.
A fák, kedvéért, mindent visszahoznak.
E kezdetekre való visszatérés
Úgy tünteti: hiába volt az érés.
Nem! E belátó újrakezdés másban,
Csupán hit egy nagy megvalósulásban.*

(Köd)

Vajon valóban szorosan és lényegesen összefüggnek ezek a „vissza-” for-
dulatok? Vajon az a költői indulat, amely azért izzik fel, hogy „eredeti súlyukat,
értelmüket *visszakapják* mozdulataink”, összefügg a fák mindent „*visszahozásá-
val*”, az ilyen növényi, átvitt értelmű „kezdetekre való” örök „*visszatéréssel*”, az

„újrakezdés másban“ természeti kényszerével? A választ egyrészt megadja maga a költészet, amely a növények, a fák „belátó újrakezdését másban“ szüntelenül és programszerűen párhuzamosítja a történelem, az emberi élet, az emberöltők szüntelen, akart-akaratlan újrakezdéseivel, visszatéréseivel. A növényi tehetetlenséget — az emberi tenni-kénytelenséggel; a természet „bölcsségét“ — a történelem okulni-képtelenségével, illetve okulni-kénytelenségével. De nem hihetünk pusztán a költő szavainak. Bizonyítania kell: művei minőségében.

A fák „mindent visszahozása“, „újrakezdése“ — evidencia, egy már nem is költői vagy alig-költői közhely. Mindehhez voltaképpen egyetlen jelzőt illeszt Lászlóffy Aladár, a „belátó“-t. Ez a jelző tudatosan „természetellenes“. Hiszen a fák nem lehetnek belátóak, csupán az emberek (azok is ritkán). Nem más ez, mint egy költői, szubjektív vágy kivetítése, éppen olyan szubjektív és önkényes vágyé, mint amilyen az ezt követő, már nyilvánvalóan egyéni, egyszemélyes költői valóság, „hitvallás“:

*Nem! E belátó újrakezdés másban,
Csupán hit egy nagy megvalósulásban.*

A fa léte ugyanis eleven ellentéte bármilyen hitnek. A fa egyszerűen csak létezik, mert így adatott lennie. Am gondoljunk a József Attila „kapáltak, / öltek, öltek, tették, ami kell...“ sorai mögött feszülő, öntudatlanul történelmi élet-törvényre. A „Csupán hit egy nagy megvalósulásban“ sor paradoxon. Az teszi elfogadhatóvá ezt a pátozt, hogy ironikus; a „hit egy nagy megvalósulásban“: minden lehetséges hitek maximuma — a költészet egészével a háta mögött —, „hit“ az ember emberré válásában, a történelmi értelemben, az ember „lényeg szerinti tulajdonságainak“ felülkerekedésében, e folyamatban mint lehetséges távlatban. Tehát ez a „hit“ inkább „bizalom“, és — szemben a szó vallásos értelmével — nem a vakságon, hanem a tudatosságon, a „belátáson“ épül. S ez a maximális bizalom mintegy önironikusan kapja a „csupán“ korlátozást. A legtöbbet, a túl sokat — a legkevesebbel ellenpontoszza a költő.

Egyetlen kiragadott példa ez csupán. Tekintsük kiindulópontnak, ahonnan visszapillantathatóvá, áttekinthetővé lesz néhány más visszatérés is, amelyekről úgy véljük: *visszatérések törvényszerűsége*nek kiválasztott, megidézett tanúi.

Évente visszatérő illatok keresik azt, akivel együtt emlékezhetnek — [...] — valamelyik egykori lüktető pillanatra. És érzem, ahogy itt jönnek-mennek tehetetlenül és tanácstalanul az eltelt tavaszokban. Nincs, aki ott lett volna, emlékszel, hatezer-negyven-valahányban a példák és tanítások csomópontjain.

(Bulevárd Termopilé)

Ezek a „visszatérő illatok“ nyilvánvalóan a *visszatérő évszakok* ismétlődő aromái. Lehetnek a virágzó fák, növények vagy akár a rög illatai. Költői lényegük az, hogy a természeti újrakezdés az emberi, a történelmi újrakezdést idézi. Ismét egy, már-már túl egyszerű, 2X2-szerű kapcsolat. Valóban, ez a költészet s maga a költő nem több és nem más, mint csupán „egy fej...“, aki „maga mögött időnként elviselhetetlen biztatást érez az emlékezésre“. Csupán ennyi. Csupán és főként „valamelyik egykori lüktető pillanat“ fel-felidézése, rendszeres, szándékos szellemjárás. Csakhogy minden „egyes pillanat“, „egyes emlék“, „egyes szellem“ olyan, mint gyűjtő kezében a nagyító alá fordított „egyes darab“: a rendszer egészének egy láncszeme. Látszólag „egy“, valójában: tengersznyi (a hasonlathoz illőbben: „gyűjteménynyi“). Ilyen az adott versben például a címben elárult „Termopilé“. A görög név jelezte történelmi pillanat is egyetlen, „egykor lüktető“ — de csak egy a sok közül. Mint ahogy az ott, akkor életét adó „háromszáz“ is csupán egy a végtelen sort alkotó „háromszázak“ közül, akik szintén életüket adják, egy-egy „hegyszorosban“, hogy a „hátszágban“ tovább folyhasson az élet, hogy ne jusson át „ellenállás nélkül a gonoszság, semmilyen repedésen“. Így lehetséges és ilyen értelemben beszédes a négy zárósor:

*Európában krumpliföld virágzik
az éhes életnek, nem a halálnak:
hiába számol mindig háromszázig,
mert háromszázan mindig visszaállnak.*

Ebben az értelemben, ezek a már költői „háromszázak“ valóban „visszaálltak“, például „ezerkilencszáztizzenhét októberében“, amikor „millió háromszáz állta útját a perzsa hadaknak“. S így magától értetődő, hogy a „perzsa hadak“ is jóval

többek a mindenkori ellenségnél, hiszen ma is „szorít a perzsa: az idő, az elmaradottság, a rák és a gyarmati lét”. Így válhat természetessé az is, hogy ebben a költői szemléletben:

*A távolság minden kontinenstől,
minden parttól mint szükséges távlat
őrzi a tűnődő történelmet,
mely jelenné mindig visszaválhat.*
(Szentilonán)

S itt talán már nem kell ismételni, hogy „Szentilona”, „Napoleon”, maga a „ropant Partraszálló”, mögötte a „visszaúszó ladikkal” újra csupán egy a sok közül, hasonló szituációk, hasonlóan számontartottak és számon-nem-tartottak végtelenjére utal — vissza.

De térjünk csak vissza a „vissza” pusztá hat betűjére. Szándékosan szűkítettük a kört, amikor visszahivatkozásainknál egyetlen kötet (*Képeskönyv a vonalakról*), mai szemmel mondjuk „középső” kötet néhány versének néhány fordulatát idéztük csak fel. A távlat megjelölése kedvéért egy-egy példát emelünk még ki a legutóbbiak, illetve a legkorábbiak közül.

„A jövő nélkületek nem áll meg a maga lábán.” Igen, meghalni se szabad, amíg a múltam nem jutott át a jövőbe. ... Tudom, hogy lehetetlenség így lebegni a dolgok között, mint aki nem érthet már szót senkivel, mert utolsó mondatait, melyeket még megérthettek, elmondta tegnap, és nincs mód megvárni a következő emberiséget. Egyetlen lendülettel kell viszsztatérni. Most ősz jön, a századvégen szép nyugalmas idő lesz — ... ez a három évtized a három őszi hónap: a hetvenes évek: szeptember, a nyolcvanas évek: október s a kilencvenesek: november. Csak szépen végig kell várni, amíg lezajlik az idegek reflexműsora.

(Papírrepülő)

Patetikus, „kezdő” párját találhatjuk a legelső, a *Hangok a tereken* című kötetben:

*[...] az egy meggyőződéssel dobbanó
szíveket, valamennyit összefűzi rendre
egyikünk elgondolása,
mely valakinél egy lélegzet alatt megszületett,*

*és [...]
újra vissza-visszatér,
mint pályáikon a csillagok,
mint köreiben a vér,
és mint a föld óhajára
s önmaguk kívánságára az évszakok —
hogy az emberek végtelen kiterjedésű kertjében
termékenyítsen, érleljen és teremjen!*

(Új óda)

Azt is hozzátehetnénk e két távoli pontot láthatatlan szálakkal, sokszorosan összefűző, nem véletlenül visszatérő asszociáció-sorhoz, hogy például abban hasonlítanak, abban láthatatlanul „analógok”, amit másutt — időben e két idézet közé eső versszakban — így fogalmazott meg:

*Az ősztől az őríg és vissza
— az eszmélet tágas parabolája.
Árnyékán pár órás utat
karcol az ember a tájra.*

(Madár-keringő)

Mikor és hogyan nem tér vissza ez a fordulat? Pontosabban, hogyan találkozzhatunk ennek a költői „visszá”-nak a nem szó szerinti jelenlétével?

Induljunk ki a „visszapillantótűkör” képből:

Holt városaimmal összefogni látnak a teleholdas éjszakákon, mikor az eszmélet, mint egy óriás visszapillantótűkör ott villog — balról — a szemünk előtt.

(Bronzkori temető)

Ez a „visszapillantótükör“, akár a szó elején álló „vissza“, már nem pontosan a visszajárás, visszatérés, visszaállítás igekötője. Miközben betű szerint ismétlődik, közben felhívhatja a figyelmet nem-betű-szerinti ismétlődéseire is. Arra például, hogy a „tükör“-ben a képmás, azaz a „visszatükrözés“ akkor is beleértett tartalom, ha az a tükör történetesen nem „visszapillantó“ fajta. S ha már a képszerű visszaverődésnél tartunk, a költői vízió szerint követhetően, amelyhez csatlakozhatnak az egyszerű „üveg“ vagy „tőcsa“, vagy különösen az „*ablaküveg*“, még különösebben: a „*vonatablak-üveg*“ öntudatlan lírai előszeretettel újra meg újra előhívott változatai, akkor ugyanennek az auditív változatára is hivatkozhatunk: a „*visszhangra*“, vagy „*visszahangzódásra*“ — amely ugyan szintén betű szerint is tartalmazza a „*vissza*“ szócskát, de szintén átvitt értelemben sűríti magába. S most már akár „tükör“-ről, „tükroztetés“-ről vagy „tükrozkodás“-ról legyen szó, akár „visszhangozás“-ról, „visszafelelés“-ről — a térbeli és hangzásbeli változat összetetalálkozik, és belső látással, hallással bővül. Az „*emlékezés*“ maga a múlt-felidézés, az újra-élés, az ismétlés ilyen: egyetlen érzékszervet sem közvetlenül foglalkoztató — de *valamennyit egyaránt* igénybe vevő és magasabb síkon, szintikusan igénylő emberi képesség: az *eszmélés* lehetősége. Az egyes ember „*visszafordulása*“ történelmi ember-volta felé. „*Szembefordulás*“ önmagával — szembefordulás a történelemmel. „*Hátrapillantás*“, a „*mögöttünk*“ levők nem felejtése.

*Ne mondd, hogy beszélek magamban.
Önmagam mögött ott állok csendben,
mint tükörképek a bölcs üvegben.
Hatszoros visszaverődésem
meghosszabbítja tűnődésem.*

(Monológ)

II. Motívumok visszatérése és elrejtőzése

Joggal mondhatjuk, hogy ennek a *Monológ*-versnek egyik *visszatérése*, más változatban, *A költő* lesz. S ha eddig azt állítottuk, hogy például a „tükör“, az „üveg“, a „tőcsa“, az „*ablaküveg*“ — „*vonatablak-üveg*“ — avagy a „visszapillantótükör“ Lászlóffy visszatérő, kedves szavait, fogalmait jelentik, s hogy ezek a motívumok tekinthető nevek, képek rendszeresen ismétlődnek, éppen a „hatszoros visszaverődés“, a „meghosszabbított tűnődés“ révén, akkor most hozzá kell tennünk, hogy ez az ellenállhatatlan, „visszafordító“, maga mögé tekintő, múltat idéző, szembesítő elköllezettség az, amely az eddig idézetteken kívül hasonló, speciális, sajátosan visszatérő motívumokban és motívumláncokban is jelentkezik.

A *Monológ* és *A költő* egyaránt ennek a „monologizáló“ (látszólag monologizáló), „maga mögé pillantó“ (történelemben-eszmélő) embernek a képét vetíti elénk. Egy olyan költői világ közepébe kerülünk, amely akarva-akaratlan *visszatérő motívumok* körforgásába ültet bennünket. Legegyszerűbb módon idézhetjük fel ezt a körforgást, ha egy ismétlődő költői alapszituációból, egy kedvelt lírai alaphelyzetből indulunk ki. Nevezhetjük ezt az alaphelyzetet például „*Az ablak előtt*“-nek. A szó szoros értelmében is megtaláljuk, akár egy pontosan ilyen címet viselő verse nyomán. „Embertartásban állok *az ablak előtt*“ — így kezdődik ez a remekbekészült rövid költemény. De akkor is „Embertartásban“ áll az ablak előtt, amikor többé már ezt szó szerint nem írja le. Például, amikor így vall:

*Reggelig egy fát figyeltem gyanakodva.
Összecsaptak a levelek hullámai*

.....
*Az ágak némán verekedtek: szúrás, öklözés,
rúgás mozdulatában leste egyik a másikat.
Féltem hogy háború volt
féltem hogy háború van
féltem hogy háború lesz.*

.....
*Féltem hogy rosszat jelent
Féltem hogy nem jelent semmit
s féltem így szorongani tovább.*

A fáról madarak néznek engem.

Különös lehet egy szorongó arc a sötét ablakban.

Nyugalanságát átveheti a világ.

(Reggelig)

Ez a típusú „önarckép“, az ablakkeretben „kívülről“-„belülről“ ábrázolt, illetve önmagába néző emberarc nemcsak a századelő festészeti példáit idézheti fel jogosan, például Egry önarcképeit. Határhelyzet: a kint- és bent-levés; a Lászlóffy-versekben a kint mindig a „történelemben“ levést, a bent a saját fizikai lehetőségek szabta helyen állást jelenti. Együtt, egyszerre, elválaszthatatlanul. Ebből adódik az, hogy legyen például „az ablak előtt“ a saját otthonát, munkaszínhelyét jelentő konkrét ablak vagy „könyvtáráblak“, avagy általában az „értelem ablaka“, „észre szerelt ablak“ — minden fontos köréje gyűl, s így a költészetben különös az eredeti jelentőséget nyerő motívumokat mindig csokorban találhatjuk meg. Az ablak a külvilágra kipillantás lehetősége, alaphelyzete, az, ahonnan adódik a legegyszerűbb, mindig visszatérő természeti képsor, egyre nagyobb jelentőségűvé nőző költői motívum-sor: a fa, a madár, a falevél, eső, hó stb. látványa. Öntudatlan, a költői világ belső folyamatai szerint végbemenő folyamat az, hogy minden egyes felsorolt motívumhoz különös vers-szériákat csatolhatnánk.

Mindezt megtoldhatnánk egy olyan adalékkal, hogy *A hetvenes évek* című kötet egyik verse, az *Egy madár délutánja* voltaképpen csirájában megtekinthető a legelső kötet kezdeti hangjaiban is, ahol már megírta „egy fecske délutánját“ (*Szombat délután*). A végtelenre szaporítható példák és motívumok, verssorok, majd ezek ölelkezései mellett két irányban, két fő vonalon szabhatjuk meg a nem véletlen motívum-sor *ablak* keretezte határait: az *idő* és a *tér* vonalán. Megfigyelhetjük ugyanis azt, hogy ez az „ablakban“-áldogálás, önarckép, illetve történelmi arckép, a fák, madarak, levelek megfigyelgetése, az eső cseppjeinek gondos szemügyrevétele — azaz: a történelmi időjárás volt-, lesz-jeinek mérése — sokszor kapcsolódik egy-egy virrasztáshoz, de legtöbbször, különösen előszeretettel *délutánokon*, *naplementéken* adódik. Ide sorolhatjuk *A költő* „beesteledés“-pillanatát, a „nyugvó nap“, a „délutáni mező“, a lassú „alkonyat“ rendszeresen visszatérő, mágikus pillanatait. S akár ezt: az idő-keretet is tovább szűkíthetjük, mert ez a *délutáni* ablak-önarckép — egyben történelmi tünődés — minden *évszakban* lehetséges ugyan, de különös erővel az *őszök* varázsában, szeptember, október, november délutánjain, az *esők*, *havak*, *ködök* borújában. Ilyenkor mintha még fokozottabb lenne az ellenállhatatlan „biztatás az emlékezésre“. Ilyen vershelyzet áll például a *Köd* vagy a *Bulevárd Termopilé* mögött.

Ha a *tér* vonalán kívánjuk követni ezt a motívum-láncot, egy fokkal nehezebb helyzetbe kerülünk. A Lászlóffy-versekben kezdettől fogva a legmerészebb értelem-sűrítéseket éppen sajátos „tájai“, „tere“ hordozták. Már az első kötetbeli *A délutáni táj* is példa lehet erre, ahol „a fény a *tér* falát közelbe hozta“, de legutóbbi verseiben még inkább feltűnhet az, ami e költői *tér-idézésben* egyedi:

A tér végtelenségét tán az idő szeme se látta be igazán. Attól függ tehát minden, hogy mikor találunk rá. Kezdetben forró tengerekbe pölyált, gömbölyű, nagy levélfenekű földet helyeztek a tér eme szálló gödrébe ide — egykor talán már a belé lőtt apró életet sem leli meg senki...

(Bronzkori temető)

Az idő meghal, mint az ember, s a tér, mint a majom, játszik a tetemével.

(Raron, a templomtemető)

S végtelenül sorolhatnánk a „valahol van egy táj“, „éztelen vidék“, „megjelölt terek“, „az ember partján“ képeit. Minden esetben arra hívják fel a figyelmet, hogy az „ablak előtti“ tünődés, az őszi naplementék látszólag konkrét vershelyzete mindig egy „az ősztől az úrig és vissza“ repdeső pillantást jelent. A hangsúlyozott *itt* — egy láthatatlan, múltba-jövőbe kalandozást; az „éztmelet tágas parabolájának“ egy pontján, bizonyos „színhelyen“ állunk akkor is, amikor látszólag el sem mozdulunk a költővel az „ablak elől“ — akkor is, amikor nem találkoznak közvetlenül a kiemelt, különös, elvont, sosem-látott tájak képszerű, nyelvi megidézésével:

A nyitott ablakon túl *hűvös ruhájuk lengetik a falusi virágok [...]* A nyitott ablakon innen *testmeleg maradt a szobában*. Valahol a szemközti falon, a hátam mögött, a tükörben is lement egy Nap, egyik a múlt felé, másik a jövő felé, hogy építsék szimmetriámat.

(Petrarca halála)

Itt, a nyitott ablakon túl — és innen, a múlt és jövő felé lemenő Nap tükörképei közötti téren, az eszmélet tágas paraboláján állva tekinthetjük át e költészet versfajtáinak vonulatát.

III. A verstípusokról

Kötött versei kötetlenségéről és kötetlen versei kötelmeiről

Azért lehet éppen „az ablak előtt“ állva jól áttekinteni a költő versfajtaí, mert ezek egyik vonulata szinte tipikusan kötődik ehhez a verhelyzethez.

A *hetvenes évek* kapcsán leírtam már: *két egyedi verstípust* vélek felfedezni nála. Az egyiket neveztem „eredmény-vers“-nek, a saját törvényeit utoléró, kitöltő, kész formává kerekedő „pillér“-versnek (A *csend órái*, *Raron*, a *templomtemető*), a másikat pedig „kijelölő típusnak“, a törvények új útjait tapogató, felvázoló, „cövek-versnek“ — hozzátehetném: kísérlet-versnek. Mindegyiken belül két fő változatról beszéltem: a végtelenné nőő versről, a túl-testesről (Egy *madár délutánja*, *Tavas van újra*) és a túl-ötletnyiről (Vers egy *szalvétára*, *Ékszer*). Most a fejlődésrendbe elhelyezés lehetőségével kiegészíteni és megfordítani, „viszszafordítani“ szeretném ezt a két típust. Mert ha a legutolsó versektől a legelsőig visszafelé lapozzuk a köteteket, érdekes szabályszerűségekre figyelhetünk fel.

Kezdetről kétféle verset ír Lászlóffy Aladár, és ez a kétféleség már tipográfia-llal mutatkozik. Azaz: találunk „kötött“, rímes, szakaszos, sokszor csengő-bongó versfajtaíkat (különösen sokat az első kötetekben, számuk egyre fogy), és „kötetlen“, rímtelen, gondolatritmus szerint tagolt szabadverseket. Iskolapélda lehet e kettőre az első kötetből az *Érzékenyen élni* vagy a *Schubert téli útja* — szembeállítva A *hegedű húrjai*, a *Szertartás egy nemzedék nevében* típusal; a másodikból a *Visszhangok*, szembeállítva a *Köddel*. De éppen az utóbbi példa szemléltetheti, hogy mint minden „iskolapéldánál“, itt is karikírozunk, hiszen a *Kód* voltaképpen váltogatja a kötött és kötetlen formát, mint ahogy előbb is a dramatizálás, oratóriumszerűség, alcímekkel ellátás, számozás különböző eszközeivel kísérletezett, hogy megtalálja a testhezálló formát (*Hangok a tereken*, *Munkás-temetés*, *Fiatalon*, *Intelme kórusa*). A *Színhelyektől* kezdve azért vált napjainkig, A *következő útközéig* uralkodó kötet-alakká az albumszerű, mert többségében voltak ezentúl a szokotnál hosszabb sorok, a kötetlen formák. De az előbb említett *váltogatás* még sokáig jellemző, belső forma-mozgás. Ez a „váltogatás“, amely legláthatóbban a kötött, rímes és kötetlen, rímtelen formák váltakozásában testesül meg, láthatatlanabban is, állandóan, több síkon zajlott, zajlik, de most már — visszatekintve — egyre világosabb a formakeresés iránya, eredménye.

Mit értünk „láthatatlan váltogatáson“, kísérletezési folyamaton? Nagyon sokszor „törte“, „kötötte“ Lászlóffy a legszabálytalanabb, legmonumentálisabb gondolati — lírai anyagot rímes, csengő formába (*Érzékenyen élni*, *Visszhangok*). A fordítottja, hogy kötetlen formában oldja fel a kötötten is megférőt, elvértve fordult csak elő. Korábbi kötetekben statisztikailag sok a hibrid-vers, a sem-ilyen, sem-olyan, ilyen-is, olyan-is — a szabadversnek szoros, kötött versnek tág —, azaz amelyik a magakeresést tükrözi (*Oresztesz napjai*, A *bronz isten tánca*, *Hárem-hölgyek guggolótánca* — például a *Színhelyekből*). Az a paradoxon tette furcsává Lászlóffy Aladár régebbi kötetait, hogy egy nagy költészettel és ugyanakkor rossz versekkel találkozhattunk. Azaz: a többségükben kísérleti fokon maradt versek nem igazolták a mögötte-feszülő költői világot. Vajon lehetséges-e az, hogy egy költő ilyen hosszasan küzdjön valódi arányainak, testhezálló formáinak megteremtéséért?

Szabályok nincsenek. Ez az egyedi eset — ilyen. Hasonló, kéznél levő irodalomtörténeti példának Vajda János líráját merjünk említeni, a köztudottan monumentális személyiségét, aki köztudottan igen kevés igazán jó verset írt. De a példa — csak példa, hasonlat, s mint ilyen tökéletlen. Azért merjük most már mindezt nyugodtan leírni, mert a hosszúranyúlt kockázati idő letelében, a keresett forma születésén, megszülettek már a kitűnő versek, a remek, s velük együtt a testhezálló forma, nyelv, világ is — az önigazoló eredeti költői minőség. A már említett, képzeletbeli „válogatott“-ba viszonylag kevés verset vennénk fel, de ezek felérnek egy-egy kötettel. Csak néhányat sorolunk fel ezek közül: A *Föld*, Kant mester sétál *Königsbergben*, Mit látsz egy íróasztalon?, Vers, amelynek van

telefonszáma, Május negyven, Petőfi bennünk. Időrendben talán az első „megtalált szabály” A *hetvenes évek* végén olvasható: *A csend órái.* Ezek a versek egyébként mint költészet-igazolók külön-külön is alkalmasak arra, hogy bevilágítsák az eddig vezetó utat, és segítsenek a helyreigazításoknál.

Ugy véljük, hogy eddig a versek, a kötetek többségében éppen két irány, két szemlélet, kétféle közönséghez való viszony váltakozása, vívódása miatt születtek a teljes sikernél többször fél-sikerek, az „eredmény-versnél” többször „kijelölő versek”. A „két szemlélet” nem ragadható meg egyszerűen úgy, mint „kötött” műfajokkal és „kötetlen” műfajokkal való kísérletezés — de ez is benne foglalt. Bennefoglalt, mert a „magyarázó”, „lehajoló” gesztusú, költői nyelvet köznyelvre „lefordítani” kísérő fajtát sokszor találjuk meg rímes, kötött formában. Mégsem lehet egyértelműen azonosítani a „kötött” verseket a „magyarázókkal”, illetve a „kötetlen” verseket a „nem-magyarázó”, belső nyelven beszélőkkel; e két szempont legtöbbször váltakozik, keresi a saját „bölcsek követ”: a köznyelven beszélő, közérthető modern verset.

Hogyan találja meg Lászlóffy a *saját törvényeit*? S miért nem találta meg ilyen sokáig? A madártávlatból áttekinthető, megtett út adja a választ. A „kötött” és „kötetlen” formák, „magyarázó” és „nem-magyarázó” indítékok, a „külső tekintet magára erőltető”, illetve a „várom, ... hogy eljönnek és kinéznek a *sze-mem ablakán* a többiek is”-fordulat váltakozása nála mindig együtt járt és jár a keze között forgó roppant anyag természetadta kétféleségével. Nála mindig az alapvetően „történelmi” indítatású mammut-versek váltakoztak az „intérier”-jellegű, többnyire dalszerű, halk „magán-versekkel”. Annak ellenére, hogy már első kötetében sem volt képes a legszerelmesebb dalt sem történelemfilozófia nélkül megírni (*A lebegő szélhez* című ciklus), mégis, hosszú ideig szinte ez a kétféle aspektus tagolta köteteit önkéntelenül ciklusokra. Ezek a ciklusok, egyben „aspektusok”, az utóbbi kötetekben két ellentétes folyamatot tükröznek. Egyrészt: egyre határozottabban „elválnak” egymástól (l. hármas tagolás — hosszú költemény-óriások közé zárt pársoros vers-gyöngyök), másrészt: egyre határozottabban összerosódnak. Egészen addig, míg az említett versekben e két aspektus, e kétféle keresés sikeres, mondhatnám: bravúros kereszteződése megvalósul. Ezek a Lászlóffy-versek két irányból elindultak *vissza*, ezredszer is, „a múlt felé és jövő felé” egyszerre épített szimmetriájukkal; és ezzel visszatérhetünk „ablak előtti” képeihez, úgy is, mint kulcs-pozícióhoz.

Mert ez a kezdetől testhezálló vershelyzet kezdetől magában hordozta a kereszteződési lehetőséget. Hiszen „az ablak” mindig jelezte a megtalált távlatot, a dalszerűvé lényegített történelmiséget, illetve a történelmi méretűvé tágitott „intérier”-t. A „bent” és a „kint” egymásban-létezését. Nemcsak a legelső *Az ablak előtt* vers esetében hivatkozhatunk erre, de akár a mindig asszociálódó „ablak” — „szem” — „papír ablaka” — „eszemre-szerelt ablak” vonulat is erre utal. Ilyen, jó úton jár, ma már a telitalálatok elődjének tekinthető darab volt már az, amelyben Erasmus mester *ablaka alatt* zajlott a történelem (*Rotterdam bírák*); amikor a leydeni dombok, malmok között, a „lemenő napban”, „asztalához ült” a *lencse-csiszoló* — mintegy előrevetítve a költő leendő feladatát, az előtte heverő „néhány ezer stádiumot” és a „nyersből lencsét csiszolás”, „türelmes végtelen folyamatát”, míg a hatalmas történelmi apparátusú vers-óriásokból egy íróasztalnyira sűrítendő, szavakban játszódó valóságos csatatér válik. (*Mit látsz egy íróasztalon?*)

IV. A versrendszerrel

Így, utólag rendkívül világosnak látszhat ez a költői út: „...mindenek megtalált medrébe fekvőnek”, „mint betű a könyvbe, kés a hűsba, hím a nősténybe, részeg a sárba, halott a sírba” (*A csend órái*). Azért merünk nyugodtan már saját szavaira hivatkozni, mert a hasonlat-sor e tekintetben is tökéletes. Jelczeni képes talán azt, hogy ez a „rend”, mint a hasonlatban felsorolt „rendek” bármelyike, éppen egyszerűségénél, evidenciájánál fogva a legkevésbé kézenfekvő, a legnehezebben megtalálható.

Ez a versrendszer mindaddig önmagát rejtette el. Hiába lapult benne már a zsenigéktől a nagyszerű megoldás lehetősége, annál nagyobb volt a kilicítáhatóság kockázata. Hiszen vesélyesen túl egyszerű az a következtetés, amit legutóbbi „szabadvers-regényében” leír, s amit nyilván nem ma fedezett fel: „...ha az *ablaknál állok*, ... érzem, hogy együtt vagytok velem s ezért fégyelmezetten dolgozni is érdemes. *Ez óráz meg engem*: így nem jár, így mozdulatlan az idő, amíg csak munka van, csak gondolat, amíg nincs a szétfeszítő féltékeny szerelmem

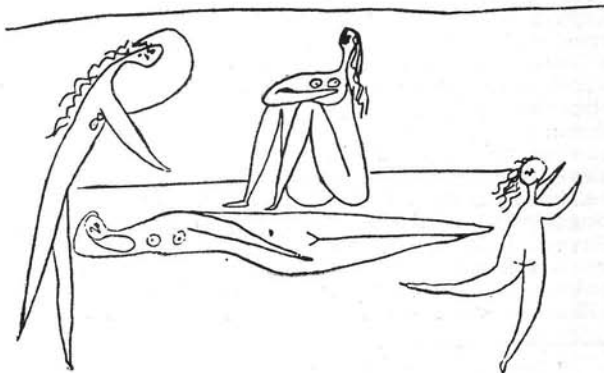
sehol. Bár ne öregednének állandóan, csak a nekünk szánt időből fel is használt szerint" (*Papírrépülő*). Hogy lehet az, hogy kezdettől tudta, mi a teendő, és mégis, csak sok áldozat, sok „asztallap csatatéren elesett vers” után kezdi ezt megvalósítani? Az ő módján válaszolunk: úgy lehet, ahogy az emberiség, a történelem is ezt teszi, a hibaszázalék akart-akaratlan vállalásával. S azt kell hozzátennünk: a költészet öntörvényű specifikumából adódik az, hogy előbb van meg az „egész”, mint az egyes „részlet”; hogy már kezdetben tiszták a „körvonalak”, a „rendszer” — s csak azután születnek meg, töltődnek be az egész megfelelő helyei, előre kijelölt pontjai.

„Elébe vágni a mindenség időérzékének” — talán ezzel a mondatával tömöríthetnénk legjobban e költészet törekvésének lényegét. A vállalt feladatban rejlik büntetés az, hogy többségében, mindeddig, míg „csupán” beérni kívánta korát, önmagát — addig hol túlfutott, hol előttemaradt az arányos önkifejezésnek, hogy voltaképpen egyetlen kötete sem hasonlított rá igazán. Vers-gyűjteményeiben többnyire elveszték a jó, a kiváló, a helyen- és időben-való részletek a hozzájuk nem elég jó, hevenyészett, nem egységes vers-egészekben; s a sikerült költemények beleveszték a túl sok törmelék, nyersanyag és félkész-anyagot hordozó kötetekbe. Szüntelen önmaga után kullogott ez az előre szaladó költő, pedig csak megállnia kellett volna „öt ép idegpillanatra”, bizonyos „egyszeri hangulatok”-nál, a „csend”-nél. „Csak”? Ez a fajta csend éppen olyan maximális vágy, mint a „Csupán hit egy nagy megvalósulásban”. Mint a történelem, ő is csupán csak vágyhat és dolgozhat azért az időért, annak az időnek a nevében, ahol „béke, utókor és bölcsesség lesz”. S mint a történelem, egy-egy költészet belső története is elsősorban éli a maga törvényeit, nem maga szabja meg azokat; csupán törekszik szüntelen e törvények felismerésére és az elébük-kerülésre, a múltból való okulásra.

Még egy pillantást vetve az előttünk kibontakozó életműre, előbb sok ágon széttárul, majd egyre erőteljesebben és egyértelműbben egyénivé szűkülő utat láthatunk. Eddig nem említett, ugyancsak visszatérő *vonat*-motívumait használva fel, hadd tekintsünk mi is vissza így: könnyű felismerni egy országot-világot átszövő vasúti rendszer impozáns méreteit akkor, amikor egy-egy hatalmas nemzetközi pályaudvaron összefutnak, s együtt dobognak a négy égtáj mozgonyái, és csodálatos rendet sugároznak: a távolságot legyőző, egyetemes emberi erőfeszítés győzelmét. De külön-külön, egy-egy árva magányban, havas éjszakában katógó vonat, a mellékpályaudvarokon tolató tehervagon, a vicinális — reménytelenül elveszettnek látszhat. Pedig nélkülük éppoly hiányos az egész forgalmi vérkeringés, mint ahogy a lüktetést alig sejtető hajszálerek nélkül hiábavaló lenne a szív munkája.

Ez a költészet hatalmas rendezőpályaudvar. Csak *visszafelé* tudott építkezni, „győztes részletei” a vállalt egésznek köszönhetők. Most, addig is, míg csupán „áll az ablak előtt”, látszólag mozdulatlanul, megjárta stádiumokat sűrít egy ma már kimunkált, egyszerűségében „aszú koncentráltságú” költői nyelvben.

Azt kívánjuk búcsúzóul a költőnek: mind csendesebben, s ne mind vadab-bul rohanjon át „tájain a világ”.

Pablo Picasso: Strandon

Az igazság megközelítésének útjai

„Jellegénél fogva e könyv nem tart igényt sem irodalomtörténeti teljességre, sem a felmerült és felmerülhető elvi problémák kimerítő tárgyalására. Még kevésbé végleges tisztázásukra” — ezzel a bejelentéssel lepi meg olvasóit legújabb kötetének* utószavában Csehi Gyula. A könyvnek természetesen mégis megvan a rendeltetése. A szerző bevallott szándéka szerint: hozzájárulás időszerű kérdések napirenden tartásához. De ha ehhez tartja magát a gyanútlan olvasó, akkor zavarban van: nem érzi, miért lenne kötelessége odafigyelnie Csehi Gyulára — kétszázhatvankét szövegoldalnyi időre. Mennyire lehet időszerű az a téma, amit napirenden kell tartani?! És mennyire lehet komolyan venni a szerzőt, aki csak hozzájárul a kérdések tisztázásához ahelyett, hogy valóban tisztázná is azokat? Ha már a szerzőnek sem olyan fontos a kérdés, hogy becsúgya szerint szólhaszon róla — akkor miként lehet életbevágóan fontos az olvasónak? És mégis: ez az alapállás rokonszenvenessé teheti Csehi Gyulát a mai olvasó szemében. Jártas lévén az irodalomszociológiában és az olvasápszichológiában, Csehi jól tudja, mennyire ártalmas, hitelrontó dolog lehet manapság a mindentudás mezében jelentkezni. Különösen olyan témával, amelynek impulzusai az utóbbi évtizedekben állandóan igénybe vették az olvasók türelmét. Ebben a kényszerhelyzetben válik etikai magatartássá Csehinél korábbi nézeteinek, szemléletmódjának állandó viviszekciója. Amiről ekképpen tájékoztatja olvasóit: „Különben sem kész igazságokat óhajtok közölni, hanem az igazsághoz vezető nehéz út dokumentumait.”

Ez az alapállás teljesen új Csehi Gyula munkásságában. És e kötetben pedig a legfigyelemreméltóbb.

Kézenfekvő lenne most levonni a következtetést: tehát elsősorban mégiscsak a szerző számára fontosak ezek az írások. A témakezelésen valóban érződik annak az erőnek a felszabadító hatása, mely az önrevízióig eljutó ember sajátja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezek az írások a permanens önrevízió gyakorlásának a dokumentumai. De ha ez így van, a kérdés csak az, hogy akkor meg miért tartozik mindez az olvasóra?

Akik valamennyire is ismerik Csehi Gyula életpályáját, azok előtt fölösleges lenne bizonygatnunk, hogy munkásságát szintézis-teremtő törekvések jellemzik. (Gondoljunk csak főbb munkáinak beszédes címére: *Klió és Kalliópé vagy a történelem és az irodalom határáról*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1965.; *Modern Kalliópé vagy a regény és valóság*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.; *Felvilágosodástól felvilágosodásig. Írások három évszázadról, négy évtizedből*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.) Sőt, azzal is tisztában lehet az olvasó, hogy Csehinek immár a második könyvét tartja a kezében — ugyanarról a témáról. Az elsőben éppenséggel először vette számba ezen a tájon a munkássz-tály és irodalom kölcsönös viszonyát — a munkástárgyú irodalom megjelenésétől a szocialista eszmeiségű irodalom megteremtéséig (*Munkássz-tály és irodalom*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1963). Nos, ha csak ezt a két, azonos tematikájú könyvet vetjük össze egymással, rögtön megértjük, hogy az önmeghaladás lehetőségeinek keresése és felmutatása — nem öncélú magamutogatás. Eredményeivel és kudarcaival méltó az olvasó figyelmére. Aki csak a tartalomjegyzékek alapján próbál tájékozódni, az előtt is nyilvánvalóvá válik, hogy az 1963-as kötetben Csehi teljességigénye munkál — a tíz évvel későbbiben pedig az újabb szintézisre való készülődés jegyeire lehetünk inkább figyelmesek. Ilyenformán tehát a téma megközelítésének klasszikusan hármas tagolását érhetjük tetten — a tézis, antitézis és szintézis jegyében. Az 1963-as kötetben globálisan próbálja birtokba venni, megragadni tárgyát; a nemzetközi szocialista irodalom történetére, eredményeire esett a hangsúly, s a kutatás elméleti, módszertani kérdéseire. Mai szemmel olvasva a könyvet, inkább az lep meg, hogy a romániai baloldali irodalmat és különösképpen a romániai magyar irodalom baloldali vonulatát mennyire szűkkeblűen tárgyalja, s hogy milyen merev szempontokat érvényesít vizsgálódásai során. Az 1973-as kötetben Csehi szűkíti témáját, csak a romániai baloldali irodalom telje-

* Csehi Gyula: A baloldali forrásvidék. Tanulmányok, arcképek, jegyzetek a romániai szocialista irodalom történetéhez. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1973.

sítményeire, társadalmi hatására szorítkozik — a hangsúlyt pedig a romániai magyar irodalom szocialista hagyatékának a feltárására, értékelésére helyezi. A hangsúlytolódást feltételezhetően belső motivációk kényszeríthették ki. Csehi teljesíggénye első ízben nemcsak a hozzáférhetetlen forrásmunkák és feltáratlan források miatt nem tudott kimunkálni témájából becsúgya szerinti, egyetemesebben érvényes, egészében használható teljesítményt. Ennek értékét ugyanis érezhetően csökkenti az az *irodalomszemlélet*, melyet előző könyve megírásakor érvényesített. (Más kérdés az, hogy munkáját a kutatók ezután sem kerülhetik meg.) Érzésem szerint ezért kell szüntelenül visszatérnie témájához, mely egyre inkább nyugtalanítja. Miként a rosszul megírt vagy megíratlan múlt, mely mindaddig kénytelen feltámadni, amíg végleges elrendezését ki nem követelte. Szerencsére, Csehi Gyula nemcsak megújult erővel fogadja vissza-visszatérő témája jelentkezőseit, hanem szüntelenül frissített elméleti fegyverzetben és mind használhatóbb módszertani eszköztárral. A 73-as kötet, egyebek mellett, ennek a bizonyítéka. Nemcsak megalapozza, hanem egyben előre is vetíti az újabb szintézis fővonalait. (Egyébként a kötet megjelenése után Csehi kétszer is szóvá tette vállalkozásának értelmét. A romániai magyar irodalom szocialista hagyatékának szentelt *Igaz Szó*-külön számban arról vall, mi készteti őt arra, hogy ezt az irodalomtörténeti vonatlatot szociológiai jelenséggént vizsgálja. Kahána Mózes életművének a lezárulása kapcsán pedig azt fogalmazta meg *A Hétben*, hogy a témához való ragaszkodása nem jelent kizárólagosságot; a romániai magyar irodalom felszabadulás előtti történetét egységes folyamatnak fogja fel, s a baloldali irodalmát nem szeretné szembeállítani irodalmunk népi vagy polgári-demokrata áramlatával.)

Könnyű belátni, hogy ez a készülő újabb szintézis — melynek alapozását szolgálja *A baloldali forrásvidék* — nemcsak személyes és irodalomtörténeti törlesztést jelentene. Csehi Gyula eredeti célkitűzéséhez, az irodalom és társadalom kölcsönös viszonyának a *lényegi* megismeréséhez kerülnénk közelebb általa.

Az eddigi fejtegetésekből számomra az a legizgalmasabb tanulság, hogy valamely igazság szolgáltatásban nem elegendő csupán *jól kiválasztani* azt, aminek a feltérképezésére, lényegi megismerésére, általános érvényű megfogalmazására vállalkozunk. A jó választás még nem ad egyszer s mindenkorra menlevelet is a kezünkbe. Vállalnunk kell azt is, hogy szüntelenül válaszút elé kerülünk. Vállalnunk kell mindennapi döntéseink kockázatát. Ez pedig állandó készenléti állapotot tételez fel. Nyitottságot az önmeghaladásra; kellő szigor, fegyelmet és akaratot az önrevízióra. A valóságról alkotott nézeteink, felfogásunk állandó szembesítését az az a közeggel, amelyben az általunk vizsgált jelenség érvényesíti hatását... Ma már könnyű felismerni azt is, hogy Gaál Gábor tragédiája tulajdonképpen nem korai halálában rejlett, hanem abban, hogy az élete, illetve korai halála megfosztotta őt az önrevízió lehetőségétől.

Ezek után az látszik indokoltnak csupán, hogy Csehi Gyula irodalomszemléletével foglalkozunk. Mégpedig: a készülő szintézis függvényében. Ahhoz pedig, hogy *A baloldali forrásvidékben* munkáló irodalomszemléletet kellőképpen át tudjuk világítani, s ugyanakkor a mi fel-felújuló irodalomcentrizmus vitáinkban is tisztábban láthassunk, szükségszerűen igénybe kell vennünk az irodalomtudomány legfrissebb eredményeit is.

Az irodalomtudomány fejlettségének mai fokán szerencsére már tisztán látjuk, hogy az irodalom nem lehet független a társadalom fejlődésétől (hisz emberi szükséglet teremti meg és használja föl). De az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem függ közvetlenül a társadalom fejlődésétől (nem automatikus leképezése a társadalmi változásoknak). Megvannak a maga fejlődésének a sajátos, belső törvényszerűségei, amelyek csak nagy áttételek révén kötődnek a társadalmi fejlődés törvényszerűségeihez. Ilyen értelemben fogalmazza meg Hankiss Elemér, hogy az irodalom nem más, mint „*meg-megújuló kísérletek szakadatlan sora*, amelyek arra irányulnak, hogy az állandóan továbbfutó társadalmi fejlődés teremtesse új emberi helyzeteket és élményeket megfogalmazza, az új helyzeteknek megfelelő magatartásformákat kidolgozzák“ (*Fejlődik-e az irodalom?* Literatura. 1974. 1.). Ebből a törvényszerűségből vezeti le Hankiss az irodalom társadalmi rendeltetését, funkcióját, egyértelműen leszögezve, hogy amennyiben a maga eszközeivel érzékeltetni tudja a fejlődés során létrejövő új emberi viszonyulásokat, az emberi létet fenyegető veszélyeket vagy az emberi teljességre való törekvés újabb lehetőségeit, úgy az *irodalom a társadalmi létnek elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé válik*. Az irodalom a maga eszközei révén olyan sajátos információkat juttathat el az olvasó tudatába, amelyek révén a befogadó átélheti azt a sorsot, élményt, helyzetet, amelyről a mű informálni akarja. A társadalomtudományok közvetlenül kevesebb emberhez szólnak; lassabban, nehezebben hatnak, viszont rendszeressé-

gükkal és egzaktságukkal válnak a társadalmi lét ugyanolyan nélkülözhetetlen eszközévé, miként az irodalom.

Az elsődleges jelző- és vezérlő-rendszer fogalma nemcsak az irodalom hivatásának helyes értelmezését sugallja, de épp rendszer-jellege révén hatálytalanítani tudja azokat a leegyszerűsítéseket is, amelyek az irodalom társadalmi meghatározottságának a hirdetése során éppen a lényegyet nem vették észre: azt, hogy az irodalom is érthetőbbé teheti a társadalom igazi mozgatórugóit, nem csupán a társadalmi fejlődés az irodalomét. Ez az elméleti alapvetés az egyoldalú szociológizálás helyett lehetőséget kínál arra, hogy végre valódi hatásában lehessen megragadni a baloldali irodalmat is.

Az irodalom tehát sajátos társadalmi tudatforma, melyet olyan intézmény, illetve „nyílt rendszer“ tart működésben, amely a társadalommal állandóan aktív kölcsönhatásban van; s e kölcsönhatás nélkül nem létezhet. Nyilvánvaló tehát, hogy minden új öntudattal felfépő társadalmi osztály új művészi formákat és tartalmakat próbál érvényesíteni. A kérdés csak az, hogy mindez hogyan valósul meg. Mert akár a polgári felvilágosodást vesszük, akár a szocialistát — amiként Csehi Gyula nevezi a baloldali irodalom történetét —, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy nem egycsapásra jelenik meg az új öntudatot sugalló s ezt adekvát formában kifejező irodalom. Csehi Gyula többször is szóvá teszi, hogy a romániai munkásmozgalom résztvevőinek a tudatosításában mekkora szerepet játszottak Upton Sinclair, Zola, Jack London, Gorkij, Solohov, Ehrenburg és mások művei. Világos, hogy a külföldi művek importja azt a fáziseltolódást hivatott csökkenteni, mely az új társadalmi szükséglet és a társadalmi kérdésekre inadekvát módon reagáló romániai szocialista irodalom között kezdetben fennállt. Hadd emlékeztessük itt az olvasót Méliusz József vallomására (az *Igaz Szó* említett számában jelent meg *Más idők, más dalok...* címmel), miszerint a mi baloldali irodalmunk bölcsőjét nemcsak a társadalmi empiria vagy a gondolati választás ringatta, de lázadásként tört be a köztudatba, irodalmi XIX. század-ellenességként, „az idővel azonos nyelvezetért“ folytatott harcként. Mindebből nemcsak az következik, hogy a szocialista eszmiségű irodalom kiforratlan állapotában épp azt a feladatot nem teljesíthette maradéktalanul, mely szolgálatába állította, de felmerül az a kérdés is, hogy „az idővel azonos nyelvezet“ mennyire értették meg azok, akik az irodalomtól létfontosságú üzenetet vártak: határozott állásfoglalást az ember sorsát eldöntő erők küzdelmében. (A munkásság szükségletei nemcsak sajtóhálózatot, könyvkiadást hívtak létre, de megteremtették a művek terjesztésének, alkotó jellegű befogadásának az intézményes kereteit is. Az olvasásshociológia és olvasáspszichológia mai eredményeinek fényében az is kiderül, hogy az irodalom társadalmi hatása függvényében a műértésnek ugyanolyan fontos szerepe van, mint a mű létrejöttének. Ugyancsak Hankiss Elemér mutatta ki legutóbb, hogy a műalkotás igazi, alkotó jellegű befogadása, együttes megvitatása, feldolgozása: öntevékeny művészi foglalatosság.)

Mint már említettük, Csehi Gyula azt vizsgálja, hogy a két világháború közötti helyzetben miként funkcionált a szocialista eszmiségű irodalom, illetve ennek sajátos eseteként: miként töltötte be hivatását a romániai magyar irodalom baloldali vonulata. Ez a megszorítás egyben utal is arra, hogy más közegben és alapvetően más helyzetben fejtette ki hatását ez az irodalom. Nevezetesen: a magyar kisebbségi lét feltételei között. Arra szeretnénk választ kapni tehát, hogy ebben a helyzetben mennyire vált a baloldali irodalom a társadalmi lét elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé.

Arról is szó volt, hogy Csehi vizsgálódási módszere jellegzetesen szociológiai. Ami az irodalom társadalmi hatékonyságának nyomon követéséhez, egy irodalomtörténeti korszakban az irodalom extenzív fejlődésének a megragadásához kétségtelenül alkalmas módszer. Sajnos azonban, sajátos viszonyaink közepette ez a fogalom rögtön a romániai magyar irodalomkritika egyik gyermekbetegségét juttatja eszébe a mégoly jóhiszemű olvasónak is. Csehi tisztában van ezzel, és az ellenérzések leküzdésére az alkotó szellemű, valóban tudományos megalapozottságú kutatásokat jelöli meg ellenszerűl. *Irodalomszociológia — rediviva* című tanulmányában arról tesz hitet, hogy mennyire kötelességének érzi megismerni azokat az irodalomtudományi irányzatokat, amelyek világszerte divattá váltak, mi alatt mi a fasizmus, a háború és az ötvenes évek beszűkült szemlélete folytán nem vehettünk tudomást róluk. Alapvető tudományos kötelezettségnek tartván a nagyvilági tájékozottságot, ezeket az irányzatokat nemcsak megismerni igyekezett, de hasznosítani is a maga és a mások számára — amennyire marxista meggyőződése ezt lehetővé tette. Mielőtt például az irodalomszociológia nagyvilági divatjával foglalkozott volna tüzetesebben — *Felvilágosodástól — felvilágosodásig* című kötetének tanúsága szerint —, előbb számba vette az irodalom és az irodalmi mű

megközelítésének azokat a módszereit, amelyeket az orosz formalista iskola, a francia nouvelle critique, az angol és az amerikai new criticism kínál; nem ismeretlen Csehi előtt Welles és Warren irodalomelmélete, Kayser fenomenológiai irodalomfelfogása, Lucien Goldmann strukturalista-genetikus irodalomszemlélete és Claude Lévi-Strauss strukturális antropológiája... Itt most nincs lehetőségünk arra, hogy Csehi értékeléseit elemezzük, csupán jelezni szeretnénk volna, hogy az irodalomtudomány legújabb eredményeinek ismeretében helyezi előtérbe az irodalomszociológiai vizsgálódások szempontjait. Nyilván, mert úgy érzi, hogy ezek segítségével tárhatja fel a leginkább a társadalom és az irodalom sokrétű kapcsolatrendszerének leglényegesebb jelenségeit.

Am a Csehi irodalomszemléletében beállt változásokat nagyon könnyen érzékeltethetjük úgy is, hogy a baloldali irodalommal foglalkozó kötetait aszerint vetjük egybe: kik képviselik szerinte a romániai magyar irodalomnak ezt a vonulatát. Az elsőt a képlet hihetetlenül egyszerű: Nagy István, Salamon Ernő és Szilágyi András munkásságának némely vonatkozása kerül előtérbe. A 73-as kötetben viszont Nagy Dánielről, Szabédi Lászlóról, Salamon Lászlóról, Szilágyi Andrásról és Horváth Imréről olvashatunk portrét, tanulmányt; a *Párhuzamos önéletrajzok* című fejezetben pedig Nagy István, Kacsó Sándor és Kovács István memoárkötetéről gondolatgazdag jegyzetet. Ami azt is jelenti, hogy felfogásában a baloldali irodalom fogalma nem szorítkozik csupán a „tisztá osztályvonal” képviselőire. Beletartoznak ebbe az irodalomba mindazok, akik abban az időszakban eljutottak a kor sorsdöntő kérdéseinek a megragadásáig; akik koruk alapvető elmentmondásainak a felmutatásával a baloldali erők küzdelmét segítették. Csakis a szükséges irodalomtörténeti távlat segítségével lehetett felismerni, hogy a szocialista irodalom kibontakozását két alapvető tendencia juttatta érvényre — hogy aztán egyirányban hathasson: az erupzív erők működése és a konstruktív szándék jelenléte. „S itt nem is az a főbenjáró kérdés — idézhetjük ismét Méliusz József telitalálatértékű megfogalmazását —, hogy az írók közül »ki volt marxista«, ki volt az eklézsia tagja és ki nem. Hiszen az, hogy milyen művek hogyan sugároztak, vallaltak, vallották a valóságból következő igazságot: az ember nemcsak a történelemben él, hanem ha fenn akar maradni, a történelem ellen is.”

A *baloldali forrásvidék* bevezető tanulmányában — egyebek mellett — Csehi felvázolja készülő irodalomszociológiai ankétjának célkitűzéseit. Eszerint a munkásmozgalom még élő résztvevőinek emlékeztető szeretné vállalóra fogni: olvasmányaik hatásáról, a művek beszerzésének körülményeiről, azoknak a közművelődési kereteknek a szerepéről, amelyek az irodalmi művek alkotó jellegű befogadását annak idején lehetővé tették stb. Romániai kiadványok, legálisan, illegálisan és félegálisan terjesztett külföldi kiadványok társadalmi hatékonyságát szeretné feltérképezni. A célkitűzésekből azonban nem derül ki, hogy a szóban forgó művek kapcsán azt is nyomon követné: milyen befolyásuk volt ezeknek a munkásmozgalom kívül, mennyiben segíthették nagy tömegek radikalizálódását. És fordítva, miként viszonyultak a munkásmozgalom egykori résztvevői azokhoz a művekhez, amelyek nem marxista eszméi szándékból születtek ugyan, de valóságfeltáró, öntudatra ébresztő jellegűknél fogva a radikalizálódást elősegíthették. Csehi könyvéből értesülünk arról, hogy elsősorban az eszmék terjesztése szempontjából ítélték meg akkoriban az irodalmat. De ma már jól tudjuk, hogy az irodalom nem akkor végzett teljesebb értékű művészi agitációt, amikor eszméi tételek illusztrálására vállalkozott, hanem akkor, amikor e világnézeti kilátó áttekinthetővé, tisztán felismerhetővé tette az alkotó számára a társadalom létkérdéseit. A művészi érték foka ugyanis nem lehet fordított arányban a mű közvetlen társadalmi hasznával.

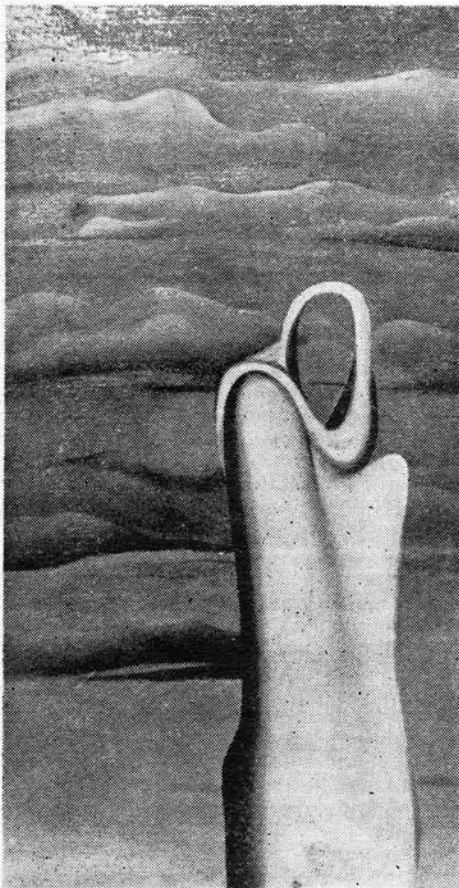
A társadalmi hasznosság megkövetelte megbecsülés és a művészi érték elismerése közötti helyes arány érvényesítésének a szükségessége munkál Csehi felfogásában, ahogy Nagy Dánielről, Horváth Imréről, Szabédi Lászlóról és Szilágyi Andrásról szól. Bár irodalomszociológiai szempontokat érvényesít, a műelemzést sem mellőzi. Hiszen tisztában lehet azzal, hogy valamely mű létformáját alapvetően meghatározza annak művészi struktúrája. Mert nemcsak a Helyzet leírása, és az ebből adódó Válasz megfogalmazása lehet műformáló tényező, az író és az olvasó közötti viszony is az. De a leginkább az a tendencia, mely a művet a társadalmi lét elsődleges jelzőrendszerévé avatja. Esetünkben például: a forradalmi feszültség jelzésévé, a fasiszta veszély jelzésévé, a háborús veszedelem jelzésévé, a kisebbségi állapot abszurditásának jelzésévé...

A későbbi szintézis feladatául tűnik fel annak a tisztázása is, hogy a baloldali irodalom képviselői miként viszonyultak az irodalom társadalmi és nemzeti felelősségéhez egyaránt. A korszak nagy tanulságai közé kívánczik annak a kimutatása, hogy milyen hierarchiát állítottak fel a kettős felelősség össze-

tevői között. Feltárára vár, hogy kik és miért tévesztették szem elől egyiket avagy a másikat. A történelem és az irodalom kapcsolatának sokévszázados tapasztalata bizonyítja ugyanis — és erre figyelmeztetett legutóbb az életműve betetőzésén fáradozó Nagy István is, mint élete nagy tanulságára —: az irodalom nemzeti, nemzeti felelősségét nem lehet elválasztani a társadalmiától. Valahányszor ezt megpróbálták, abból mindig rossz sült ki. (Beke György: *Tolmács nélkül*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.)

A baloldali forrásvidékből még nem derült ki eléggé, hogy milyen volt ennek az irodalomnak a nemzetiségi lelkiismerete. Pedig Kacsó Sándorról írva Csehi Gyula is érzi, hogy ez a kérdés megkerülhetetlen. Kimutatja, hogy Kacsót a kisebbségi helyzet meghatározó élménye indította el a harcos irodalom útján. Szilágyi András portréjának a megrajzolása során meg azt érzékelteti, hogy az író fiatalkori felfogásában miként válik szét a kisebbségi és a mozgalmi író fogalma. Csehi a továbbiakban csak sugallja, de nem mutatja ki, hogy a történelmi számvetés során miért bizonyult ez a felfogás illúziónak.

Meggyőződésem, hogy a baloldali irodalom csak akkor fog beépülni minden számba jöhető értékével a mába — s ez Csehi Gyulának is legfőbb gondja —, ha a szóban forgó kérdéseket mielőbb tisztázzuk.

Finta Edit: Fehér csend

Adjuk a szavakat

Kedves Barátaim!

Drága ajándékokat nem hozhattunk hetvenéves íróársunknak; azt adhatjuk csak, ami a magunkfajta, írásból élő ember legdrágább kincse: szavakat. Persze, szép szavakkal nem mernék közeledni Szilágyi Andráshoz; hozzámverné, hogy miért nem mondtam ki húsz évvel vagy harminccöttel ezelőtt őket, s általában, miért vagyunk olyan „kedvesek” vele — a „hetvenedik” után? Szép, hímes szavak felhordása helyett ezért csak két irodalomtörténeti műszó jelentését szeretném kipróbálni rajta — életművén, írói világán.

Mielőtt azonban ezzel a kétszavas ajándékkal előállanék, ki kell gyorsan jelentenem, hogy mondanivalómmal egyáltalán nem kívánom csökkenteni azoknak az építetneknek az érvényességét, amelyekkel születésnapja táján díszítették fel újra Szilágyi Andrást. Vagyis: eszem ágában sincs kisebbiteni annak jelentőségét, hogy Szilágyi András a régi *Korunk* köréhez tartozó kommunista író volt indulásától fogva, s az maradt négy évtizeden át. Azaz Gaál Gábor életében s halála után is Szilágyi neve mindig a régi *Korunk* hírével-nevével kapcsolódott össze; azután is, hogy létrejött az új *Korunk*, és annak ellenére, hogy Szilágyi András hosszú időn át az *Utunk*nál dolgozott. Ott is, közöttünk is úgy járt-kelt, mint nagy idők tanúja. Ez volt a sarzsija, amit senki se próbált elvitatni tőle.

Vagy: azzal a két műszóval egyáltalán nem kívánom retusálni Szilágyi András íróművésznék a képét sem. Nem véletlen, hogy ugyanazon a napon, de egymástól teljesen függetlenül ünnepelte *A Hétben* Méliusz József esszéje Szilágyi Andrást, a nonkonformista „Sobri Jóskát”, s az *Igazságban* Marosi Péter cikke a „hetvenéves dühös fiatalt”. És azt se feledjük el, hogy Szilágyi András volt az első mifelénk, akinek a fasiszta haláltáborból való visszatérte után nem akadt mindjárt munkahelye kolozsvári szerkesztőségekben, mert egyeseknek kényelmetlenné vált, itt, a Szabadság téren, Szilágyi éles hangja. Hát azt ki feledheti, hogy ez az „összszeférhetetlen” író addig mind csak szidta egyik személyes ellenfelét, amíg aztán az illető (Szilágyitól teljesen függetlenül) súlyos helyzetbe került, megaláztatásakor azonban Szilágyi egyetlenként szólalt fel mellette, úgyhogy majdnem osztoznia kellett ellenfele sorsában. Nem, nem akarom elvitatni az íróársunkra eddig aggatott díszítő jelzők jogosultságát; csak két új jelzővel próbálom kiegészíteni a születésnapi szóáradatot. Olyan szavakkal, melyeknek mélyén erkölcsi rang rejtőzik.

Azt szeretném ugyanis kimondani, hogy ha ma újraolvassuk a hetvenéves író művét — nemcsak első könyveit, a prózaversben írt elbeszéléseket, hanem a későbbi riportokat is —, akkor az az első benyomásunk, hogy a romániai magyar irodalom úgynevezett népi szárnyának egyik legelső képviselőjével ismerkedhetünk meg, aki ott indult mindjárt a székely népi írókkal, Nyíróval és Tamással ugyanazon irodalomtörténeti pillanatban, s a valóságnak ugyanolyanszerű tájaira figyelmezve. Engedjék tehát meg nekem, hogy ma Szilágyi Andrást, egyik legöregebb népi írónkat köszöntsem. Sohase írt másokról, mint parasztokról, félproletárokról s akik mellettük éltek és haltak: doktorokról, tanítókról, papokról és — nagyon sokszor — falura küldött agitátorokról. A facseti doktor fia sohase szakadt el gyermekkorának világától, hanem egy életen át, a Nyárádmentén, a Radnai-havasok alján, móc hegyek között és kalotaszegi falvakban, mindig és mindenütt ugyanazokat a kisembereket kereste meg, mert számára ezeknek a kisembereknek a vallomása volt minden írásbeliség forrása. Persze, átpoetizálta ezeket a vallomásokat, a riportázs valóságáhitelét pedig olyan tágon értelmezte, hogy már szinte számba se vette — de költői prózája mindig a népeletből fakadt fel; népfiaikról írt, és saját magát is népfinak tekintette.

Miért fontos ezt hangsúlyoznunk? Elsősorban azért, mert a népiség irodalmi fogalmával sokszor és sokan éltek vissza nálunk is az idők folyamán. Például:

kizárták belőle a kommunista meggyőződésű és állásfoglalású népi írókat. De hát lássuk be végre, hogy a *Korunk* régi gárdájának vezető szépírói, Nagy István, Salamon Ernő és Szilágyi András, nem voltak kevésbé népi írók, ami az írói mű látható külső és csak megsejthető belső világát illeti, mint például Tamási Áron, Böződi György vagy Kiss Jenő. Sőt, ebből a szempontból én Szilágyi Andrást népi írónak tekintem, Szabédi Lászlót pedig éppen úgy nem nevezném „népinek“, mint Dsida Jenőt. Ettől persze egyikük se lesz több vagy kevesebb (se Dsida, se Szabédi, se Szilágyi), de rengeteg félreértés keletkezett e fogalmak tisztázatlanságából (ebben az esetben is). Az írói szervezkedések, az írói állásfoglalások szempontjából ugyanis voltak jobboldali (egyes esetekben szélső-jobboldali) népi írásművészek, voltak harmadikutas centristák és baloldali népi írók is, amiről soha se szabad megfeledkeznünk; közös törekvésük volt azonban (irodalomtörténetileg) annak a valóságnak a megközelítése, feltárása, sorsokba írása, amelyet a mi félfalusi, félfeudális világunk alakított ki akkoriban, amikor Szilágyi Andrásban is megmozdult az írhatnomság ördöge.

Ezzel azonban elérkeztünk ahhoz a második műszóhoz, amelyet (nem is elsőként, de ma mi is) összekapcsolnánk Szilágyi András nevével. Amikor indult, amikor az az ördög moco rogni kezdett benne, akkor ez a kommunista népi író egyike volt az európai avantgarde legjellegzetesebb kelet-európai képviselőinek. Micsoda barbárságnak tűnik például a Szilágyi András indulása felől nézve is, a kelet-európai népiségnek és az európai avantgarde-nak az a folytonos szembeállítás, ami közel negyven évig szennyezte szellemi életünk fórumait. Nem tudom megmondani, ki írta most le Szilágyi Andrásról (Méliusz-e vagy Tamás Gáspár, Szőcs István vagy maga Szilágyi, valamelyik vallomásaiban), hogy számára a prágai diákoskodás ugyanazt jelentette, mint évszázadokon át a legjobb erdélyiek számára a világjárás. És hogy kortársaknál maradjunk: Tamási Áronnak egészen Amerikáig kellett elmennie, hogy mindenkiel jobban megláttassa Abelt a rengetegben. Balázs Ferencnek be kellett járnia a kerek világot, hogy felfedezhesse számunkra Mészkit. Szilágyi András is Prágából látta meg igazából a facetti disznópásztorokat; s ez már nem is „újdonság“ manapság, hiszen mire Bori Imre meghatározta Tamási Áron szürrealizmusát, addigra Sóni Pál nálunk is sejtette már Szilágyi András expresszivitásának forrásait.

Mindez persze nem jelentheti régebbi kizárólagosságok igazolását. Hiszen ne feledjük, hogy a szocialista realizmust sokáig „a népiség legmagasabb fokaként“ tanították nekünk (és tanítottuk mi is másoknak), s szembeállították mindenféle európaisággal, urbánus élménnyel s önvizsgálattal vagy bármiféle avantgarde hagyománnyal. És egyféle népiségnek a szocialista realizmussal való összekapcsolása kemény normákkal is kapcsolódott: XIX. századi klasszikusok nagyrealizmusa kötelező paradigmává vált a szocialista realista világirodalomban (nem utolsósorban Lukács György állásfoglalásai nyomán), úgy, hogy akiket valamenynyire is érintettek a kelet-európai (népi vagy nem népi) avantgarde hullámai, azoknak volt mit nyelniük a kritikától jó másfél évtizeden át. (Lásd például Méliusz József vagy Szilágyi András, Bálint Tibor és Hornyák József pályáját.) Semmivel sem kisebbitjük tehát Szilágyi András felelősségét vagy felelőtlenségét — hogy mit és mennyit valósított meg művekben írómagából —, amikor azt is megjegyezzük: mekkora felelősség terheli Szilágyi András felszabadulás utáni írói pályájának alakulásáért az irodalomkritikát; Gaál Gábertől kezdve egészen hozzánk, egykori fiatalokig.

Ma tehát egyik sürgető feladatunk: Sóni Pál kezdeményezéséből kiindulva, egész irodalomtörténetünkben az őt megillető helyre állítani azt a hazai népi avantgarde-ot is, amely szerves része volt sajátos kelet-európai avantgarde törekvéseknek. De hát nem is olyan eget-földet rengető óhaj ez abban az irodalomban, amelyben Sütő András esszéi, Bodor Ádám és Király László novellái jelentik manapság az újdonságot...

Szilágyi András hetvenéves, és ha nem tévedek, negyvennégy évvel ezelőtt, mindjárt az irodalomtörténetbe írta be nevét a Gaál Gábor által lelkesen, Tamási Áron részéről nagy várakozással, Babits Mihály által pedig oly indulatosan megíftelt indulásával. Ne haragudjék tehát reám, hogy születésnapjának ünneplését, szakmai torzulásaimnak engedve, irodalomtörténeti szemináriummal alakítottam át. Akárkivel nem tehettem volna meg ugyanezt.

Jó egészséget, Szilágyi András!

Marosi Péter

A sóvidéki oktatás 30 éves fejlődése

Mobilitás, beilleszkedés

Néhány esztendővel ezelőtt, még az iskolai évek elején, félig-meddig kicserélődött a tantestület. Volt, aki szülőfalujába távozott, mások kisváros közelében horgonyoztak le. Az utóbbi években az összetétel jórészt konszolidálódott, kisebb az elvándorlás. Hazatértek a máshol tanító sóvidéki pedagógusok, s ez a folyamat hazacsábította a fiatal végzeteket is. Ezzel a falusi értelmiség beilleszkedésének új szakasza kezdődött. Akik hazajöttek, úgy érzik: révbe jutottak. Most már a cél modern lakás, autó, hétvégi kirándulások...

E hazatérésnek is megvannak a mozgatórugói. Egy albérleti szobáért ma falun is elkérnek havi 200—250 lej. A kétszobás, kertes, mellékhelyiséges különálló lakásért még többet. Ezért néznek irigykedve az idegenből jött pedagógusok a helybeliekre; ez utóbbiaknak már a kezdéskor lóhossz-előnyük van: a szülői ház. Érthető hát, hogy arra a kérdésre, mit tartanak a legfontosabbnak, szinte egybehangzóan válaszolták: „a lakást”.

A mezőgazdaság élenjárói márciusi országos tanácskozásának határozatai alapján már javult a helyzet: több tanár kapott házhelyet.

A biztató jelenségek nyomatékot kaptak Nicolae Ceaușescu elvtársnak ez év márciusában mondott beszéde nyomán, amikor is az RKP KB plénuma előtt az új javadalmazási elveket ismertetve a tanügyiek javadalmazásával is foglalkozott: „Véleményem szerint az oktatásban is következetesen és ésszerűen alkalmaznunk kell a javadalmazás elvét a munka mennyisége és minősége szerint, aszerint, hogy egyik vagy másik ág milyen jelentőségű gazdaságunkban, a társadalom fejlődésében.”

Ahol a néptanács, mtsz felkarolta a pedagógusok fészekrakó elképzeléseit, onnan nem vágyódnak el a pedagógusok.

A lakás azért is fontos, mert mellette kis veteményeskert is van, amely sokat segít a falusi zöldség- és élelembeszerzésben. A saját és albérleti lakások aránya alapján könnyű elkészíteni a maradni szándékozók és elvagyódók grafikonját. Jó, hogy Korondon a 34 tanerőből 22 saját házban lakik. Maradni szándékszik 22, elkészül 12. A másik út, amikor a néptanács „saját szürkeállományának” megőrzéséért (egy parajdi tanár találó szavai) tömbházakat épít, amelyekben a pedagógusok is kapnak lakást. Parajdon ezért a pedagógusok zöme maradni szándékszik...

A sóvidéki tanügy kimagasló eredménye, hogy a tanyasi iskoláknál is megjelentek az első fecskék, akik merték vállalni a tanyavilág gondjaival való teljes azonosulást. Két pedagógusházaspár saját házat épített Fenyőkúton, s ezzel talán itt is megindult a konszolidációs folyamat.

A pedagógusok elvagyódása vagy lemondó beletörődése egyaránt bomlasztja a tantestületet. Soknak a tudatalattijában még ott pislákol az elvándorlási vágy. Vannak, akik valóban megtalálták számításaikat, s úgy érzik, nélkülözhetetlenek a faluban. Sokan viszont csak átmenetileg rendezkedtek be. Többen is szülőfalujukba szeretnének hazakerülni, vagy pedig meghúzódní egy kisváros árnyékában...

Legnagyobb részük — s ez igazán felemelő — a falun tanítást élete értelmének tartja. A vidéki élet szélcsendje, nyugalma határozza ezt meg? Lehet. De inkább az önmaga erejére ébredt, a munkában elért eredményeinek örvendő

pedagógus vallja ezt; az egykori néptanítók lelkesedésével szól. Hadd idézzem egy alsósófalvi tanítónő vallomását: „A falut nagyon szeretem, itt nőttem fel. Kedvelem az embereket, szokásaikat, a környezetet, a gyerekeket. Valahogy — Kányádi Sándor szavaival élve — itt még a sár is tiszta. Millió szál fűz a faluhoz. Itt tanítottam a férjhezmenetel előtt öt évet, s azután 17 évet. Nem, nem tudnám máshol elképzelni az életem.“

Hogy jelezzük, milyen az iskola helyzete egy tanyai településen, ide iktatom Tóth Márton igazgató sorait.

Fenyőkút egyike Hargita megye havasi településeinek. Korond községtől (amelytől az utóbbi három évszázad alatt vált el, s ahová közigazgatásilag tartozik) 7—8 kilométerre terül el, 900—1000 m magasságú fennsíkon a Hargita alatt. Az iskoláztatást súlyosbítja itt a település jellege. Fenyőkút tanyarendszerű, nagyon laza település. Kevés lakossága akkora területen lakik, mint egy városé; a házcsoportok közé erdők, legelők ékelődnek. Nagy a távolság az iskola és a falu végpontjai között. Különböző irányokból, 2—4, sőt több kilométerre menő távolságból igyekeznek a gyermekek az iskolába. A távolság okozta nehézséget szaporítja télen a házakat, utakat, ösvényeket eltorlaszoló hófúvás, télelőkn és télvégeken a mindent elnyelő sár.

Fenyőkút szapora falu. Régente, 18—20 évvel ezelőtt a családlétszám 6—10 között váltakozott, de nem volt ritka a 10—12 gyermekes család sem. Az 1972/73-as iskolai év végén készült összeírás alapján a családok száma 143, a lélekszám 620. Az átlagos családlétszám 4—5 között mozog. Még mindig elég jó. A 620 lakosból 60—100 fő különböző célból ideiglenesen eltávozott a faluból. A 143 családfőből 102 földműves, 23 erdei munkás, 5 kőbányász, 9 állami alkalmazott, 1 kisiparos és 3 nyugdíjas.

Az iskolázás szempontjából fontos, hogy a távollevők nagy része munkahelyi tanonc vagy iskolás. A szakképesítést nyert fiatalok előbb-utóbb elszármaznak a faluból. Az utóbbi években például felszázan helyezkedtek el a székelyudvarhelyi cérnagyárban. A fiatalok városra húzódásának tendenciája érvényes Fenyőkútra is, de megjegyzendő, hogy ebben a folyamatban marasztaló tényező az erdei munkalehetőség s a kőbánya.

Noha csökkenőben a szaporulati hányados, a gyermeklétszám jelenleg 210. Ebből 135 iskolás korú. Ez a gyermeklétszám az összlélekszámnak egyharmada, az állandó lakosságnak pedig 35—40%-a. A nagy gyermeklétszámú faluban már a múlt században figyelmet igénylő szociális probléma volt a legalább elemi fokon történő beiskolázás. Már akkor lett volna „egy iskolára való“ gyermek, de a korabeli tőkés-földesúri hatóságok csak 1910-ben küldték ki az első tanítót. Azokban az években minimálisan 50—60 iskolaköteles gyermek élt a faluban. Egy hányadát sikerült beiskolázni az osztatlan négyosztályos iskolába, de a III—IV. osztályból majdnem teljes a lemorzsolódás. Az első világháború idején meg is szűnik az iskola. A két háború közt továbbra is egyhelyiségű, osztatlan 6—7 osztályos iskolába kellett besorozni a falu 80—100-ra felszaporodott iskolás korú gyermekserégének.

A felszabadulás utáni években az iskolás korú gyermekek száma meghaladja a 100-at. Az iskola kéttanerős, részben osztott négyosztályos iskolává fejlődik. A beiskolázás az I—IV. osztályba 90—100%-osra javul. Csakhogy ebben az időszakban a IV. osztályt végzett tanulók — helybeli felső tagozat hiányában — nem fejezhették be általános iskolai tanulmányaikat. Korond községben még nem volt bentlakás.

Döntő jelentőségű volt 1959/60-ban az iskola felső tagozatának létrehozása. Ettől kezdve fokozatosan bevontuk a tanulásba a 130—150 iskolaköteles tanulót, s 1971/72-re elértük az eddig lehetetlennek tűnő szintet: a 100%-os beiskolázást. Szocialista rendszerünk gondoskodása idő múltán kiterjedt az iskoláskor előtti gyermekekre is. 1968 óta korszerű, jól ellátott óvoda várja őket.

A jelenleg iskolaköteles 135, valamint az ezutáni években felnövő, 1973. június 30-ig született 75 fenyőkúti gyermek, és a szencsedi négyosztályos iskolából az V. osztályba, Fenyőkútra járandó legkevesebb 10 gyermek alapján a következő beiskolázási terv-kimutatást készíthetjük el:

Iskolai évek

	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78	1978/79	1979/80	1980/81	1981/82	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86	1986/87
I.	19	14	18	14	10	11	8							
II.	16	19	14	18	14	10	11	8						
III.	15	16	19	14	18	14	10	11	8					
IV.	13	15	16	19	14	18	14	10	11	8				
I—IV.	63	64	67	65	56	53	43							
V.	18	14	17	18	19	15	19	16	10	12	8			
VI.	21	18	14	17	18	19	15	19	16	10	12	8		
VII.	18	21	18	14	17	18	19	15	19	16	10	12	8	
VIII.	15	18	21	18	14	17	18	19	15	19	16	10	11	8
I—VIII.	135	135	137	132	124	122	114							

A fenyőközi iskola jövője

A falu szülői közösségének volt alkalma tapasztalni a múltban az iskolahiány hátrányait, úgyszintén napjainkra vonatkozóan azt is, milyen nagy jelentőségű a helyi iskola gyermekeik jövőjének megalapozása szempontjából. A szülők jó része nem közömbös az iskola helyzete, jövője iránt. Ezért aggasztja őket, hogy a gyermekszám-csökkenés miatt egyik-másik osztály megszűnhetik a közeljövőben. Mi hát a megoldás? Nem lehetne-e Fenyőkút és a testvérfalu, Pálpataka gyermekei számára közös iskolát építeni?

Két elgondolás van. Az első az, hogy a tanulók Korondon a bővülő bentlakásban ösztöndíj segítségével lagnak majd, és elvégzik az V—X. osztályt. A második elképzelés szerint Fenyőkút és Pálpataka egyazon évfjaraai egyesüljenek egy osztályba valamelyik iskolában, mert a két falu szomszédos területeiről kölcsönösen látogatható az iskola.

Fenyőkút és Pálpataka közös iskolájának terve nem új keletű. Már a múltban felvetették a gondolatot azok a tanítók — köztük Benczédi Sándor is —, akik naponként egyszerre mindkét faluban látták el tanítói missziójukat. A tíz-osztályos oktatás ez utóbbi megoldást sürgeti.

Lehetséges azonban? Területileg igen. A két falu iskolái közötti távolság viszonylag kicsi: 3—4 kilométer. A két iskola közötti út közepe tájára épített felső tagozatú iskola mindkét falu tanulóinak döntő többsége számára megközelíthetőbb lenne, mint külön-külön a jelenlegiek, mindössze a két falu átellenben levő széleiből jövő tanulóknak (kb. 8—10%) jelentene a jelenleginél 10—15 perccel hosszabb utat, de felsőtagozati, fejlettebb fizikumú tanulókról lévén szó, ez a távolságkülönbség nem okozna nehézséget.

Célszerű ez a terv? A közös iskola létesítése révén kibővült felső tagozatú iskolakörzet beláthatatlan időig biztosítaná az osztályok működéséhez szükséges gyermekszámot. Megjavulna a tanerőellátás, a szakmunkaerő hatékonyabb kihasználását eredményezné, ami feltétlenül hozzájárulna az oktatás javításához. Továbbá: egy új, a jelenlegi követelményeknek megfelelő iskolaépület annál is inkább szükséges lenne, mert a jelenlegiek nem felelnek meg sem az egészségügyi, sem a pedagógiai követelményeknek.

Az elvágyódás egyik mozgatórugója gyerekeik nevelésének kérdése. „Miért kínlódjon az én gyereke bentlakásokban?” — kérdik, amikor városra húzódnak. A sóvidéki oktatásban a hetvenes évek elejéig nem volt ingázó. Ezt meghatározta földrajzi fekvése, a városoktól való távolsága. Ilyen helyzetben ezen a vidéken sokrétű a pedagógusok társadalmi tevékenysége. Jelentős ingázásról csak az év kezdetétől beszélhetünk, de az ingázók száma még elenyésző. Nyolc ember utazgat, és kis távolságokról. A helybeliek berzenkedve fogadták a szokatlan életmódot.

Önképzés, kulturális utánpótlás

Néhány évvel ezelőtti önmagamát látom: kerékpárral esőben, sárban, decembri hidegben róttam az utat, egy-két kollégámmal, hogy megnézzem a marosvásárhelyi vagy a kolozsvári színház szovátai előadását. Most, utólag azt mondanám: szép volt, fiúk...

Az emberformálás önként vállalt krédója a falusi pedagógust más helyzetek elé állítja, mint városi kollégáját. A tömegkommunikációs eszközök felura is eljuttatják ugyan a kultúrát, itt is van televízió, rádió, azonban igénybevételeük sporadikus, bizonyos adásokra korlátozódik (legtöbb esetben népzene, a tévé magyar adása, esetleg tévéfilmek, meccsek), s így az ismeretnyújtás fő-fő csatornája az iskola, a pedagógus marad, aki tudatosan (vagy ösztönösen) magáévá tette Veres Péter találó ars poeticáját: „ha nem lehetél szálfá, legyél hát cserje...”

Ha szálfák nemigen születtek ezen a földön, cserjék annál inkább, akik a tanítás utáni második műszakban megpróbálták megvalósítani a „munkahelyből laboratóriumot” jelszót. S ebben bizony nemegyszer a tanyák jártak az élen. A tanyai helytállás, önmegvalósítás kevés helyen jelentkezett úgy, mint a Sóvidéken. Érdemes föllapozni a központi és megyei lapokat: a sóvidéki tanyavilág a maga gondjaival hányszor van jelen? A leglátványosabb cselekedet a folklór lejegyzése, feltárása, hellyel-közzel történő publikálása. Elkészült Korond történeti monográfiája, s e sorok írója rövidesen összeállítja, a kalotaszegihez hasonlóan, a Sóvidék helytörténeti bibliográfiáját. A korondi iskola 250. évfordulóján, 1973-ban elhangzott előadások ismételtlen igazolták, hogy sokrétű anyag gyűlt össze: az egyik magyar szakos tanár a ragadványneveket gyűjti, a most Korondra került történelem szakos a nagy családok letelepedését kutatja. Fontos eredménynek tartom a parajdiak irodalmi est kísérleteit: két ízben tartottak találkozót a Hargita megyében született írókkal, költőkkel, s olyan Aprily-megemlékezést, amilyent a Sóvidék még nem látott. Jó tudni, hogy a Sóvidéken is van már kivel vitatkozni Lukács György esztétikájáról vagy Gramsci értelmiség-tanulmányáról. A pedagógus alternatíváját nem a sablonos azonosulásban, hanem a falu szellemi felemelésében látják. E célból — Benedek Elekkel szólva — nemegyszer kellett a jajt közrefogni a hoppal, s felvenni a harcot a nemzedéki véleménykülönbségek visszahúzó indáival... Ehhez viszont küldetéstudatra van szükség, s ez bizony ritkaság.

Az egyre inkább megállapodó sóvidéki pedagógustársadalomban sokan vannak, akik minden eszközt — beleértve az anyagiakat is — felhasználnak arra, hogy beszéljenek minden könyvet, a Sóvidéken eddig ismeretlen folyóiratokra fizessenek elő. Ma már nem ritkák az 1000—2000 kötetes családi könyvtárak sem, s egy-egy igazi könyvcsemege beszerzéséért egész ármádiát mozgósítanak, ezzel bízzák meg a nagyvárosba, külföldre igyekvő ismerősöket. Sajnos azonban, a könyvgyűjtés is sok esetben státuszjelképpé, dicsekvés tárgyává torzult.

A lemaradást az adott feltételek is elősegítik: a tanyavilágban nincs villany, tévé, film, a könyvtárakban alig néhány száz kötet található. A tanyai pedagógusok gyakran teszik meg a tizennégy-tizenhat kilométeres gyalogutat a faluközpontba — hogy egy gyűlésen megjelenjenek. Akik tízegyházy éve tanítanak Fenyőkötön vagy Pálpatakon, ezzel a fáradsággal akár Alaszkát is megjárhatták volna... Az önképzés másik Achilles-sarka a falu „színház-ellátása”, amely megrekedt a népszínművek szintjén. A pedagógusok esztendőnként szinte minden faluban bemutatnak egy népszínművet, vígjátékot. A hat magyar színház csak szórványosan látogat el erre a vidékre. Alsósófalván, ahol mindig telt ház fogadta az előadásokat, több mint öt éve nem járt hivatásos társulat. A közel 6000 lakosú Korondon alig fordul meg néha egy-egy társulat valamelyik operettel.

Az eltelt évek során a sóvidéki pedagógus elsősorban a műkedvelők előadásait láthatta: *Bástyasétány 77*, *A bor*, *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* (a marosvásárhelyi színház előadásában). Egy parajdi tanárnő Bukarestben Enescu- és Beethoven-hangversenyt hallgatott, míg egy korondi tanár Tennessee Williamstől *Iguána éjszakáját*, Bálint Tibortól *A szánta angyalok utcáját*, Bulgakovtól a *Képmutatók cselészövést*, Illyés Gyula *Kegyencét*, Dobozy Imre *Holnap folytatjuk* című darabját tekintette meg. Viszont olyan is akad, aki egyetlen előadást sem látott! Sokan vannak, akik fáradságot nem sajnálva, Kolozsvárra, Marosvásárhelyre utaznak, hogy megnézzenek egy-egy színházi előadást, sőt, ha rajtuk múlna, a televízió magyar nyelvű adását is átalakítanák színház-súlypontúvá. Nagy eredmény, hogy sikerült bérletet váltani a turnéző színházak udvarhelyi előadásaira; ott több esetben sikerült a színházi előadást tárlatlátogatással összehangolni...

Fehér folt a vidék művelődési életében a zene. A lemaradás ezen a téren a legszembetűnőbb. Ritka eset, hogy tanárok, tanítók meghallgassanak egy-egy koncertet (a tévében), vagy éppen ilyen jellegű lemezeket vásároljanak. Aki teszi, az is inkább sznobizmusból. A *Hét* zenei rovatát kevesen (főleg a fiatalok) olvasák. Ugyancsak őket érdekli a modern képzőművészet, s lelkesedéssel vitáztak meg az *Igaz Szó* emlékezetes képzőművészeti számát. Az utóbbi években — helyi kezdeményezésből — kiállítást szerveztek Korondon, Parajdon azok alkotásaiból, akik vásznukon a Sóvidéket örökítették meg. Állandó a kapcsolat Páll Lajos és az öt

látogató képzőművészek, költők, írók, valamint a korondi értelmiségiek között. Az önképzés rovatba tartozik, hogy egyre több a fokozati vizsgát tett pedagógus, s akad, aki egyik szak befejezése után a másikra iratkozott be.

A vidék folklórja gazdag, azonban a kibédi Ráduly János vagy a sepsiszentgyörgyi Albert Ernő munkájához hasonló kezdeményezés még nem született. Felátlatlan a tanyák színes mese- és balladavilága. A korondi kerámiát a giccs halványítja. Értékek vesznek el, amelyeknek átmentése, továbbvitele éppen a sóvidéki pedagógusok feladata volna. A többnyire iskolai múzeumok szintjén megállt „régiséggyűjtés” még csak a kiindulópontját jelentheti a nagy nevelési, tudatformáló potenciállal bíró községi múzeumnak. A parajdi múzeum értékes anyagot — köztük sok bányaeszközt — gyűjtött egybe.

Ahol a világ véget ér, ott kezdődik a Sóvidék.

Ezen a világvégi tájékon is immár több mint negyedszázada valóban népmozgalommá vált az oktatás, és pedagógusok, a vidék spiritus rectorai magyarázzák „fától fáig” a sóbányászoknak, fazekasoknak, erdei munkásoknak, gazdálkodóknak és pásztoroknak, hogy az ember már eljutott a Holdra, hogy pártunk politikája nyomán az olyan elmaradott vidékeken is, mint a Sóvidék, felgyorsult a vérkeringés.

Tófalvi Zoltán

Beczásy Antal:
Kopják alatt

Avram Iancu

Alig telt el egy esztendeje annak, hogy megünnepeltük 1848 forradalmi évének 125. fordulóját, s ismét negyvennyolcas hőst ünneplünk: Avram Iancut. 150 évvel ezelőtt született.

Sokan és sokat írtak róla. Elragadtatott dicsérettől rágalmakig mindenből részesült. Már életében, s még inkább halála után. Ez is bizonyítja azonban, hogy rendkívüli ember volt, alakja, jelleme összetett, sokoldalú, az igazság pedig — történelmi föllépését, szerepét illetően — fölöttébb bonyolult.

Tragikus hős volt.

Hitt a márciusi mozgalomban, bízott a szabadságharc vezetőiben. Csalódott. Népe nem kapta meg azonnal és kártérítés nélkül a földet, a robot eltörlését, a teljes jogegyenlőséget, az anyanyelv használatának jogát. Fegyvert fogott hát.

És bízott a Habsburgokban, akik biztatták, fegyvert is adtak neki. Ausztria — orosz intervencionista segítséggel — végül is győzött, ámde ígéreteiből mit sem váltott valóra. Mi több, a lázongó Iancut nemsokára börtönbe vetette, híveit üldözte.

Tárgyaló szellemű, kiegyezésre hajló, békés hős volt.

Mint fiatal jurátus tisztviselő Vásárhelyen és Kolozsváron, a hivatalokban és a Diéta ülésein vitázott, érvelt, békés úton igyekezett igazának érvényt szerezni. Népét is csitította, vásárokon, fogadókban, gyűléseken intett türelemre. Amíg hitt, amíg csak remélt.

De a fegyveres harc idején, csaták szünetében is tárgyalt Vasvárival, tárgyalt Dragossal, tárgyalt Bálcescuval és az ő révükön Kossuthal, Szemerével, a balra tolódott, második magyar forradalmi kormány vezetőjével, aki a nemzetiségi kérdésben messzemenő megértést tanúsított.

S végül is létrejött a szegedi egyezség, kezet nyújtott egymásnak a két nép forradalmi vezérkara. Iancu belátta, hogy a fölkelő seregek egymás ellen vívott harca csakis az ellenforradalom győzelmét segíti elő.

Nem rajta múltott, hogy a megegyezés későn jött létre; a cári csapatok már elárastották volt az országot, a Szent Szövetségbe tömörült reakció Európa-szerte győzedelmeskedett, közelgett Világos sötét napja, s mihamar Velencében, majd a Klapka védte Komáromban is — utolsóként a földrészén — kihunyt a forradalmi láng.

Iancu igazi parasztvezér volt.

Nemcsak származása révén, de még inkább seregének összetétele folytán. Sokféle forradalom lobbant föl akkor Európában. Messzinában, Velencében, Párizsban, Bécsben, Prágában, ahol kialakult volt már a kereskedelem, ipar — s ennek alapján a polgárság —, ez az osztály állt a fölkelés élére, s a harcosok sorában már ott küzdenek a munkások is. Félig-meddig még Pesten is ez a helyzet, de a magyar forradalmat általában, a dunai fejedelemségeket hasonlóképp, akárcsak egyes német hercegségek népének fölkelését — kellő erejű polgári réteg hiányában — a szabadelvű nemesség vezeti, s az alsóbb rangú tisztek vagy sorkatonák közt is sok a kismemes vagy az ilyen származású hivatalnok, diák.

Nem így Iancu seregében. A kevés számú ügyvéd, tisztviselő, diák, pap kivételével csupa mőc földművesből, favágóból, pásztorból, aranyásóból, csebresből, határőr katonából állott a havasok fegyveres népe. Ebben a tekintetben Iancu Ziska és Budai Nagy Antal, Dózsa és Sztyenka Rjazin, Horea és Tudor Vladimirescu kései utódja. Az európai fölkelő seregek közül a Iancué volt a legnépibb.

Joggal írja Szabó Ervin a *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* című tanulmányában: „A nemzetiségek lázadása, résztvevőinek tömegét és e tömeg lelkiületét tekintve, lényegében nem volt más, mint parasztforradalom.” Tegyük ehhez hozzá, hogy célkitűzéseit illetően (jogegyenlőség, nyelvhasználat stb.) a Iancu-mozgalom messze túlnőtt a hajdani parasztháborúk küldetésén: az egész erdélyi románság érdekeit képviselte.

Iancu ebben az értelemben igazi népvezér volt.

Egy nemzetiség vezetője. Egy kisebbség vezére. Olyan kisebbségé, amely lényegében többség volt. Kőváry László írja (*Erdély története 1848—49-ben*): „A román régebben nem számított politikailag tényező nemzetei közé. A magyar, székely és szász, kik hárman értek fel a románság számával, benn ült az országgyűlésen, melyen a románságot csupán csakis egyesült göröghitű püspöke képviselte.

A román úgyszólván a többi nemzet jobbágya volt: úrbériséget bírván, róla robotot tettek. Szegény és műveletlen volt, mert jobb sorsáról nem gondoskodtak; mi egyébiránt a magyar jobbággal is úgy történt.”

Ez a fura és ferde helyzet — többségben lenni létszám dolgában, de kisebbségben a participáció, az anyanyelv-használat, a joggyakorlat, a gazdasági javak birtoklása terén — sok tekintetben magyarázza a mozgalom kilengéseit, a vezetők tévovázását, vagy azt, hogy Iancu — adott helyzetben — a Habsburgok oldalán harcolt. Mint szegény és kisemmizett nemzetiség vezetője oda húzott, ahol inkább biztatták, ahonnan több ígéretet kapott. S Ausztria jó taktikus volt. Szorult helyzetében — amikor a magyar forradalmi seregek egyik győztes csatát a másik után vívtak — többet ígért.

„Jank Ábrahám, a havasok úgynevezett királya — írja Kőváry —, ki hogy nemzeti érdekből fegyverzé fel a havasokat, hogy nem önérdék vezérle, tanúsítja az, hogy a magyarok legyőzése után vonakodott fegyverét letenni, míg a császáriak nemzetének tett ígéreteiket nem valósítják, s mert nem tevék, semmi jutalmat nem fogadott el...”

KORUNK

Az úton végig kell menni

A magyarországi munkásmozgalomban s a két munkáspárt egyesítésében fontos szerepet játszó egykori szociáldemokrata Marosán György visszaemlékezéseinek eddig két kötetét jelentette meg. A több mint 1300 oldal páratlan értékű hozzájárulás mind a magyar, mind a nemzetközi munkásmozgalom történetéhez. A két könyv négy évtizedet ölel föl a szerző életéből: a két világháború közötti „közkatonazkodást” a szociáldemokrata pártban, a második világháború éveiben a baloldali szociáldemokrata mozgalom kialakulásában játszott szerepét, majd a felszabadulás után a szociáldemokrácia jobboldala elleni harcában s az egységes munkáspárt megteremtéséért folyó küzdelemben kifejtett tevékenységét.

A két kötet olvastán a memoárirodalom rendkívüli fontosságát kell ismételtén hangsúlyoznunk, s a mi időkben különösképpen a munkásmozgalom vezetőinek és résztvevőinek emlékeit kell értékelnünk. Ez a fajta emlékirás nem egyszerűen önéletrajz, értékét és jelentőségét éppen társadalmi korrajz-jellege adja meg. S ha korunk fővonala a szocializmusért, az új társadalmi rendért folyó küzdelem, s ennek vezető ereje és letéteményese a munkáosztály, akkor nyilvánvaló, hogy a szellemi érdeklődés, a memoárirodalom középpontjába is a munkásmozgalom vezetőinek az emlékezései kell hogy kerüljenek.

A történészek nem nélkülözhetik az olyan önéletrájakat, amelyeknek írói az adott történeti periódusokban a történelemnek nemcsak résztvevői, de számottevő befolyásolói is voltak. Az emlékiró lehet szubjektív — meglátásom szerint, ha hitelességre és az olvasó bizalmának felkeltésére törekszik, az is kell hogy legyen —, szubjektívitásában azonban objektív helyzeteket, eseményeket, gondolatokat és vitákat tár fel. A történész feladata azután az emlékeket összevetni a dokumentumokkal, a levéltári források anyagával, az egykori sajtóval és szükségképpen más önéletrajzokkal is.

Marosán György első kötete, a *Tüzes kemence* harmincöt évet ölel fel, s ebből huszonöt év azt bizonyítja, hogy a munkásmozgalom nevelte emberré, gyermek- és ifjúkorának élményei döntően hatottak abba az irányba, hogy e mozgalom harcosává váljék, és az maradjon egész életén át. Származásánál fogva félig román, félig magyar. Apja Bihar megyei román tanító, anyja magyar, s a sors úgy hozza, hogy anyja, majd a magyar környezetű árvaház, a pékműhelyekben együtt dolgozó magyar munkások, majd a magyarországi szociáldemokrata mozgalom nevei: A *Tüzes kemence* ezt a gyermekkort, Nagyváradon töltött inaséveit, a két világháború közötti idők nyomorúságát, küzdelmeit, öntudatra ébredését és szocialistává válását érzékelteti — frissen, hitelesen, szépen megírva. A szerző maga

így fogalmazza meg memoárja szándékát és értelmét: „Nem vagyok író, sem történész. Legalábbis olyan értelemben, hogy nem »szakmám« a történelem, és nem hivatásom az irodalom. Könyvem megírásánál egy szempont vezetett: csak az igazat akartam elmondani, úgy, ahogy történt, ahogy láttam és átéltem. Egy szervezett munkás útját vázoltam fel — sorsomat —, világtörténelmi hullámverések sodrában. Erzékelteni akartam, milyennek láttam, tudtam osztályomat, amikor a világban történelmi események — háborúk, katasztrófák — zajlottak le, forradalmak buktak el, vagy győztek. Két világháború munkásnemzedékének akartam emléket állítani.“

Nyugodtan állíthatjuk: az emlékirónak sikerült monumentális emléket állítania a két világháború és a köztük eltelt évtizedek munkásmozgalmi harcainak. S ebben a tekintetben a húszas évek elejéről különösen közelről érdekelhet bennünket mindaz, amit Nagyváradon, a romániai munkásmozgalmon belül élt át. Annál inkább, mert itt ismerkedik meg a kommunistákkal és szociáldemokratákkal, a szocialista eszmékkel és irodalommal, a szakszervezeti mozgalom harci módszereivel, lényegében itt válik szocialistává és kötelezi el magát egy életre a munkásmozgalommal.

A tízéves gyermek a debreceni árvaházban él a Tanácsköztársaság idején, s annak leverése után elhőzzák a román származású fiatalokat. Amikor megtudja, hogy Váradra viszik, megnyugszik, és öröm fogja el: „Akkor jó! Váradon otthon vagyok én... — És érzem: Várad nekem nem idegen. Várad az én bölcsőm. Várad az én igazi hazám, iskolám és otthonom.“

Nyomorúság várja: lelencház és szenvedés. Végül pékműhelybe kerül, mert „más választása“ nincs, a pékműhely azonban most már a határozott utat jelentette a munkásosztályhoz s onnan a munkásmozgalomba. Inaséveivel kapcsolatban tisztelettel, szeretettel emlékezik vissza a műhely bizalmi férfiára és a szervezett munkásokra, Szabó Pista bácsira, Atlazil bácsira, Dányi bácsira, Blága Gerelyre és a többiekre.

Még csak egy mozzanatot említek ebből a könyvből. Leírja, hogy 1960-ban még találkozott a már nyolcvanéves Szabó Pista bácsival, és részt vett egy ebéden váradí román és magyar elvtársaival. Ekkor Szabó Pista bácsi azt mondta neki: „Látod, embert faragtunk belőled!... Büszkéek vagyunk rád!“ Erre emlékezve írja és vallja a következőket: „Nincs nagyobb dicséret, s nincs nagyobb kitüntetés számomra, mint az, hogy büszkéek rám azok, akik neveltek. Büszkéek, mert nem családtag bentem! Büszkéek rám azok, akik megtanítottak arra is, hogy a rossz és durva, néha állati mértékű megnyilatkozásoknak mindig komoly oka és magyarázata van. Az emberek nem születnek rossznak vagy becstelennek, hanem — azaz válnak. Ki így, ki úgy, ki ilyen vagy olyan helyzetben. Az éhezé és szenvedé ember kitöréseit csak a munkás, a dolgozó ember értheti meg. Az éhezé és elnyomott embert csak az éhezés nagy iskoláján, az elnyomás szörnyűségén átesett ember foghatja fel igazán. A szegény és gazdag, akár magyar, akár román — a szegény és gazdag keresztény, valamint zsidó nálam a megfelelő helyen van. Zsidó péknél dolgoztam, aki a város egyik leggazdagabb embere volt — együtt dolgoztam olyan földönfutó zsidó munkással, mint amilyen én is voltam. Elöttem a keresztény péklegény, a zsidó péklegény, a román péklegény és a magyar péklegény már korán példázza, hogy kinek hol a helye, és mi az értéke.“

De nem részletezzük élete eseményeit. Hogyan gazdagítják tudását a szakszervezeti könyvtár, a munkásotthon irodalmi estjei, a színházi előadások, a *Kommunista Kiáltvány* és Szabó Ervin műveinek tanulmányozása... Hogyan edződött a szakszervezeti harcban, a viharos gyűléseken, a röpiratok terjesztésében, az utcai tüntetéseken... Mit jelentett számára Kolozsvár és Bukarest... Talán csak annyit minderről, hogy bárhova megy — internacionalizmusa erősödik.

„A magyar és a román szervezett munkások jó és egészséges szelleme ebben az időben vízgázlik és kovácsolódik ki a későbbi nehéz harcok idejére — írja a húszas évek közepének bukaresti élményeiről. — Ennek vagyok aktív részese én is; melegszívű, önzetlen román munkások között érlelődöm még inkább internacionalistává. Ez formálja határozott irányba egész érzés- és tudatvilágomat. Fontos ez, mert a munkásosztály bonyolult emberi közösség, s benne eligazodni és hasznos tagjává válni kulturált és tapasztalt, egész embert kíván. Erre is fiatal fővel, Bukarestben döbbenem rá, a minden lépésnél érezhető, erős nacionalista légkörben, mely hatott a munkások között is. [...] Rám az gyakorolt nagy befolyást, hogy a közös célért vívott harcokban a román munkás is azt mondta, amit a magyar. Ez viszont azt jelentette a szememben, hogy az internacionalizmus nem frázis, hanem konkrét valóság! A bukaresti munkások neveltek engem legfőképp antimilitaristává — a háború gyűlöljévé. Köztük fogtam fel teljes összefüggésében az első világháborút, minden borzalmával, és váltam

tevékeny antimilitarista harcossá. Itt láttam meg először a maga valóságában a polgár, a katona és a pap összefüggő egységét. A bukaresti munkások mélyítették el bennem a köztársasági államforma iránti szimpátiát. Ez annál inkább könnyen ment, mert úgy láttam, hogy a szakszervezet maga egy kis köztársaság, másrészt pedig: érzékeltem, hogy a román királyi család és kegyencei milyen népnpyúzó és korrupt politikát folytatnak. [...] Itt eszméltem rá arra is, hogy többféle munkásnézet uralkodik, és ennek megfelelően többféle politikai elképzelés van, a politikai szervezeteik is különbözök — kommunisták, szociáldemokraták, és rádöbbsentem, hogy még milyen akadályokat kell leküzdenie a munkásmozgalomnak. A bukaresti munkások hintik el bennem a munkásegység gondolatát. Érezteték velem, hogy milyen kézzelfogható ennek a hiánya. Ekkor kezdem ráeszmélni, hogy egy országban élő, több nemzetiségű munkásosztályt csak a szocializmus — a marxista világnézet — kapcsolhat össze. [...] A romániai munkásmozgalom, Várad, Kolozsvár és Bukarest, az alapokat adták az én serdülő, majd fokozatosan növekvő munkásöntudatom kiteljesítéséhez...

Ez 1926-ban volt. Marosán György ekkor 18 éves. A *Tüzes kemence* 1968-ban jelent meg. 1972-ben az olvasó elé került *Az úton végig kell menni* című második kötet. Ebből a kötetből tűnik ki igazán Marosán György történelmi szerepe. A Szociáldemokrata Párt vezetőségének első vonalába kerül — már a főlsszabadulás után —, s a feladat, amelyből derekasan kiveszi részét, nemcsak a párt szervezeti kereteinek újjáépítése, a fasizmus hátrahagyta romok eltakarítása, hanem a harc az új formákban jelentkező, tevékeny reakciós pártok és alakulatok ellen is.

Magyarország még harctér, a keleti részek azonban már szabadok. S amikor a felszabadult Debrecen felé utazik, szilárd az elhatározása: a Szociáldemokrata Párt tagja marad, s ott küzd a munkásegység megvalósításáért: „Ezt a pártot én régen, önként választottam, hittel és meggyőződéssel vállalom hát ezután is. Tudom, hogy ez sok elvtárs és barát előtt érthetetlen lesz, és sokaknak meglepetést okoz, de engem nem befolyásolhat. Tizenhét éve vagyok a Szociáldemokrata Párt tagja, s harminchét éves, érett ember. Itt harcoltam, hasznossá tettem magam, a párt baloldali, marxista szárnyához tartoztam, ez határozta meg elvi és politikai nézeteimet s viszonyomat a Kommunista Párthoz és a kommunistákhoz. Mindig nagy hatással volt rám a párt történelmi múltja, harca és szerepe —, mert nemcsak magvetője volt a marxista világnézetnek és szervezője a mozgalomnak, de harcba is vitte az osztályöntudattal bíró, szervezett munkáshadsereget; ezen túlmenően pedig forradalmi hatással volt a haladó értelmiségre. Amilyen következetesen elismertem és védtem az illegális Kommunista Párt szükséges forradalmi harcát és mozgalmát, ugyanúgy harcoltam azért, hogy a legális Szociáldemokrata Párt és a szakszervezet sértetlen maradjon, és hatásos lehessen.”

Marosán György bevezető mondatai határozták meg azt a politikai vonalat, amelyet az 1945—1948 közötti években következetesen követett. Folytatni az egységpolitikát, amely lényegében a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek keretében már a harmincas évek közepétől kialakult, s alkalmazni a két munkáspárt között 1944 októberében hivatalosan is megkötött akcióegységet.

A munkásosztály egységéért azonban kemény harcokat kellett vívni. Sok volt a vita és félreértés mindkét táborban, erős volt a szociáldemokrata jobboldal ellenállása, amely nemcsak a Kommunista Párttal való egységet, de még az együttműködést is a kiscgazdákkal kívánta előmozdítani.

Polgári demokrácia vagy szocializmus — ez volt a vita tárgya a Szociáldemokrata Párton belül. A két munkáspárt fennmaradása, versengése és egymás elleni harca vagy a munkásosztály egységének helyreállítása egyetlen forradalmi párt keretében — a vita kiegészítése és szerves része. Marosán György a szocializmus és a munkásegység útját választotta, illetve követte múltjának megfelelően. Már 1944 végén és 1945 elején így fogalmaz önmagának és baloldali szociáldemokrata elvtársainak: „A két párt lebeg a szemem előtt — itt bennük kell lenni a megoldásnak! De ez azt is jelenti majd, hogy a munkásegység nem lehet csak holmi jelszó vagy óhaj, hanem törvényszerű követelmény és következmény.”

Marosán György visszaemlékezései nyilván továbbfolytatódnak, s ha *Az úton végig kell menni* a munkásegység megvalósításának az útját közvetítette, ami ezután következik, az nyilván az egységes marxi—lenini pártban kifejtett tevékenységét eleventi majd fel.

A könyv legnagyobb tanulsága a munkásság egységének történelmi szükségessége és világalakító szerepe, amit a szerző a marxista világnézethez való rendíthetetlen hűséggel tolmácsol. Marosán György meggyőződése, hogy a munkásosztálynak a társadalom élete minden vonatkozásában gyakorolnia kell vezető szerepét. Ezt bizonyítja egyik tanulmánya is, amelyet a kiadó könyve függelékaként közölt. Címe: *Munkásegységgel az európai jövőért*, 1972-ből való, s az

elmúlt évek diákmozgalmainak tanulságait summázza. Marosán szembeszáll azzal az elmélettel, hogy a munkásság elveszítette volna forradalmi lendületét, és a forradalmi szellem hordozójává a diákság vált. Helyesen arra a konklúzióra jut, hogy baloldali tömegmozgalom „munkások nélkül vagy esetleg ellenük — politikai, intellektuális képtelenség, mi több, történelmi baklövés”.

Ezeknek az éveknek a tapasztalatai is bizonyítják, hogy forradalmi változásokat csak a munkásosztály részvételével, vezetésével lehet elérni. A győzelem záloga azonban az egység megteremtése és megszilárdítása. A munkásegység pedig „nem taktikai kérdés, hanem törvény, politikai szükségyszerűség!”, s el sem képzelhető másképp, mint a marxista szemlélet, a népek közötti együttműködés, az egységes munkásosztály, a kommunisták és szocialisták, sőt a kommunisták és baloldali keresztényszocialisták közötti szoros együttműködés alapján.

Olvasni kell Marosán György könyveit. Egy olyan embernek az írásai, aki csaknem fél évszázadon át vett részt, rövidebb ideig a romániai, majd a magyarországi munkásmozgalomban. Soha nem ingott meg hitében és meggyőződésében, s életével példát mutatott a szocializmushoz és munkásosztályhoz való hűségéről.

Jordáky Lajos

Az első Bartók-szöveggyűjtemény keletkezéstörténetéhez

Még megíratlan Bartók Béla és Constantin Brăiloiu párhuzamos életrajza. Személyes találkozásairól, együttműködésükről, barátságukról életrajzíróik sok adatot kutattak már fel, az összegezés lehetőségétől azonban még távol vagyunk (hogy csak egy sajnálatos tényt említsünk: Bartók New York-i, Brăiloiu párizsi hagyatéka legnagyobbbrészt még feltáratlan!). Benkő András értékes szolgálatot tett a zenetudománynak, amikor — Zeno Vancea úttörő tanulmánya¹ nyomán — közzétett 16, Brăiloiuhoz intézett Bartók-levelet², amelyek közül addig csak három jelent meg nyomtatásban³.

Nemrég Somfai László tudományos osztályvezető szíves jóvoltából megismerhettük Brăiloiunak azokat a leveleit, amelyek Bartók hagyatékában maradtak fenn, és jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archivumában található; ezek közül eddig mindössze három került kiadásra⁴. A következőkben e levelek alapján megkíséreljük rekonstruálni a *Scieri mărunte*... keletkezéstörténetét, különös tekintettel azokra a mozzanatokra, amelyek vonatkozásában e dokumentumok a zeneírás eddigi megállapításainak vagy feltételezéseinek ellentmondó következtetésekre vezetnek.

A kötet teljes címe: Béla Bartók: *Scieri mărunte despre muzica populară românească*. Adunate și traduse de Const. Brăiloiu. București, 1937. (Rövidítése a következőkben: SM.) *Ez a világon az első gyűjteményes kiadás Bartók népzene-tudományi írásaiból, a szerző életében az egyetlen*. Időrendben mintegy tíz évvel előzte meg az első, hasonló jellegű magyar kiadványokat⁵, majdnem két évtizeddel a következő, nem magyarországi⁶.

A Brăiloiu fordította Bartók-írások előbb a *Muzică și poezie* című bukaresti folyóirat (rövidítése: MP) 1936-os évfolyamában jelentek meg. Sorrendjük — itt is, a kötetben is — a következő:

a) *A hunyadi román nép zenedialektusa* (MP 1936. [I.] évf. 4. [február], 6—14.; első közlése in: *Ethnographia* [Budapest] 1914. [XXV., új folyam: X.] évf. 2. [március] füzet, 108—115.)

b) *Román népzene* (MP 1936. [I.] évf. 5. [március], 18—22.; első közlése in: *Schweizerische Sängerschaft*, 1933. [XXIII.] évf. 17. [szeptember 1.], 141—142, 18. [szeptember 15.], 148—149, 20. [október 15.], 168—169.)

c) *Román népzene* (MP 1936. [I.] évf. 6. [április], 21—24.; első közlése in: *Zenei lexikon*, szerkesztette Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Budapest, 1931)

d) *Román népzene* (MP idem, 24.; első közlése in: A. Eaglefield-Hull: *Dictionary of Modern Music and Musicians*. London, 1924)

e) *Muzica populară maghiară și cea românească* címen bő részlet a *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje* című írásból (MP 1936. [I.] évf. 9—10. [július—augusztus], 18—44.; első kiadása: Budapest, é.n. [1934])

f) *Zenefolklor-kutatók Magyarországon* (MP 1936. [I.] évf. 12. [október], 18—19.; a Prágában, 1928. október 10-én, a Népszövetség szellemi együttműködési bizottsága rendezte I. nemzetközi népművészeti kongresszuson felolvasott előadás)

g) Addenda I: részlet a *Volksmusik der Rumänen von Maramureș* (München, 1923) előszavából (MP idem, 19—21.)

h) Addenda II: részletek a *Megjegyzések a román népzeneről* című vitairatból (MP idem, 21—23.; első közlése in: *Convorbiri literare*, 1914. [XLVIII.] évf. 7—8., 703—709.)

i) Addenda III: részlet egy Nagyváradon, Octav Șulutiu-nak adott interjúból (MP idem, 23.; első közlése in: *Vremea* [Bukarest], 1914. január 14.)

Mint ismeretes, Brăiloiu a „Petranu-támadás” idején jelentette meg ezeket a fordításokat. Coriolan Petranu kolozsvári egyetemi tanár a *Gând românesc* 1936. [IV.] évf. 2. [február] számában (120—125.) *D. Béla Bartók și muzica românească* címmel erősen polemikus hangvételű cikkben bírálta Bartók romániai népzene-tudományos tevékenységét. Nem kívánjuk itt feleleveníteni a rég megdőlt vádakat, amelyekkel a román népzene-tudomány legkiválóbb képviselői akkor sem azonosultak. (Petranu szövege egyébként Szóllósy András *Bartók Béla összegyűjtött írásai* I. című kötetében [Budapest, 1966. 878—881.] mindenki számára elérhető.) Nem ismertetjük Bartók választát sem, mely először franciául jelent meg. *Réponse à une attaque roumaine* címmel (in: *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1936. évf. [II. kötet] 3—4., 233—244.).

A Bartókhoz intézett, ismert Brăiloiu-levelekben 1936. május 4-én találjuk első nyomát ennek az affárnak. Bartók május 2-án Zathureczky Edével közös estet adott Temesváron, mely utóbb Bartók utolsó romániai hangversenyeként került be a zenetörténetbe. Feltehető, hogy Temesvárról keltezett soraira válaszolta Brăiloiu: ha biztosan tudta volna, hogy Bartók Temesváron lesz, odautazik, hisz sok megbeszélőnivalójuk van. Hogy miért nem tudhatta biztosan? Jó előre híre ment, hogy ultranacionalista elemek tüntetni készülnek Bartók ellen, és megfogják akadályozni a hangversenyt. Brăiloiu számíthatott rá, hogy Bartók kitér a zavargások elől, és lemondja hangversenyeit, Bartók azonban a temesvári hangversenyt megtartotta. (A beígért tüntetés viszont elmaradt.) Mit kellett volna megbeszélniük? Nyilván a Petranu-ügy fejleményeit és a közös védekezés taktikáját. Mert — eddig is tudtuk, e Brăiloiu-levelek ismeretében azonban sokkal konkrétabb, sokkal árnyaltabb a képünk erről a tényről — Constantin Brăiloiu, a Societatea Compozitorilor Români titkára, az Arhiva fonogramicá megteremtője és vezetője, a román népzene-tudomány egyetemes jelentőségű személyisége olyan természetességgel vállalta, hogy Bartók mellé áll ebben a kinos, messze visszhangzó, kevésbé tudományos, mint inkább politikai indítékú perlekedésben, mintha őt magát támadta volna meg a kolozsvári professzor.

Brăiloiunak ezt az attitűdjét, a Petranu-támadás visszaverésében játszott szerepét a Bartók-irodalom mindig is méltóképpen hangsúlyozta. Néhány részletkérdés azonban korrekcióra szorul — éppen az SM megjelentetésével kapcsolatban. Több helyt is olvassuk, hogy a Petranu-támadás és e fordítássorozat, illetve gyűjtemény kiadása között ok-okozati összefüggés állt fenn, amennyiben Brăiloiu Bartók érdekében, Petranuéknak szóló válaszként fordította le és jelentette meg ezeket az „apró írásokat”. Például: „Bukaresti barátai valószínűleg gondoltak arra, hogy Bartók nem fog sietni a válasszal. Azzal is számoltak, hogy egyesek majd beismerésnek vehetik hallgatását, s ezért mindent megtektek a támadó cikk visszhangjának ellensúlyozása érdekében. A legjelesebb román szakemberek mintegy testületileg utasították vissza a Bartók ellen felhozott vádakat. Végül avatatlanokkal folytatott meddő vita helyett célravezetőbbnek látták magát Bartókot juttatni szóhoz, s ezért a román népzene-t tárgyaló tanulmányainak egy részét lefordították, és közzétették az egyik legelterjedtebb román folyóiratban (*Muzică și poezie*) [...] Bartók azonban hallgatott. Hosszú idő, több mint egy év telt el, míg végre ő maga is elszánta magát a válasz megírására.”⁷ Vagy: „Hogy a Bartók és Petranu csoportja közötti vitában a román közönség tisztán lásson, Constantin Brăiloiu híres bukaresti folklorista lefordította [sic!] a magyar zeneszerző minden olyan jelentősebb írását, amelyet a román népzene-ről írt, és azokat az 1937-es »Muzica și Poezia« című folyóiratban saját megjegyzéseivel folytatólagosan kinyomatta, majd külön kötetben ki is adta.”⁸ Mindkét idézettel kapcsolatban akadna bőven korrigálnivalónk. De csak a leglényegesebb kifogásainkat tesszük szóvá. Az első többes száma — hogy ti. „lefordították és közzétették” — elírás. Egyedül Brăiloiu fordította és tette közzé ezeket az írásokat. Abban is téved az idézett szerző, hogy Bartók „barátai” a megtámadott hosszú hallgatásának a következményeitől tartva, „végül” fordították volna le a szövegeit. Bartók

nem hallgatott éppolyan hosszan! Az erre vonatkozó mondatnál, jegyzetben a szerző arra hivatkozik, hogy Bartók válasza 1937-ben jelent meg a *Szép Szó* folyóirat hasábjain, holott ez a közlés a — franciául már 1936-ban megjelent — vitacikk első *magyar nyelvű* kiadása volt. Elég lett volna az illető folyóirat-számokat fellapozni, hogy kiderüljön: Petranu cikke az első, Brăiloiu fordította Bartók-írás egyazon dátummal jelent meg, 1936 februárjában. Sőt: Brăiloiu 1936. május 4-én kelt leveléből az is kiderül, amit a dátumegyezés nem árul el: a fel-tételezett ok—okozati összefüggés *fordítottjával* állunk szemben: az ő első fordít-ásának a megjelenése váltotta ki Petranuból a támadást. Brăiloiu már 1934 februárjában megkapta Bartók jóváhagyását e fordításokra vonatkozólag, amikor Bartók — mint ismeretes — Bukarestben járt, és hosszasan időzött a Brăiloiu vezette folklór-archívumban. Brăiloiu rendkívül sokirányú elfoglaltsága volt az oka, hogy nem került sor hamarabb e terv kivitelezésére. Az első közlemény, A *hunyadi román nép zenedialektusa* 1936 februárjában jelent meg; Brăiloiu szerint megjelenése után azonnal jött az „ellenlökés”. Mivel a Petranu-cikk dátuma is 1936. február, ezt csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a *Gând românesc* számai mint-egy hónapos késéssel jelentek meg. Ezt a feltevésünket azzal a ténnyel támasztjuk alá, hogy Brăiloiu a támadásra a márciusi közlemény bevezetőjében még nem reflektált, de az áprilisi számban igen. (Ebben a vonatkozásban tehát a levélíró is tévedett, amikor úgy emlékezett, hogy a *második* közlemény bevezetőjében vá-laszolt a támadásra.) Az áprilisi számban Brăiloiu így kommentálta önnön feb-ruári szövegét:

„Az első fordítást kísérő soraimban megmondtam: annál is inkább szük-ségesnek tartom, hogy Bartóknak ezeket az írásait minden román olvasó számára hozzáférhetővé tegyem, amennyiben ezek némi értetlenséget [»ne-dumeriri«] keltenek nálunk. Az »értetlenségek«, amelyekről akkor beszéltem, az utóbbi időben ismét megmutatkoztak, és nyilván nem fognak egyhamar elmúlni. Kétségtelen, hogy egyszer majd részletesen meg kell őket vizsgál-nunk és tisztáznunk kell őket, akkor, amikor Bartók állításai egyedüli vita-alapként mindenki szeme előtt lesznek. Lám, miért fáradozom tovább ezek-nek az állításoknak a fordításával.”

E levél írásakor (1936. május 4.) Brăiloiu még nem véglegesítette a sorozat, illetve a majdani kötet tartalmát. Megnevezett egy részletet a *Magyar népdal* (Bu-dapest, 1924) című kötetből is, amelyet végül nem jelentetett meg.

A következő levél szerint (1936. július 16.) Brăiloiu úgy tervezte, hogy az MP szeptemberi füzetében jelennek meg az utolsó apróság-fordítások, és októberben jelenhet meg az ő „védírata”. Nem így történt: szeptember helyett az októberi számba került tartalomjegyzékünk *f*, *g*, *h* és *i* betűvel jelzett utolsó négy darabja, a védírat megjelenése pedig — ezt már a következő levélből (1936. október 19.) tudjuk — egyelőre novemberre halasztódott.

A kötet 1937-ben jelent meg, feltehetőleg az év legelején. A Bartók-szövegek MP-beli közléséhez írt bevezető jegyzeteket nem tartalmazza, Brăiloiu lapalji jegy-zeteit és helyenként közbevetett szövegeit azonban igen. A kötet előszava megér-demli, hogy teljes egészében lefordítsuk:

A román népzénéről szóló elméleti írások annyira ritkák, hogy ezt a néhány nagyon jelentőset, ám idegen nyelven írottat és folyóiratokban meg brosrákban szétszórta kétségkívül hozzáférhetővé kellett tennünk az itteni olvasók számára.

Meg aztán Bartók véleményei a magyar népzene és a miénk közötti kapcsolatokról egy idő óta számos vitát keltenek. Bartókot megvádolták, hogy lealjasította s a románok elleni fegyverre tette a tudományt — és műve nem bizonyult számára elegendő védelemnek. Az igazságtalan szóbeszéd nem hall-gatott el. Mint román, kötelességemnek tartottam, hogy válaszoljak rá. Jelen fordítások: válaszom első fele. Bartók gondolatait az ő fogalmazásában állít-ják bírál elé, nem úgy, ahogy mások akarják azokat nekünk bemutatni.

A második rész pedig késedelem nélkül fog következni.

Bukarest, 1936.

Egy későbbi, keltezetlen, következtetésünk szerint 1937 elején írt levélben Brăiloiu jelzi, hogy elküldte Bartók tiszteletpéldányait. Amint a következő, szín-tén keltezetlen levélből kiderül, Bartóknak tetszettek a fordítások.

Hogy mennyiben érte el Brăiloiu a célját, milyen mértékben sikerült Bar-tókot saját szövegeivel megvédenie a lappangó, majd nyílt „értetlenség” ellen — nem tudjuk rekonstruálni. A Petranu-ügy sok további fejleménye, szerteágazása

felderítetlen még, s a testvéri együtt- és egymás mellett élés haladó hagyományait kutató zeneíró nem is szívesen foglalkozik ezekkel a részletekkel. Egy tény: ez volt az utolsó ilyen természetű támadás, mely Bartókot román részről érte. Hazánk zenetudománya hálával, osztatlan tisztelettel ápolja Bartók emlékét. Erre vall számtalan más jel mellett az is, hogy 1956-ban az ESPLA újra kiadta Brăiloiu Bartók-fordításait Zeno Vancea gondozásában, aki ehhez az újabb szöveggyűjteményhez⁹ további Bartók-írásokat fordított románra.

Brăiloiu hosszas fontolgatás után lemondott arról, hogy védiratát közölje (lásd 1938. május 11-i levelét); bízunk benne, hogy hagyatékában, mely még jórészt feltáratlan, megmaradt a kézirat. Elképzeljük, hogy védi benne azt az embert, akiről a Comission Internationale des Arts et Traditions Populaires harmadik plenáris ülésszakán, Párizsban felolvasott nekrológiájában így beszélt: „az erkölcsi viszonylagosságnak az a világa, amelyben élünk, a fogalom legteljesebb értelmében vett embert vesztett el benne: egy teljes embert, egy feddhetetlent és mindenekelőtt: egy igazat.” Ha a sors úgy hozza, hogy kettőjük közül Brăiloiu hal meg előbb, nem kétséges, hogy Bartók is elmondta volna róla: teljes ember volt, feddhetetlen ember, igaz ember.

A német nyelvű Brăiloiu-levelek témánkba vágó részleteit saját fordításunkban közöljük, az elsőt D. Dille kiadása¹⁰, a többi az eredeti fénymásolata alapján. Ez utóbbiaknál a dátummal egy sorban adjuk meg a budapesti Bartók Archivum (BAB) leltári számát. Itt jegyezzük meg, hogy a tanulmányozott Brăiloiu-levelek teljes szövegét 1975-ben, Bartók halálának harmincadik évfordulóján készülünk kiadni a Román Zeneszerzők Szövetsége zeneműkiadójánál előkészületben levő Bartók-tanulmánykötet fejezeteként.

Bukarest, [19]36. 5. 4.

Kedves Bartók Úr: [...]

Nehezen képzelheti el, mennyire sajnálom, hogy nem láttam Temesváron. Esetleg odautaztam volna, ha biztosan tudom, hogy ott van. Annyi megbeszélőnivalónk lett volna.

Ami a fordításokat és Petranu urat illeti, be kell vallanom, hogy az én fordításaim váltották ki az ő támadását, és nem fordítva. Amikor Ön annak idején Bukarestben volt, megkértem, engedje meg, hogy a román népzeneiről szóló írásait a románok számára hozzáférhetővé tegyem. Mivel most az operáció utáni lábadozás heteiben képtelen voltam a magam munkáit végezni, elkezdtem fordítani a cikkeket. Mindjárt az első után jött az ellenlökés. Erre én egyelőre válaszoltam a második fordítás bevezetőjében, de ragaszkodom ahhoz, hogy alaposan válaszoljak, és hogy megvédjem az Ön tevékenységét. Prágai utazásom félbeszakította a sorozatot, a következő cikk ugyanis a kölcsönhatásokról szóló kellett volna hogy legyen, és nem volt időm a sok dallamot leírni. A szándékom az, hogy az egészet egy füzetben összesítem, s aztán egy kicsit előszedem Verbunkos¹¹-Petranuékat. Még egy „Addenda” jön hozzá, kivonatokkal az Ön háború előtti vitáirából a Bihar-ról, a Máramaros előszavából, a Magyar népdalból és az Ön prágai közleményéből. Mindezekről majd csak post rem factam akartam Önnek beszámolni, és azt hittem, nem tud semmit a kolozsvári támadásról. [...]

(BAB 193)

[Bukarest, 19]36. 7. 16.

[...]

Az Ön összehasonlító cikke (a szükséges kottapéldákkal együtt) a „Muzică și Poezie” július–augusztusi számában jelenik meg. Szeptemberben még hozzáfűzők néhány apróságot, és októberben — a legjobbkor — megjelenhetik az én „védiratom”.

[...]

(BAB 195)

[Bukarest, 19]36. 10. 19.

[...] A „Muzică și Poezie” utolsó számába lefordítottam az Ön cikkét a „díszkötetből”¹², és ezenkívül néhány addendát: 1) részleteket a Volksmusik von Maramureș előszavából; 2) részleteket a „Cântece din Bihar” elleni támadásra adott válaszából, és végül részleteket egy bizonyos Șuluțiu úrnak, Nagyváradon adott interjújából (Vremea, múlt év). Mindezek a fordítások most egy, az Ön képevel díszített kötetben fognak megjelenni.

[...]

[...]

Megkapta legutóbbi művének (Béla Bartók: Scrieri mărunte despre muzica populară românească) 10 példányát?

[...]

(BAB 3477/47)

[Bukarest, 1936 eleje]

[...]

Fölöttébb örvendek, hogy a fordításaim tetszettek Önnek. A füzetben mindenesetre jobban néznek ki, mint a lapban.

[...]

(BAB 200)

Bukarest, [19]38. 5. 11.

[...]

A Petranu-ügy csendesülöben van. [...] Hosszas fontolgtatás után elhatároztam, hogy nem vitázom, hacsak Petr[anu] vagy V[er]bunkos nem provokál. [...].

László Ferenc

JEGYZETEK

¹ Zeno Vancea: Einige Beiträge über das erste Manuskript der Colinde-Sammlung von Béla Bartók und über seine einschlägigen Briefe an Constantin Brăiloiu. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus V. Budapest, 1963. 549—556.

² Benkő András: Bartók Béla levelei Constantin Brăiloiuhoz. In: Bartók-dolgozatok. Szerkesztette László Ferenc. Bukarest, 1974. 191—239.

³ Bartók Béla levelei III. Szerkeszti: Demény János. Magyar, román, szlovák dokumentumok. Budapest, 1955. 167—176.; Bartók Béla levelei. Új dokumentumok. Szerkesztette Demény János. Budapest, 1971. 51—52., 60—61.

⁴ Documenta Bartókiana. Herausgegeben von D. Dille. Heft 3. Budapest, 1968. 131—132., 137—138., 195—196.

⁵ Bartók Béla: Önéletrajz. Írások a zenéről. Összegyűjtötte Almárné Veszprémi Lili, bevezető tanulmányt írt hozzá Demény János. Budapest, 1946.; Bartók Béla válogatott zenei írásai. Összegyűjtötte Szöllősy András, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szabolcsi Bence. Budapest, 1948.

⁶ Béla Bartók: Scritti sulla musica popolare. Összeállította Diego Carpitella, előszót írt hozzá Kodály Zoltán. Torino, 1955.

⁷ Szegő Júlia: Bartók Béla a népdalkutató. Bukarest, é.n. [1956]. 210—211.

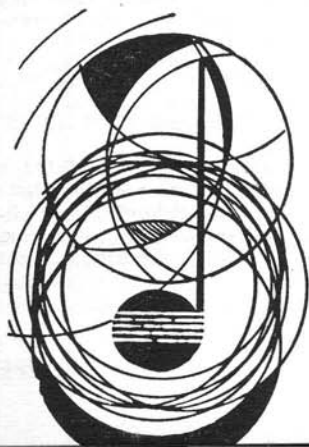
⁸ Dr. Lakatos István—Merişescu Gheorghe: Román—magyar zenei kapcsolatok a múltban. Kolozsvár, 1957. 60.

⁹ Bartók Béla: Însemnări asupra cîntecului popular. Cu o prefață de Zeno Vancea. Bukarest, é.n. [1957].

¹⁰ Documenta Bartókiana. Herausgegeben von D. Dille. Heft 3. 195—196.

¹¹ A Brăiloiu-levelekben többször is emlegetett Verbunkos: egy személy, aki a vitákban Bartók ellen, Petranu mellett foglalt állást. Az álnév — melynek feloldásához nincs számottevő támpontunk — feltehetőleg csak Bartók és Brăiloiu közös „tolvajnyelvében” fordult elő.

¹² Art populaire. Paris, 1931. Itt jelent meg franciául a Zenefolklór-kutatások Magyarországon című prágai referátum.

Szocializmus, avantgarde, irodalom

Megjegyzések két tanulmánykötethez*

Nemrégiben az *Igaz Szó* irodalmunk szocialista hagyatékának szentelt különszáma figyelmeztetett: bár kiadóink, folyóirataink és irodalomtörténészeink rengeteget tettek azért (főleg az utóbbi időben), hogy két világháború közti szocialista irodalmunk termékeit — értékelve és értelmezve — hozzáférhetővé tegyék a mai olvasó számára, egy percre sem feledkezhetünk meg arról, hogy a munka java még hátra van. Még mindig kevés a szocialista irodalmat mint irodalomtörténeti, szociológiai, ideológiai, esztétikai jelenséget vizsgáló tanulmányok száma; de ezen túlmenően, egyelőre egy sor rész-probléma sem eléggé tisztázott: a húszas évek avantgarde-törekvései miképpen, milyen mértékben segítették a szocialista irodalom kibontakozását? a „tisztá osztályvonal” irodalmának melyek voltak belső változásai, fejlődési irányai? milyen előjelűek voltak kapcsolatai a népi és polgári radikális írók törekvéseivel? Végül is mekkora volt a súlya, szerepe két világháború közti irodalmunk egészében?...

Ezek után érthető, hogy fokozott érdeklődéssel olvasunk minden tanulmányt, adatközlést, mely az összefoglaló mű(vek) felé egyengeti az utat — különösen az egykori fül- és szemtanúkat, hiszen értékes, egyébként pótolhatatlan adalékokkal járulhatnak hozzá a kutatáshoz. Ezért örülünk Csehi Gyula, Méliusz József, Nagy István minden újabb cikkének, visszaemlékezésének, s hasonló várákozással vetjük kezünkbe Jordáky Lajos és Sóni Pál majdnem egyidőben megjelent tanulmányköteteit is. Kettejük közül inkább Jordáky mondhatja el magáról, hogy közvetlen (és tegyük hozzá: egyik exponált) részvevője volt a korabeli szocialista mozgalomnak — így néhány írása az élménybeszámoló erejével (is) hat; Sóninél a viszonylagos élményhiányt a kutató szenvedélye és az interferenciák felfedésének vágya pótolja, s míg Jordáky a szocialista irodalmat elsősorban mint irodalomszociológiai jelenséget vizsgálja, ő inkább a műközpontúság elvét az irodalomtörténeti kutatásba bekapcsoló szemlélet felé hajlik. A két kötet együttes tárgyalását az is indokolja, hogy a szocialista irodalommal foglalkozó tanulmányaik mintegy kiegészítik egymást: Jordáky főleg a sajtótörténeti és mozgalmi vonatkozásokkal foglalkozik, Sóni viszont szocializmus és avantgarde kapcsolatát, azaz a szocialista irodalom keletkezéstörténeti és esztétikai kérdéseit tárgyalja.

Érdemes tehát megkísérelnünk leírni, hogy a két könyv (párhuzamos) előlvasása után milyen kép alakul ki bennünk két háború közti szocialista irodalmunkról.

A formák forradalma és a negyedik rend

„A művészet nem lehet többé egy töredék osztály ebéd utáni csemegéje.”

A Bartalától vett idézet természetesen csak így, a szövegösszefüggésből kizsákvatva jelenti azt, amit jelent; egyébként az *Új művészet elé* című cikkének, akárcsak akkori verseinek, nem túl sok köze van sem a tulajdonképpeni avantgardizmushoz, sem a szocialista irodalom programjához. Némileg helyesbítve: bár Bartalis sosem volt valamely izmus híve vagy követője, idézett cikkében mégis egy egész sor avantgarde-törekvést fogalmaz meg. Figyelembe véve a húszas évek

* Jordáky Lajos: Irodalom és világnézet. Cikk, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973; Sóni Pál: Avantgarde-sugárzás. Modern törekvések a romániai magyar irodalomban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

első fele irodalmi életének meglehetősen bonyolult képét, Bartalis szövegét jellemzőnek tekinthetjük, hiszen ez volt az az időszak, amikor — az indulás kaotikus lázában — egész sor irodalmi jelenség veszi kezdetét, alakul mássá, vagy éppen tűnik el, szinte máról holnapra.

Mindemellett a korszak két, világosan elkülöníthető irányzata a konzervatív akadémizmus és a polgári radikalizmus; többnyire ezt a két szemléletet tükrözik a jelentősebb folyóiratok is. A „kísérletező szocialista irodalom” egyrészt még nem különül el teljesen a polgári radikális irodalomtól, másrészt — Jordáky szavait használva — „csaknem egy évtizeden át (1920–1930) kérészeletű folyóiratok és a munkáspártok lapjainak hasábjain tengődik”. Hasonlóképpen az avantgardizmusnak sem sikerül betörnie az élvonalba, mivel éppen az új helyzet diktálta feladatokra reagál a legkevésbé, a transzilvánizmussal meg éppen hadilábon áll. Továbbá úgy tűnik — Sóni tanulmányaiból legalábbis (bár ő sehol sem mond ilyesmit) az szűrhető ki —, hogy jelentősebbek, fajsúlyosabbak az avantgarde mozgalmakat ismertető, elemző írások, mint maguk a szépirodalmi termékek. Ennek persze több oka is van, melyeknek elemzése már nem tartozik ide. Fontos viszont, hogy az avantgarde irányzatok legjobb művelői „szocialista alapállásúak” is egy-szersmind; Antal János, Becski Andor, Becski Irén, Kahána Mózes művei meg Szántó György *Az őtszínű ember* című regénye érdemelnek megkülönböztetett figyelmet ebből a szempontból. Sóni Pál idézi is néhány versüket, az „avantgarde poétikai modell” meglétét is kimutatja bennük, csupán az avantgarde forma és a versekben megnyilvánuló hangsúlyozott baloldaliság kapcsolatának konkrét mibenlétét nem elemzi kellőképpen, illetve ezt inkább csak tartalmi szinten végzi el. Letagadhatatlan érdeme viszont, hogy annyi deklarativ jellegű kijelentés után, ő végre esztétikai módszerekkel igyekszik bizonyítani az expresszionizmus, aktivizmus és a szocialista elkötelezettség irodalmi egymáshatását.

A húszas évek végére az avantgarde majdnem minden pozícióját elveszti (nemcsak nálunk, Európában is), de „bukása” tulajdonképpen az elszigeteltség megszűnését, eredményeinek az irodalomba való fölszívódását jelenti. Másrészt, híveinek sorában addigra már megtörtént a polarizáció, Sóni szavaival: „a stíluskérdésekről a magatartás kérdésére tevődött át a hangsúly”, vagyis arra, hogy a „formák forradalmárai” vállalják-e a negyedik rend eszményeit, harcát, vagy pedig az anarchia megszálottjaiként vesznek bele az iránytalanságba. Egész a harmincas évek elejéig a szocialista irodalom sem mutat fel jelentős műveket (itt csak a szépirodalomról beszélünk!); ennek egyik oka nyilván az, hogy a szocialista írók fokozatosan kiszorultak a polgári folyóiratok hasábjairól, a mozgalmi lapok pedig általában rövid életűek, s különben sem a szépirodalomra való figyelem volt az elsőrendű feladatuk. Ezek után érthető, hogy „nem az írók szervezkednek, szervezni kell őket” (Jordáky), s ez hamarosan meg is történik: Gaál Gábor alakítja ki belőlük a *Korunk* munkatársi gárdáját.

A szocialista irodalom nagykorúságának kezdetét Szilágyi András regényének megjelenésétől számíthatjuk (1930); nem elhanyagolható tény, hogy az *Új pásztor* írója számottevő avantgardista múlttal rendelkezik, s regényében is föllelhetők az avantgarde hagyomány sajátosságai. Rajta kívül még csak Méliusz egyértelműen avantgardista, Salamon Ernő és Korvin Sándor költészetében kinyomozható ugyan valamelyes avantgarde-hatás, de ennek vajmi kevés a jelentősége, Nagy István írásművészetének viszont már semmi köze az avantgarde-hoz.

A harmincas évek elejétől már legfennebb kis kitérőkkel visz az út a *Vásárhelyi Találkozó* és az *Erdélyi Enciklopédia* megvalósult népfront-eszméjéig; erről a periódusról érdemes elolvasni Jordáky kitűnő visszaemlékezését (*Irodalmi élet és társadalom (1935–1940)*).

Eredmények és tanulságok

Ha mármost megpróbáljuk értékelni a két könyvet, a két teljesítményt, ezt csak a tárgykörünket közvetlenül érintő tanulmányaikkal tehetjük, legalábbis igyekeznünk kell nem túlságosan elkalandozni tőlük. Mindkét könyv esetében terjedelmüknek valamivel több mint a fele foglalkozik az avantgarde vagy a szocialista irodalom problémakörével, nevezetesen Jordáknál az *Adalékok a szocialista irodalom történetéhez* gyűjtőcím alá sorolt cikkek, Sóninél pedig *Az avantgarde — folyóirataink tükrében*, az *Avantgarde és szocialista eszmeiség* című fejezetek, valamint *A líra* című fejezet harmadik része (*Adalékok az avantgarde-líra esztétikájához*) és a kötetzáró cikk, a *Mérleg*.

Sóni „a szokottnál szélesebb keretek közt” vizsgálja az avantgarde-jelenségeket, s ez nem is válik hátrányára, főleg ott, ahol a szocialista irodalmi törek-

vések és az avantgarde interferenciájáról ír. A *Napkelet*, a *Genius* és *Új Genius*, a *Periszkop*, a *Jövő Társadalma*, a *Korunk* és a *Helikon* avantgarde-anyagait számbavevő tanulmányai forrásértékűek az irodalomtörténeti kutatás számára, s általában bármely jelenség, mű tárgyalásakor igyekeznek egy-két új szemponttal hozzájárulni az eddigiekhez. Kötetének egészére viszont — saját szavai szerint — nagyon is jellemző, hogy „nézőpontját gyakran változtatja, időnként egyik vagy másik forrásának búvókörébe kerül, és nem tükröz egy következtet, ellentmondásmentesen kialakított koncepciót”. Ennek következtében az olvasó nemegyszer bizonytalanságban marad a tárgyalt művek valódi értékét illetően — vonatkozik ez különösen a két Tabéry-elemzésre. Ugyanígy, A *lira* című fejezet olvasásakor zavaróan hat a „modern”, „modernség” kategóriák értelmezéséből adódó eklektikus, mindent egy kalap alá vevő szemlélet. Esztétikai vizsgálódásainak félsikerét azonban ellensúlyozni látszik a korabeli irodalmi sajtót feltérképező törekvése, s az a képessége, mellyel a jelenségek egymáshatását, folytonosságát kimutatja.

Jordáky már említett tanulmányosorozata elsősorban adalékfeltáró és mozgalomtörténeti vonatkozásai miatt rendkívül figyelemre méltó. Hosszas levéltári és sajtótörténeti búvárkodás eredménye a szocialista munkásság Ady- és Petőfi-kultuszát felmérő, valamint a szocialista irodalom „őstörténetét” értékes adalékokkal gazdagító *Táncsics Mihály Kolozsváron* című írás; a Korvin Sándorról írt monografikus tanulmány pedig arról győz meg, hogy Jordáky biztonságosan tájékozódik az eszmetörténet és a szűkebb értelemben vett irodalomtörténet területein is. (Néha viszont fölöslegesen kísérletezik az esztétikai elemzéssel — az ilyesmi szemmel láthatóan „nem az ő műfaja”. Következtetései, megállapításai a tárgy természeténél fogva általában objektívebb érvényűek, mint a Sóniéi — ezt csupán az *Elvek és arcok* néhány kritikájáról nem mondhatjuk el.

Kissé leegyszerűsítve (de nem paradoxonnak szánva): ha Sónire az jellemző, *ahogyan* ír — Jordákya az, *amiről* ír. Ugyanis Sóninél többnyire az állítások bizonyításának a módja érdekes — Jordáknál elsősorban maga a tárgy.

S itt érdemes visszatérnünk néhány szó erejéig Jordáky könyvéhez. Mert igaz ugyan, hogy az *Adalékok a szocialista irodalom történetéhez* című fejezetet igen előkelő hely illeti meg a szakirodalomban, mégis, Jordákyt, a szocialista irodalom krónikását csak akkor ismerhetjük meg kellőképpen, ha a kötetbe felvett, felszabadulás előtti cikkeiét összevetjük az utóbbi években írottakkal. Összesen öt rövidke cikk s egy tanulmány; a legkorábbi 1938-ból, a későbbiek 1942—43-ból valók. Mindenikük „harc közben” íródott, s ez nemcsak vitázó-polemizáló hangjukon érződik, hanem azon is, hogy a szocialista mozgalomban értelmiségivé vált szerző miről ír, mit tart időszerűnek a fasizmus éveiben. Eppen emiatt tekinthetjük ezeket a cikkeket a korabeli szocialista irodalom jellegzetes dokumentumainak, de semmiképpen sem porlepte, avult mondanivalójú írásoknak, amelyek legfennebb az irodalomtörténész számára jelentenek érdekességet.

Ismeretes, hogy a bécsi döntés után Erdélyben egy eszmileg meglehetősen zavaros periódus következett, mely a szocialista írók soraiban is éreztette hatását. Nos, Jordáky azok közé tartozott, akik mindvégig megőrizték józanságukat; ha elolvassuk *Hagyomány, népi irodalom és kritika vagy A szellemi élet Erdélyben (1920—1940)* című írásait, könnyen meggyőződhetünk erről. Ez utóbbi tanulmány különösen fontos, főleg a bécsi döntés utáni ál-transzilvánizmust bíráló passzusai miatt. De nem kevésbé jelentős az álnépiességet, az illúzióteremtő „hivatalos művészetet” leleplező *Népiesség és valóságsszemlélet a magyar filmművészetben* című írása — nem csoda, hogy a cenzúra annakidején nem engedélyezte megjelenését. És mai szemmel nézve is helytálló, amit Tamási Aron publicisztikájáról vagy Reményik Sándor egyébként konzervatív költészetének humanista tartalmáról mond.

Összevetve tehát régebbi keletű írásait a maiakkal, nyilvánvaló a következtetés: „az első könyvkiadóra” emlékező Jordáky lényegében ugyanaz, aki évtizedekkel ezelőtt a *Vásárhelyi Találkozó* állandó bizottsági tagja volt. Életpályája nem bővelkedik látványos fordulatokban; azok közül való, akik a történelem minden változásai, a megpróbáltatások közepette is hűek maradtak az Eszméhez. „Ez a könyv egy töretlen meggyőződés dokumentuma”, írja a fűlszöveg, s valóban, az irodalomtörténész teljesítményen túl ez a kötet legnagyobb erénye. Nemely kitételével talán vitatkoznánk, de véleményét feltétlenül tisztelnünk kell, hiszen önmagához mindig következetes marad. És okulásul hadd idézzük még két mondatát, hiszen a bennük foglalt ítélet azóta is aktuális: „Az ordító és magyarázó irányzatosságot kifogásoljuk. A szocialista művészet valóságot kíván, de *művészetet* is egyben.” (Kiemelés tőlem — N.R.)

Számba véve most már az eredményeket (s a hiányosságokat is), egyik könyvet sem tekinthetjük befejezettnek. Nem a teljesítmények megkérdőjelezéséről van itt szó, csupán arról, hogy mindkét szerzőtől várjuk a folytatást. Sóni a tágabb összefüggések feltárásával, szempontjainak közös nevezőre hozásával, következőképp az avantgarde és a szocialista irodalom összefüggéseinek monografikus elemzésével maradt adósunk, Jordákytól pedig többek között azt a művet várjuk, melynek résztanulmányait az utóbbi időben publikálta: a két világháború közötti szocialista sajtó történetét (hiszen az ő közléseiből tudjuk, hogy 1918 és 1940 között közel kétszáz a legális munkásmozgalmi lapok száma, az illegális kiadványoké pedig csupán az 1929—1935 közötti időszakban csaknem százra tehető).

Mindezt pedig azért, hogy elvégezhető legyen a Méliusz által sürgetett munka, „az »écriture«-be való behatolás”.

Németi Rudolf

Falusi írásbeliségünk értékes emlékei

Nem törlesztésnek, mint inkább nyitásnak szeretnénk tekinteni Imreh István közelmúltban megjelent munkáját.* A szerző a székely társadalom történetének sajátos kérdéscsoportját vizsgálja. A sepsi, csíkszeredai és udvarhelyi levéltárak anyagát, a szerencsés véletlen folytán kezébe került dokumentumokat szakember módján bírja szőlásra, s annak a gazdasági-társadalmi struktúrának a vonásait igyekszik feltárni, amely a máramarosi román parasztság vagy a szász székek hasonló szervezeteivel együtt sajátos színtöltő volt Erdély történetének. E faluközösségek különböző nemzetiségű lakóinak rokonulása nem véletlen. Közös alap a szabadparaszti életforma, amelynek hagyományaival a faluközösségek igyekeztek magukat körülbástyázni a feudalizmus fojtogatásával szemben.

A múlt történetírásának elfogultsága következtében azonban a legtöbb régi kötetben az említett színtöltő deformáltan tükröződött, s a székelyek küzdelmes élete bohókás romantika formájában jelentkezett. Imreh István figyelmét a székely faluközösség utolsó fázisának elemzésére összpontosítva, a „szürke hétköznapiak társadalmi valóságának feltárással” megismerteti azt az életformát, amelynek írásban rögzített vagy szájhagyományként élő normái hozzájárultak a természeti viszonyok mostohasága és a társadalmi igazságtalanságok folytán göröngyössé tett út járhatóbbá tételéhez. És mivel szerzőnk munkájában a székely múlt nem akármely aspektusával, hanem a társadalmi élet alapsejt-

jét képező faluközösség építményének rekonstruálásával foglalkozik, erőfeszítéseinek gyümölcseként kirajzolódik a valóságot tükröző kompozíció.

A kép hatóerejét növeli, hogy Imreh István semlegesíti magát a régebbi tanulmányokból sugárzó idillikus hangulat hatásától, de nem esik az ugyan-csak sőtétítő „deheroizálás” bűnébe sem. Munkája mentes a befelé forduló öncélúságtól, s az olvasóban akarva-akaratlan megmozdítja az őszinte önvizsgálat érzését. A múlt tanulságai alapján felhívja a figyelmet jelen és jövő tenni-valóira:

„A feudalizmus hosszú évszázadait alapvetően jellemezte a kizsákmányolás, a sokak elnyomása a kevesek részéről, a szabadság hiánya és a tudatlanság, valamint a babonák uralma. Ebben a keretben a faluközösség, az egyszerű emberek kis csoportja kialakította — kemény sorsa szorításában — az egymáshoz tartozás, az egybebúvás szükségének tudatát, az egymásért való felelősségvállalást.

Ösökről és faluközösségről szólva, ezt a hagyatékot szeretnők átnyújtani azoknak, akik önmagukban is keresni kívánják népük történeti-társadalmi örökségét, és munkálni akarják jövőndőjét. Mert megtalálható közös vonás, és így élő történelem, nemcsak a hasonlóan ejtett szó, a nyelvi örökség, a színek és ízek ifjúkori emléke és annyi más eleme élményvilágunknak, hanem a szokások, a hitek, az ítéletek és az ezekben megtestesült értékrend is, amely főhelyre teszi a talán legemberibbet: az egymásért való felelősség tudatát.”

Tartalmi vonatkozásain túlmenően a szóban forgó munka figyelmünket egy általános jellegű módszertani problémára

* A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Imreh István. Kritérium Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

is ráirányítja. Az utóbbi években sok szó esett a strukturális elemző módszerek alkalmazásáról a történettudományban. M. A. Barg történész a strukturalizmus körül zajló egyik vita alkalmával kijelentette: „A történettudomány az elé a halaszthatatlan feladat elé került, hogy meg kell újítania és gazdagítania kell a múltbeli emberi társadalom megismerésének logikai módszereit és eszközeit abból a célból, hogy ez a megismerés a minimumra csökkentse még a lehetőségét is annak, hogy a történész a vizsgálódás tárgyává tett múlthoz »becslés« eljárással közeledjek.” Úgy véljük, Imreh István könyve ízelítőül szolgál e módszer helyes értelmezéséhez, s hozzájárul a korszerű módszerek meghonosításához.

Miben is áll a Kriterion Könyvkiadó fehér sorozata eme kötetének úttörő volta? A „becslésszerű” feltételezésekre való támaszkodás helyett Imreh István több mint két évtizeden át konok kitarással nyomozott a székelyföldi falutörvények és falujegyzőkönyvek után, és e felbecsülhetetlen értékű írásos emlékeket vallatva vezet végig a XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első fele székely falujának életén. Azon periódus problémáinál időz, amikor a székely faluközösség belső struktúrája a legbonyolultabbá válik. A feudális társadalom bomló szakaszának sokasodó belső bajai mellett, a Habsburg-adminisztráció végleges meghonosodása Erdélyben, majd a határórség megszervezése lényegi változásokat idéz elő a régi faluközösség szerkezetében; „ekkor már heves harcban áll a szokás a rendelettel”, s a Habsburg-hatalom korszerűsítő és központosító törekvése a rendeletek útján az élet oly szűz területeire is behatol, ahol eddig csak a falutörvények, ősi szokások virágoztak. Emiatt súlyos csapást szenved a falu közgyűlésének és a különböző tisztségek viselőinek hatásköre. Egyes, főleg katonai kötelezettségek teljesítése tekintetében a falu előjárói a császári hatóságok utasításainak végrehajtó szerveivé degradálódtak, s ami még riasztóbbá tette helyzetüket, nemritkán a falu túszaivá váltak. Emiatt a XVII. század végétől már gyakori jelenség, hogy a korábban megbecsülést jelentő bírói vagy esküdti tisztség viselésére a közösségnek erőszakkal kell rákényszerítenie valamelyik tagját. A falutörvényekbe a Habsburg-uralom érdekeit tükröző cikkelyek is belekerülnek. Jóllehet ezek közül nem egy (a tisztaság fölötti örködést, a különböző járványok megelőzését célzó intézkedések) a falu érdekeit is szolgálja, de már nem a közösség határozataként, hanem mint felülről kiadott parancs. Ehhez hasonló intéz-

kedés az alsófokú iskolai hálózat szélesítése annak érdekében, hogy növeljék a katonai felkészültség színvonalát, de ugyanakkor gátakat emelnek a további felemelkedés elé.

A terhek sokasága, az adminisztratív intézkedések természetesen nem egyformán érintették a különböző osztályokat és rétegeket, de a kialakult helyzetben egyik sincs megelégedve. Változás után sóvárognak. Az udvarhelyi polgárság például megtalálja az utat a tönkretett kisnemesség felé, s a XVIII. század első éveiben „unió” néven közös harci platformot dolgoz ki az előrelépésüket gátló akadályok legyőzésére. A katonáskodás terheit nehezen viselő szabad parasztság, valamint a jobbágyság egyformán kárhoztatja az idegen önkény szorítását s a földesurak túlkapásait.

Ezt a bonyolult társadalmi helyzetet, amelyben az egymással összhangban lévő vagy „egymásnak feszülő” erők variáltnak hatnak, érteti meg Imreh István bevezető tanulmányának a székely társadalom szerkezetéről, majd az azt követő társadalmi ellentétekről szóló fejezeteiben. Árnyaltan érzékelteti a székelység kebelében bekövetkező társadalmi eltolódásokat, az alá- és fölrendeltségi viszony sokszínűségét.

A bevezető tanulmány második része filmszerűen pergeti le előttünk a faluközösség tisztségviselőinek és intézményeinek funkcióit. Az olvasó megismerheti, a falu belső rendjének megszervezésén túlmenően, a falusbíró tevékenységének különböző vetületeit, az ő irányította bíraskodási eljárás (faluszéke) természetét, hatóerejét a közösség életében. Fogalmat alkotunk a falugyűlés működéséről, a mindennapi élet megannyi mozzanatáról.

De mind a bírói szerepkört, mind pedig a falugyűlés hatáskörét taglaló fejezetben talán hangsúlyozottabban kellett volna utalni a forma és tartalom viszonyában észlelhető ellentmondásra. Vagyis, hogy a falutörvények előírásait, a falugyűlés határozatait az említett körülmények között már nem mindig lehetett a törvények betűje szerint érvényesíteni. A falutörvényekben rögzített normák kialakulása óta az idők során végbement változások hatására fellazult a régi szokásrend. Ha belelapozunk például az egyes székek bíróági jegyzőkönyveibe, kitűnik, hogy e felsőbb fórumon folyó perek jelentős hányada olyan természetű, amelynek a faluszékén lett volna a helye, de még csak utalást sem találunk arra, hogy ott a felek előzőleg kísérletet tettek volna ügyeik rendezésére. Ez a faluszéke és falugyűlés jogkörének gyengülését jelzi.

A gazdagon dokumentált bevezetőben előadottakat Imreh István impozáns forrásanyaggal támasztja alá, jöllehet ez csak töredéke a birtokában lévő iratoknak. A logikailag jól átgondolt, tizen-négy csokorba kötött faluközösségi határozatok mindenike a székelység életének egy-egy területét eleveníti fel. Példaként egyformán említhetjük a Székelyföldön kiemelkedő szerepet játszó állattenyésztéssel kapcsolatos, részletekbe menő előírások és szokások gyűjteményét, a szántóföld, legelők, rétek és erdők használatát meghatározó normákat, a bonyolult birtoklási és örökösödési viszonyokat szabályozó cikkelyeket.

Imreh István munkája nemcsak példamutató abban a tekintetben, hogyan kell a modern követelményeknek megfelelően a materialista történetiszemlélet szellemében egy tájegység történetére vonatkozó forrásokat feltárni és élményszerűvé tenni, hanem egyben felhívás is a szülőföld történeti kincseinek feltárására, megőrzésére és gondos ápolására.

Az sem kétséges, hogy Imreh István könyve a székelyföldi parasztság története említett vetületén túlmenően fontos téglá lesz a parasztságunk történetét ábrázoló monográfia épületében.

Magyari András

Egy munkásforradalmár emlékei

Helytálló a könyv fűlszövegének megállapítása, amely szerint Pavel Bojan emlékiratainak kötete* „nem regényes életrajz, de nem is szokványos kortörténeti dokumentum”. A szerző életének harminc és egynéhány esztendejét „meséli el”, közvetlen, őszinte és színes formában. De az 1912-től 1944 októberéig terjedő időszak leírása nem egy ember életének önközpontú bemutatását adja elsődlegesen és kizárólagosan, hanem valójában a hazai forradalmi, kommunista mozgalom három évtizedét — belülről, a résztvevő s az események alakításában sokszor kiemelkedő szerepet játszó forradalmár szemével nézve vetíti elénk, és a hozzájuk kapcsolódó személyes megállapításait, értékeléseit is tartalmazza.

Pavel Bojan életútja tipikus az ő és a hozzá hasonlók számai és ezrei számára: az erdőfeleki szegényparaszt családból származó szolgagyerek szakmunkássá, szervezett, öntudatos proletárrá, majd hivatásos forradalmárrá válik. Ez a pályaválasztás Kolozsváron bontakozik ki a maga állomásaival — a szakma szeretete, a munkásszolidaritás ösztönös felébredése, könyvek, szakszervezeti, politikai szervezkedés, majd nagyobb felelősséggel járó megbízatások, legális és illegális pártmunka, összecsapások az osztályellenséggel, a mozgalom belső problémái, letartóztatások, kínzások, perek, börtönök, szökések, bujkálások, munkaszolgálat. Közben egy percre sem szűnik meg élni a „mindennapi emberek” normális életét,

amelyben jelen vannak a barátságok, szerelmek, csalódások, családi boldogság s annak kisebb-nagyobb gondjai és örömei. Mindez három államrendszer — 1918-ig az Osztrák—Magyar Monarchiában, azután a királyi Romániában, 1940—1944 között pedig Észak-Erdélyben, a horthysta uralom alatt — s a fennálló társadalmi, politikai viszonyokkal való szembenállás és szakadatlan harc körülményei között. A könyv egészén végigvonul a kommunista forradalmár mélyen gyökerező szülőföld- és hazaszeretete, népi-nemzeti elkötelezettsége s az ezzel eltipphetetlen egységet alkotó cselekvő nemzetközisége, a közös tájakon élő, különböző nemzetiségűek testvéri barátságának és egységének természetes érzése. Ismételten jelentkezik ennek a meggyőződésnek mindent átható gyakorlati megnyilvánulásai.

Pavel Bojan kötete a két világháború közötti hazai munkásmozgalom egy jelentős területének, a vasutasok küzdelmeinek átélt élmények alapján megírt története. De ugyanakkor ennél sokkal több is. Valójában — s ezt nem a megszokott fordulat kedvéért lehet így írni — a kommunista párt s a vezetése alatt kibontakozó különböző társadalmi és nemzeti mozgalmak legjelentősebb mozzanatainak a felvillantása.

Nem maguknak az eseményeknek — bár azok is új színekkel, részletekkel gazdagodnak ebben a „személyes történet-írásban” — az áttekintése a könyv fő értéke, hanem mindenekelőtt a bennük részt vevő emberek közvetlen közelségben való bemutatása. A különböző akciók, perek, börtönök, gyűjtőtáborok leírása kapcsán felvonultatja a párt, a for-

* Pavel Bojan: Az én időmben. Eminescu Könyvkiadó, Bukarest, 1973. Az eredeti román kiadás, a Vremurile mele alapján készült szöveg Ferencz László fordítása.

radalmi mozgalom sok-sok résztvevőjét, s néhány szóban — természetesen egyéni benyomásai s kialakított személyes véleménye alapján — felvázolja legjellegzetesebb vonásaikat, egyéniségük sokszor különböző, de a közös harcban egymást kiegészítő sajátosságait.

Tiszteletre méltó Pavel Bojannak az a törekvése, hogy az események s az emberek bemutatásában, értéktételei megalkotásában maximálisan érvényesítse a jó értelemben vett objektivitás követelményét. Ez jelentős mértékben sikerült is. Kezdve önmaga szerepének, egyes cselekedeteinek felidézésével, a harc különböző szakaszainak leírása s a résztvevők jellemzése során mértéktartó marad: eredmények és sikertelenségek, emberi erények és gyengeségek, helyes állásfoglalások és tévedések a maguk megközelítő teljességében tárulnak fel. A körülötte levő világot a maga bonyolultságában írja le, nem csupán fekete-fehér színekkel dolgozik: a vadállati kegyetlenségű és semmilyen eszköztől vissza nem riadó, a kizsákmányoló rendszert a végteteig kiszolgáló hőhérok és a meggyőződésükért a halálig harcoló forradalmár hősök, a becsületes szimpatizánsok

mellett megjelennek a könyvben helyüket fel nem ismerő közömbösek, ingadozók, humanista beállítottságú közhiatalnokok, árulóvá váló, gyáva mozgalmi emberek és még annyi más típus, s ezek úgy tűnnek fel, ahogy őket az élet és a harc forrataga kitermelte. Pavel Bojan nem tesz hozzá semmit a valóság képéhez, és semmit sem vesz el belőle. Nem riad vissza a mások emlékezéseiben felfedezett pontatlanságok kiigazításától sem, mint ahogy könyve második kiadásában (ez szolgál a magyar nyelvű változat kiindulópontjául) korábbi önmagát is korrigálja és kiegészíti. Emlékeinek alátámasztására nemegyszer hivatkozik hiteles dokumentumokra, sajtóanyagokra, volt harcostársaitól kapott adatokra.

Egészében véve minden kétségen felül áll: Pavel Bojan emlékiratainak kötete igaz, becsületes, elgondolkoztató és nevelő-lelkésítő írás, hűen tükrözi szerzője és „főszereplője”, a következetes, eszményeihez hű kommunista forradalmár és a hozzá hasonló ezrek, a kommunista párt, a forradalmi munkásmozgalom harcosai életét, hazánk jelenkori történetének alakulását, helyesebben — tudatos alakítását.

Gáll János

Könyv az emberi célról

Különös, amikor az ember olvas egy könyvet, s az az érzése, saját könyvének második kötete van a kezében, amelyet nem ő maga írt meg. Efféle érzés töltött el Sztranyiczki Gábor munkájának* tanulmányozása közben. Nem véletlenül írtam *tanulmányozást*, ugyanis ez a könyv a legkevésbé sem vasárnap délutáni olvasmány, jó, ha olvasás közben kéznél van papír, ceruza, hogy az ember gondolatokat, vagy egyes megállapítások után esetleg — miért ne — éppen kérdőjeleket jegyezzen föl. A kérdőjel különben a szerző gyakran visszatérő szimbóluma, eladdig, hogy ezt az írásjelet adott esetben nem valamely kérdés kérdés-mivoltának megjelölésére, hanem egyenesen *feleletnek* szánja. A célt például így határozza meg: „Cél=?” (56.),

amiből aztán az is következik, hogy a cél mibenlétének kutatása éppen a „mi a kérdőjel” (56.) vizsgálatával lesz egyenlő.

Baj, ha az emberben felgyűlnek az ilyen kérdőjelek? A legkevésbé, különösképpen akkor nem, ha valaki nem elégszik meg e kérdőjelek megrajzolásával, hanem igyekszik felkiáltójelekké egyenésíteni őket. S hogy ilyen kísérlete során most már másban, ez esetben az olvasóban görbülnek kérdőjelekké a gondolatok? Ez sem baj, hadd kövesse az olvasó is a szerző szándékát, próbálja feloldani a maga kérdéseit. Erre kész receptet a könyvben nem kap. De ha egy addig nem létezett kérdéssel gazdagabb lesz, már az is nagy nyereség. A szerző szerint „a tudománynak mindig szükségképpen újra és újra el kell jutnia a határhoz, de a filozófia, amely végső soron nem más, mint maga a nembelien emberi cselekvés mint totalitás, mindig újra meg újra felnyitja a határsorompókat, és helyébe teszi útjelzőként magát a kérdőjelet”. (7.) Ez a kettősség — a határsorompók felnyitása és a kérdőjelek elhelyezése —

* Sztranyiczki Gábor: Gondolatok az emberi célról. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
— Mivel nincs szándékunkban tartalmi ismeretést adni e könyvről, az általános áttekintés érdekében hadd soroljuk föl a fejezetcímeiket: I. A végtől a végtelenhez, II. A teológikus tevékenység anatómiája, III. A cél mint „dolog”, IV. Az ember mint cél.

vörös fonálként húzódik végig a könyvön. Csakhogy e határsorompók felnyitása a szerző gyakorlatában valójában egyes kérdőjelek feloldásának kísérlete, s más kérdőjeleknek *távolabbi* útjelzőként történő kijelölését jelenti. A szerző *gyakorlatáról* szoltam, ugyanis célkitűző szándékában ezt nem jelöli meg, sőt a tudomány és filozófia különbözőségének sarkításával egyenesen meg is tagadja a bölcsellettől azt a feladatot, hogy kérdőjeleket tüntessen el. „Magát a kérdést meghatározni a filozófia hivatása, a meghatározott kérdést megválaszolni a tudományé.” (6.) Bevallom: az *Előszó helyett* első bekezdéseiben én az első kérdőjelet e megállapítás mellé tettem. Később szükségtelennek találtam, mert nem általában, hanem a szerző saját filozófiájának túlságosan szerény értékelését láttam a tézisben, ugyanis a könyv — a fenti állítás ellenére — igenis igyekszik egyes kérdéseket megválaszolni. Melyek a természeti célszerűségek jellegzetességei, mi a viszony a determinizmus és célszerűség között, a cél és eszköz, a szükséglet, érdek és cél közt, hogyan viszonyul az elidegenedés a társadalmi célhoz, mi a kapcsolat az emberi célok és a szabadság között, és így tovább, egytől egyig olyan kérdőmondatok, amelyekkel kapcsolatban a szerzőnek nemcsak a kérdések megfogalmazásáig, de azon túl terjedők megoldást is sugalló önálló véleménye van.

A gyakorlatban tehát nincs merev munkamegosztás a filozófia és a tudományok között, a filozófia hivatása nem korlátozódik a kérdések meghatározására, s a tudomány sem elégszik meg a válaszok keresésével. Talán még az is kevés, ha a két társadalmi tudatforma dialektikus egységéről szolunk, ugyanis a különbözőség egységén túl adott vonatkozásban még a különbözőség hiányaig is el lehet jutni. Persze ezt a filozófia szempontjából állítjuk, vagyis elképzelésünk (és a filozófiatörténet tapasztalata) szerint létezhet tudományként művelt filozófia. Nem véletlenül feszegetjük e kérdést éppen Sztranyiczki Gábor könyve kapcsán, ugyanis a könyv címlapján ez áll: *Tudományos Könyvkiadó*. Örömmel nyugtázzuk, hogy e kiadó profiljába magyar nyelvű eredeti *filozófiai* munkák is belekerültek, s tudomásunk szerint ennek a kezdetnek — pontosabban újrakezdesnek — folytatása lesz.

(Itt jegyezzük meg zárójelben, hogy Bálintfi Ottó a *Látóhatár* című tanulmánykötetről írt recenziójában [Korunk, 1974. 3.] véleményünk szerint hajától előrangot kapott szempontok alapján elemzi a kötetet és benne Sztranyiczki Gábor *Szükséglet—érdek—cél* című tanulmányát [amelynek alap gondolatai jelenlegi munkájának egyik alfejezetét alkotják], s meg-

állapítja: „*Látóhatár* címen magyar nyelvű könyvkiadásunkban előzmény nélküli tanulmánygyűjtemény jelent meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában...” Ez egyszerűen nem felel meg a valóságnak. A recenzens nem tud arról, hogy ilyen tanulmánygyűjtemény már jelent meg hazánkban magyar nyelven, igaz, elég rég, 1957-ben, s éppen a Tudományos Könyvkiadónál, *Filozófiai tanulmányok* címen. Előzménynek számít ez a kötet már csak azért is, mert négy szerző mindkét kötetben közölt tanulmányt. Eppen ezért köszöntjük az eredeti magyar nyelvű filozófiai szakirodalom közlésének újrakezdését a Tudományos Könyvkiadónál, mert ezek az előzmények távoliak, de megérdemlik a kiesés után a folytatást.)

Kérdés most már: követel-e valamilyen specifikumot az, hogy egy filozófiai munka éppen a Tudományos Könyvkiadónál jelenik meg? Sztranyiczki Gábor lényegében jeget megtörtő könyvének megjelenése után ezt még nehéz eldönteni. Egy biztos: az a tény, hogy valamelyik könyv címlapján a könyvkiadó jelzője a „tudományos”, nem kényszerítheti a filozófiai tudománynépszerűsítés szűk keretei közé azokat a szerzőket, akik nálunk magyar nyelven művelik a filozófiát. (Bármilyen természetű, igényes, rövid írásokra is szükség van.) A *Gondolatok az emberi célról* című munkáról a legkevésbé sem lehet elmondani, hogy ilyen keretek között mozog, ellenkezőleg, biztosan állíthatjuk: még a középfokú filozófiai ismeretekkel rendelkező olvasók számára is nehezen hozzáférhető a szerző rendkívül bonyolult (adott esetben egyenesen agyonbonyolított) gondolatvezetése.

Más itt a probléma: vajon léteznie kell-e egy, mondjuk a Kriterion profiljába tartozó, inkább esszéisztikus magyar nyelvű filozófiai irodalomnak s egy tudományos precizitással művelt filozófiai értekezés-irodalomnak, amelyre a kiadó „tudományos” jelzője minden megszorítás nélkül illik? Ezen jó lenne töprengenünk a kiadóknak. Szerintem a túlzott sarkítás, de ugyanakkor az esszé és tanulmány közötti különbség teljes eltörlése egyaránt helytelen. Sztranyiczki Gábor könyvén nincs műfaji megjelölés. Így valóban az, ami: értekezés is, esszé is. Sajnos, magyar nyelvű filozófiai irodalmunkat egyesek nemegyszer szubjektív benyomások — „tetszik — nem tetszik” — alapján értékelik. Ha ennek az általam elítélendő viszonyulásnak engednék, akkor azt mondanám: Sztranyiczki könyve nekem ott „tetszett”, ahol értekezés ize van, s kevésbé akkor, amikor az esszé-jelleg uralkodik el rajta.

S hogy a „tetszik”-et feloldjam: nagyra becsülöm a szerzőben azt, hogy meg-

győző tudományossággal igazolni tudja: a marxizmus klasszikusai megfogalmazta alapigazságok ma is érvényesek, a kibernetikai célszerűség, századunk számos új felfedezése nem teszi szükségessé a célszerűsége vonatkozó, jól megkonstruált elméleti alap lerombolását ahhoz, hogy merőben új épületet építsünk fel. Ez az alap alkalmas arra, hogy a legmodernebb eszközökkel akár egy – a jelenkori tudomány eddigi eredményeit magában foglaló – toronyházat is rá tudjunk építeni. Persze, ez a tömbház külső formájában egészen más, mint egy múlt századi vagy század eleji épület. A szerző érdeme, hogy a tudományos elemzésben az alapokig hatol, s így kiderül: ami szemre „egészen más”, valójában alapjaiban mégsem az.

Az esszé-jelleget illetően? Hát itt bizonyos közvetlen szubjektív hatásoktól nem tudok szabadulni. Közvetlenül azután kezdtem el olvasni a *Gondolatok az emberi célról* című munkát, miután befejeztem egy középiskolai filozófia-tankönyv fordítását, s miután elolvastam az *Utunkban* Kallós Miklósnak *Verba volant...* című cikkét (1974. 16.).

Filozófiai esszéirodalmunk gyakran esik abba a hibába, hogy nem tartja túl irodalminak a megszokott, a filozófiához kikristályosodott fogalmakat, új értelemben használt kifejezéseket olyan tartalmakra, amelyeknek megjelölésére megvan a maga, talán szokványosnak, szürkének tartott elnevezése. Miként Kallós Miklós említett cikke felhívja rá a figyelmet, ez afféle álmodernkedés, hiszen valamely „új”, esetleg kölcsönvett terminus tulajdonképpen a marxista filozófiában már rég meghonosodott, jól körvonalazott kategóriának felel meg. Ebbe az értékelési körbe vonnám a „nagybetűs filozófiai irodalmat” is (ami ugyancsak lábrakapott minálunk), értve ezen azt, hogy a megszemélyesítést sugalló nagybetűs használatával sokan azt gondolják, így többet mond a szó, s persze az esszé. Sajnos, Sztranyiczki könyve – akkor, amikor eltávolodik a tudományos rigorozitástól – gyakran a „nagybetűzés” hibájába esik. Kérdelem én, így ilyen mondatban: „A Jövő kiválása a Múltból egyszersmind a Múlt hordozta Jövő emberi tagadása: a Jelenbe lépő Jövő *Nem-et* mond a Múlt jövőjének” (210.) az a nyolc nagybetű valóban annyira esszéisztikusan többet mond, mint ha tudományos szerénységgel s egyszerűbben csak úgy kisbetűsen fogalmaznók meg a gondolatot?

Avagy itt van *A teleologikus tevékenység anatómiája* fejezetcím meg az ilyen megfogalmazások: „a marxista, aki a munka teleológiájának alapján áll” (50.). Szegény középiskolai tanár, aki az em-

litett tankönyv alapján tanítja a filozófiát, mennyire zavarban lehet, hiszen ő a tankönyv szövegére hivatkozva azt bizonygatja a tanulóknak, hogy a teleologikus látásmód mint idealista, finalista felfogás összeegyeztethetetlen a marxizmussal. Miért nem jó a „teleologikus” helyett a kevésbé esszéisztikus, de zavart nem okozó „célszerű” kifejezés?

S ezzel el is jutottunk a szerző látásmódjának egyik érdekes jellemzőjéhez: Sztranyiczki Gábor nagymértékben hajlamos arra, hogy a legszélesebben vett általános körében mozogjon, olyan magasságokban, ahonnan – akárcsak a repülőről nézve – a földi, köznapai különbözőségek, elhatároltságok elhomályosodnak, sőt el is tűnnek. Talán ennek a következménye az, hogy gyakran a terminológiában is eltekint az alapvető, belső, de „alantas” különbözőségektől.

E recenzióknak nemigen nevezhető írás elején arról szoltam, hogy a szerző munkája akár az én *Elmélkedés a célszerűségről* című könyvem második kötete is lehetne. Nos, ezt a „folytatást” én abban látom, hogy Sztranyiczki a legmagasabb látószögből nézi a célszerűség problémáját mind a természetben, mind a társadalomban. Ez utóbbira vonatkozóan így is mondhatnám: összeméri méretekben elmélkedik a célszerűségről. A történelmi célról, az emberi munkában jelentkező célszerűségről, az emberről mint öncélról stb. fogalmaz meg eredeti gondolatokat. Ez rendkívül becslendő törekvés, hiszen végső fokon a filozófiát elsősorban a totalitás megragadása érdekli.

Van itt azonban egy elvi kérdés: az összkép részelemekből tevődik össze, s mielőtt a filozófia a totalitáshoz jutna, előbb gondolatilag analizál, szétbont, elemekre tagolja az egészet, s a részek között állapít meg viszonyokat. Ezt az eljárásmódot nevezhetjük *első megközelítésnek* is. A totalitás szintjén kiderülhet, hogy a durva első megközelítésben az absztrakciók révén szétválasztott elemek az egész összefüggésében tulajdonképpen nem határolódnak el egymástól. Marx *A tőkében* gyakran alkalmazta ezt a módszert, előbb gondolatilag elemeire bontotta a jelenségeket, megvizsgálta a közöttük létező viszonyt, sőt törvényszerű kapcsolatokat, majd az antidiialektikusok számára mehökkentő módon arra a következtetésre jutott, hogy a szépen levezetett szabályosság a valóságban tulajdonképpen nem is létezik ilyen formában. Ugyanis az absztrakciók a *tiszta* folyamat részeinek kapcsolataira vonatkoztak, csak hogy a valóságban a folyamat nem ilyen tiszta.

Kérdés most már: szembe lehet-e állítani az absztrakciókban leegyszerűsített,

tisztának felfogott jelenségekre vonatkozó elhatárolásokat a maga ontológiai létében — tehát nem tisztaságában, hanem a legnagyobb bonyolultságában — létező dolgokra vonatkozó általánosításokkal, amikor is az előző megkülönböztetés megállapításai már nem érvényesek. Véleményem szerint nem lehet szó ilyen szembeállításról, s legkevésbé arról, „kinek van igaza”. Hiszen két külön viszonyítási rendszer létezik.

Sztranyiczki Gábor hajlamos arra, hogy a maga totalista nézőpontját bírálólág helyezze szembe a durvának nevezhető első megközelítéssel, az analízis-absztraháló, elkülönítő disztinkciókkal. Ha első megközelítésben különbséget teszünk a célszerűség mint valamely eredményhez vezető tevékenység és a célszerűség mint eredménye között, akkor ennek a megkülönböztetésnek a jogosságát nem vonhatja kétségbe az, hogy a magasabb gondolati szintézisben, például az élő organizmus vizsgálatában, a célszerű eredmény — a szerv — egy és ugyanazon időben eredmény felé irányuló funkciót is betölt, tehát *eredményt* is, *irányulást* is jelent. Ehhez hasonló példák bőven vannak a könyvben, amelyek nem kérdőjelezik meg a magasabb szintézis értékét, de a részekre bontó absztrakció igazságát sem. Példának említhetjük a célszerű folyamat „első-megközelítéses” ábrázolását, amely szerint ebben a folyamatban az objektum—szubjektum—objektum viszonya létezik: az objektív szükséglet kitermeli a szubjektív célt, amely objektíválódik (74.). A magasabb szintézis, amelyben az O—Sz—O₁ képlet elemei egymásba hatolnak, amikor is kiderül, hogy az a bizonyos O nem abszolút kezdet, az O₁ nem jelent lezáródást stb., nem cáfolja a „durva” képlet igazságát.

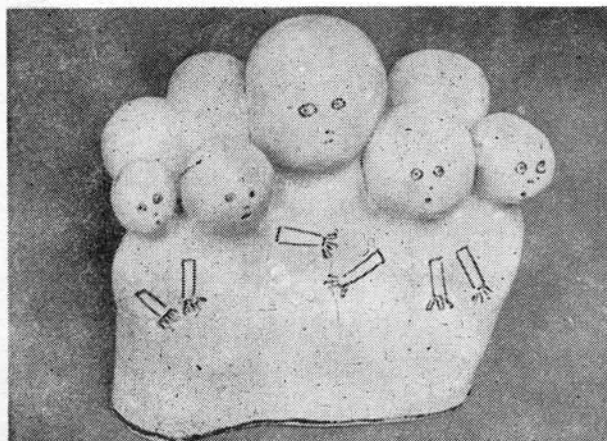
Az ilyen s ehhez hasonló elemzések azt a benyomást kelthetik, hogy az „első” és „második” kötet között helyenként mély ellentmondások vannak. Ezt sugallja az

is, hogy a szélesebb keretekbe történő beágyazás nem tűnik mindig meggyőzőnek az első megközelítéshez viszonyítva. Nem világos például, hogy az árnyaltoktól egyelőre elvonatkoztató, póre igazság, miszerint a jövőben bekövetkező jelenség — a megvalósított cél — nem determinálhatja a jelent, tehát „visszafelédetermináltság” nincs, miért lenne helytelen, s a szélesebb összefüggésben miért léteznék a „jövő felől jövő determináció”? (32.) Nincs érvekkel alátámasztva, miért kellene feladni a természeti célszerűség esetében a valaminek valamihez viszonyított célszerűségét, — a könyv kedvelt példájára utalva: a kobra és a manguszta párharcában miért csak azt kell kiemelni, hogy a manguszta győzelme a kobra felett valóban célszerű, miért nem azt is, hogy ez a kobra szempontjából a legnagyobb célszerűtlenség — és így tovább, folytatni lehetne a „miért”-eket. De ne feledjük: e könyv legfőképpen a „miért”-ek tudatosításáért íródott.

A borítólappal fűlszövege röviden jellemzi a szerzőt. Szerintem fölöslegesen, hiszen írásait, tanulmányait a hazai román és magyar filozófia irodalomban amúgy is ismerik. A filozófiában nem szokás használni az „elsőkönyves” kifejezést, s jelen esetben a legkevésbé sincs szükség erre. Sztranyiczki Gábor ugyanis valóban első könyvével jelentkezett hazai magyar filozófiai arcvonalunkban, de a legkevésbé sem az „elsőkönyvesekre” jellemző bátortalansággal. Teljes filozófiai fegyverzettel rendelkezik, egy önállóan gondolkodó filozófus eszméi érlelődtek könyvvé, s ha e munka körül esetleg viták bontakoznak ki, ez is csak azt fogja jelenteni: a szerzőnek van egyénisége. Ugyanis az egyéni gondolatok azok, amelyek rendszerint nem találhatnak közömbös, senkit meg nem mozgató fogadtatásra.

Balázs Sándor

Jakobovits Márta: Csoport

A lehetséges szintézis

A REVISTA DE FILOZOFIE új, színes borítóval ellátott 1974. 2. számát szinte teljes egészében a mai román filozófia kérdéskörének szenteli. Mi a filozófia szerepe és hivatása napjainkban? Merre tart a hazai marxista filozófiai gondolkodás? Hogyan értékelhetjük a filozófiai oktatás, könyvkiadás és általában a filozófiai kutatások mai helyzetét? A kérdések súlyát talán nem, de igen nagy „nehézségi fokát” jelzi, hogy nem egy, a saját területén jelentős szakfilozófus nem érezte magát illetékesnek arra, hogy általánosító véleményt fogalmazzon meg a mai román filozófia helyzetéről és perspektíváiról. Sokan lemondtak arról, hogy válaszoljanak a szerkesztőség felhívására.

A vitában résztvevők igen kis hányada elégedett meg azzal, hogy az utóbbi évek filozófiai könyveseményeinek felsorolására vagy a hazai filozófusok tisztes várnai szereplésére korlátozza az elemzést (Ernest Stere, Vasile Popescu).

A becsületeselemző igény nem kerülhette meg a román filozófiai élet elmúlt évtizedének kulcskérdését: az antidogmatizmust. A filozófusok többsége egyetért abban, hogy az elmúlt évtized a dogmatizmus hatása alól való felszabadulás évtizede, nem közömbös azonban, hogy az alkotó marxista gondolkodásnak milyen területeken és milyen mértékben sikerült megbirkóznia a dogmatizmus örökségével. Vissza Marxhoz! — ez a jelszó önmagában nem univerzális varázsszer. A marxizmus klasszikusai csak úgy mondhatnak lényegeset a mai ember számára, ha újraolvasásuk a mai társadalmi gyakorlat új kérdései iránti érzékenységgel párosul. Ez az érzékenység főleg azokat a filozófusokat jellemzi, akik a dogmatizmus örökségével való szembenézést ellentmondásos folyamatnak látják (Radu Florian, Pavel Apostol), és arra figyelmeztetnek, hogy magatartásban, szemléletben és bizonyos szervezeti formákban ez az örökség szívósan tartja magát. Abban is ellentmondás nyilvánul meg, hogy az eszmék merev kánonja a megújulás lendületében a nézetek pluralizálódásába csap át. A megismerés bizonyos szakaszainak természetes velejárója, hogy egy filozófiai kérdés megközelítésében különböző álláspontok jelentkezzenek. Ebből azonban semmi esetre sem következik, hogy annyi marxizmus van, ahány marxista filozófus. A marxizmus meghatározott eszmestruktúra, melynek objektív ismérvei vannak. Ilyen objektív ismérve többek között az is, hogy annak a kornak a kérdéseire válaszol, amelyben ezt az adott eszmerendszert létrehozó filozófusok éltek vagy élnek. Ezért nem mindegy, hogy merrefelé nyit az antidogmatizmus: sem a *tőke* vagy a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* újraolvasása, sem a mai polgári filozófia vagy a természet- és társadalomtudományok legújabb eredményeinek feldolgozása, az ún. „elfelejtett” kérdések (ideológia, elidegenedés, marxista humanizmus, szabadság, erőszak, kreativitás) és elhanyagolt területek (kultúrfilozófia, antropológia, szociológia, értékelmélet, személyiségelmélet, nyelvfilozófia, episztemológia, szimbolikus logika, praxiológia, politológia, rendszermélelet) „integrálása” nem érhet fel magával a kérdező valósággal. Nem a polgári filozófiák kihívásának, hanem a *valóság kihívásának korát éljük, vagy legalábbis a kettő közül a valóság kihívása az elsődleges*. Ebből a felismerésből indulnak ki a hazai filozófia valóságát vallató anélkül legértékesebb hozzászólásai (Radu Florian, Nicolae Bellu, C. I. Gulian, Alexandru Tănase, Călina Mare, Kallós Miklós, Radu Sommer), „Az öntudatra ébredt filozófia maga a kor öntudata — írja Nicolae Bellu —, kettős értelemben is az: egyfelől a gyakorlat kritikájaként (elemzéseként) és másfelől a filozófia kritikájaként (elemzéseként).” A marxista filozófia eredetiségét az adja, *ahogyan* rákérdez kora gyakorlatára, kora ellentmondásaira. A hazai filozófia önmismerete elképzelhetetlen anélkül, hogy visszanyúlna saját hagyományaihoz. Lemondhat-e a marxista filozófus arról a nem-marxista előzményről, mely mégis a hazai valóság sajátos problematikáját, sajátos megoldásait és egy ennek megfelelő

sajátos fogalomrendszert örökölt át a mára? — teszi fel kritikai éllal a kérdést Călina Mare. — Engedhetünk-e az érdekesebbnél érdekesebb kölcsön-filozófiák bővületének? A rákérdezés *hogyanjának* megalapozása Călina Mare szerint mégsem a mai polgári filozófiák vagy a román filozófiai hagyományok választásának egymást kizáró alternatívája, hanem szükségszerűen magában foglalja a XX. század marxista filozófiájának újrafelfedezését is. Furcsa mód többet tudunk arról, ami a nem-marxista filozófia „házatáján” történik, mint ami a marxista filozófia „házatáján”, különös tekintettel azokra az értékekre, amelyek a második világháború után a szocialista országokban születtek. S ami talán még ennél is különösebb: néha sokkal szigorúbb kritikával illetjük a marxizmushoz közel álló gondolkodókat, mint azokat, akik csak távolról érintik sajátos kérdéseinket. Sem Gramsci, sem Lukács György elméleti teljesítményét nem építettük be filozófiai gondolkodásunkba — állapítja meg Radu Florian. A marxista dialektika és a történelmi materializmus alapkérdéseinek (pl. lét és tudat, determinizmus) felénk újragondolása, a különböző filozófiai irányzatokkal való lényegi párbeszéd megkerülése Radu Florian szerint kétségkívül összefügg a marxista fogalmi rendszer kidolgozatlanságával. Az absztrakciótól, a spekulációtól való félelem, vagy Radu Florian szavával élve, mindenfajta rendszertől, elméleti szabadságtól való „irtózás”, a köznyelv bevezetése a filozófiai gondolkodásba külön-külön és együttvéve az empirizmusnak, pozitivizmusnak kedvez. Mint ahogy az empirizmusnak kedvez az abszolút, változatlan kategóriákhoz való ragaszkodás történelmietlensége és ennek antidogmatikus ellentéte, a fogalmak feloldása valami általános, megfoghatatlan dialektikában.

Szembetűnő, hogy a filozófia szerepéről, hivatásáról szólva a hozzászólók többsége milyen kevésbé mutatkozik érzékenynek napjaink szintézis-éhségére. Kevesen figyelnek fel arra, hogy a társadalmi problémák jelentős hányada mindinkább egyetemessé válik (pl. ökológiai válság, demográfiai robbanás, kommunikációs problémák), s hogy ez a filozófiától globális perspektívát követel. Nemcsak abban az értelemben, hogy egyre inkább világméretben kell gondolkodni, hanem inkább a megoldatlan problémák globális, kritikai, konstruktív megközelítése értelmében.

Lehetséges-e ma egy ilyen szintézis? Pavel Apostol kezeli a legnagyobb fenntartással ezt a kérdést. Amíg a viták az egymástól eltérő álláspontok monológyszerű, szimultán bemutatására szorítkoznak, amíg nincs tényleges filozófiai élet (hétvégi találkozók, informálási eszmecserek, levelezés), amíg a kutatók, mint a hosszútávfutók, magányosak, és nincs intézmény, mely valószínűleg összefoghatná a kutatásokat (a Román Filozófiai Társaság csak papíron létezik, s a koordinálás feladatát sem a Filozófiai Intézet, sem a filozófiai katedrák nem látják el), amíg a szakviták sajtóhibákon lovagolnak és hiányzik a filozófiai művek érdembeni kritikája, addig Pavel Apostol szerint „egyetlen esélyünk egy lehetséges programról való többé-kevésbé kollektív gondolkodás”.

A. J.

KETTŐS MŰHELY

(Valóság, 1974. 4.)

Egy folyóirat arcélét, színvonalát sok tényező határozza meg, de bizonyára nem másodlagos ezek között, hogy kik azok, akiknek nem csupán szerkesztői, hanem alkotói érdeklődése is közvetlenül rányomhatja bélyegét a lap-egészre. Altlában csak a legbeavatottabb olvasó vagy a későbbi korok irodalom- és sajtótörténésze előtt tárulnak fel ezek a titkok — ha történetesen nem egyetlen szerkesztő egyéniségének érvényesüléséről van szó (mint a régi *Korunk*, illetve Gaál Gábor esetében). Ritka s épp ezért különösen érdekes az a bepillantás, amelyet most a *Valóság* műhelyébe tehetünk: a „Műhely” rovatban hárman szólnak meg — Gyurkó László, Sükösd Mihály és Lázár István —, mindhárman a fo-

lyóirat legbelső köréhez tartoznak (Sükösd és Lázár a szerkesztőség, Gyurkó — a Huszonötödik Színház igazgatója — már csak a szerkesztő bizottság tagja), de problémáik a szerkesztői asztal mellől távolabb tájak s egyetemesebb gondok felé irányítják a figyelmet. *Milyen színház szeretnék?* — teszi fel a szóbeli kérdést Gyurkó, *Milyen regényt szeretnék írni?* — rimel rá Sükösd Mihály vallomása, s *Milyen interjúkat szeretnék készíteni?* című cikkével zárja Lázár István a sort. E kérdések, illetve a rájuk adott válaszok önmagukban is figyelmünkre érdemesek, hiszen Gyurkó a Huszonötödik Színház néhány produkciójával, rövid idő alatt, már megsejtette színházformáló törekvéseit; Sükösd Mihály *A kívülálló* után épp mostanában bizonyított, a *Vizsgálati fogságban*, kiemelkedő regényírói képességeket; Lázár

István pedig riportjainak, szociográfiai írásainak, filmkritikáinak igényességével szerzett nevet magának. Mégsem csupán erről, három íróember alkotói gondjairól, várható új műveiről van szó, hanem egy társadalomtudományi folyóirat szerkesztőinek problémálatásáról, vagyis sokkal szélesebb körű összefüggések felvillantásáról. S bár csupán egy-egy részterületről, esetleg azoknak is csak egy-egy szegméről vallanak a szerzők, a kör szinte észrevétlenül kitágul, amolyan „értelmiségi terepszemlének” leszünk tanúi. A „világnézeti színház” programját meghirdető Gyurkó az *értelmiségi magatartást* kéri számon színészeitől. „A vasfüggönyt sem csupán a nézők érdekében kellene eltávolítani színpad és nézőtér, színész és közönség közül — írja. — Nem értelmiségi az, aki nem ismeri a társadalmi valóságot és problémákat, aki elfogadja a világot olyannak, amilyen, s nem akar javítani rajta. Ha a színész azt akarja elérni munkájával, hogy az emberek ne csupán mérnökök, esztorgályosok, tisztviselők és traktorosok legyenek, hanem minél teljesebb életet élő emberek — hogyan elégedhet meg azzal, hogy ő *pusztán* színész? Aki csak a szakmájával foglalkozik, s azon túl nincs társadalmi szerepe és feladata, az nem értelmiségi.”

Lázár István ugyancsak saját tapasztalatából jut el a problémátágitás szükségességéhez: „Zemplén-szociográfiám négy éven át igen erősen odakapcsolt az ország egy viszonylag kicsiny és távol eső részéhez. Am azt keresve, hogy miből élt és miből él e vidék népe, minduntalan helyben kellően ki nem bogo-zható problémákba, csak az országos összefüggéseikkel teljes, azoktól elkülönítve le sem írható kérdésekbe bonyolódtam. A könyvben el kellett vágnom végül a szálakat. De nem tudtam ugyan-ézt megtenni magamban.” És ebből az alkotói nyugtalanságból egy izgalmas gazdaságpolitikai interjúorozat terve nőtt ki, amely már egyértelműen a folyóirat feladataival találkozik.

Látszólag Sükösd Mihály vallomása a legszubjektívebb, hiszen részletesen számol be egy tervezett vállalkozás csődjéről, egy ifjúsági szociográfia lehetetlenüléséről, s ennek kapcsán írói munkamódszeréről, az önként vállalt „gályapadról”. („Napi öt-hat óra kucorgás az írógép mellett, napi két-három flekk teljesítmény, addig újrírva, odáig javítva, amíg a leginkább megközelíti elképzeléseinket. Ihletre nem várunk, rosszkedv, lustaság, munkaundor, időjárás befolyásolttság kizárva...”.) Kifejti, milyen okok vezették elhatározásához, hogy az össze-gyűjtött tekintélyes anyagot „non-fiction”

helyett végül is regénybe öntse. Am mind a választott tárgy — a mai ifjúság —, mind Sükösd eddigi szépirodalmi művei biztosítékot jelentenek arra nézve, hogy ebben a regényben is a társadalom létkérdéseiről lesz szó, nem pedig egy széplélek elzsongító kitalációiról. A szerző — s a szerkesztő — rendkívül céltudatosan fogalmazza meg gondolatait: „Végül is mi érdekkel az ifjúságban? Egyetlen szóval: a jövő. Nem a magamé, mert azzal körülbelül tisztában vagyok, azzal — ha kiszámíthatatlan esemény nem szól közbe — magam is elboldogulok. Hanem a közösségé, amelynek atomja vagyok, az országé, a társadalomé, a világé. Az érdekel, hogy húszéves korom elképzeléseiből mi maradt meg bennem, mi változott a mai húszévesekben, s ha összetesszük képzeleteinket, kinek volt (van, lesz) több igaza, több tévedése. Ha pedig összeítjük igazaink és tévedéseink sorozatát, mindez miként hat a világra, ahol ma én felnőttként, mások fiatal-ként élem-élik egymásnak ismeretlen és összezárt sorsomat-sorsukat, míg az idő szerepeinket egy korszakkal odébb nem fordítja. Belőlem szemlélődő (remélem, nem értetlenül dohogó) öregembert, mai fiataljainkból higgadt középkorúakat terem, hogy mögöttünk a legeslegújabb, üde és agresszív, vonzó és taszító nemzedék következze. És kezdődjék előlről a szerepek látszatra hiábavaló, valójában életre szervező körforgása.”

Ezt az életre szervező, természetes körforgást segíti egészszélesen érvényesülni az ilyen „műhelymunka”.

A KGST-TAGÁLLAMOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

(Era socialistă, 1974. 8.)

A KGST-tagállamok új típusú kapcsolatai lehetővé teszik a különböző fejlődési fokon levő államok gyümölcsöző együttműködését — állapítja meg Radu Constantinescu. E kapcsolatok megkövetelik a nemzetközi jog egyetemes alapelveinek: állami szuverenitás, függetlenség, nemzeti érdek, be nem avatkozás, teljes jogegyenlőség és a kölcsönös előnyök tiszteltben tartását.

Az együttműködés elmélyítésére és tökéletesítésére azonban a „komplex program” új szempontokkal bővül. Kizárja a nemzetek feletti szervek létrehozását, biztosítja a belső tervgazdálkodás érintetlenségét, s ezen belül a részt vevő vállalatok teljes szervezeti és jogi függetlenségét. Minden ország maga határozza meg tehát célkitűzéseit, saját népének érdekében.

Az elindulás pillanatában nagy volt az eltolódás a tagállamok gazdasági potenciálja és szerkezete között. Ezért az együttműködés egyik főfeladatát a gazdasági színvonal fokozatos kiegyenlítésében jelölték meg. Ez az erőfeszítés az elmúlt 25 év során komoly eredményeket is hozott, különösen, ha figyelembe vesszük a kimondottan agrár jellegű államok — ide tartozott országunk is — viszonylag gyors átalakulását.

Az elmaradt agrár jelleg felszámolása azonban csak az első lépés a gazdasági kiegyenlítődés útján. Vannak még lényeges eltérések az iparosítás, a munkatermelékenység, a külkereskedelem, az egy főre eső jövedelem és az életszínvonal terén. Vonatkozik ez különösen az ázsiai és európai szocialista államok közötti különbségekre. Az új program hivatott a további kiegyenlítődést nagymértékben elősegíteni.

Az együttműködés nagy jelentőségű új formáit és módozatait a következők határozzák meg.

Elsősorban figyelembe veszik minden tagállam fejlődési fokát, és kizárják a nem differenciált gazdaságpolitika megszabását.

Másodszor szükségesnek tartják több kulcsfontosságú kérdés: üzemanyag, energia- és nyersanyag-ellátás hatékony megoldását. További időszerű feladatok a tudomány és technika legújabb vívmányainak gyors elsajátítása, a munkatermelékenység maximális növelése, a természetben megvalósítandó nemzetközi szakosítás és együttműködés kiszélesítése.

Harmadszor hangsúlyozni kell az együttműködés új formáinak hasznosítását és hatékonyságát, hogy minden ország részt vegyen kifejlesztésükben. Törekedni kell arra, hogy a tagországok együttműködése mintaképpül szolgáljon a többi állam számára.

Végül pedig össze kell hangolni az érdekeket a kutatás, a tervezés, a beruházás, az export és a hitelügyek terén.

Természetesen a szocialista államoknak állandóan szélesíteniük kell gazdasági és tudományos-műszaki kapcsolataikat minden állammal, függetlenül azok társadalmi berendezkedésétől. Zárt gazdasági csoportosulások, melyek a megkülönböztetés politikáját folytatják, nem létjogosultak.

Románia, mint a KGST egyik alapító tagja, különös figyelmet fordít az együttműködés elmélyítésére, hiszen ez nagyban hozzájárult nemzetgazdaságunk fejlődéséhez. A KGST-keretben országunk árucseréje az 1950-ben elért 2,3 milliárd valutalejről 1973-ban 16,3 milliárd valutalejre emelkedett, ami évi átlagban 8,6%-os növekedést jelent. A fejlődő együttműködés érdekében országunk le-

hetővé teszi a szocialista államok egyes gazdasági szervezeteinek, hogy Románia területén működjenek. Ez még hatékonyabban bekapcsolja országunkat a nemzetközi szakosításba. Felfogásunk szerint igen fontos a tudományos-műszaki tevékenység összehangolása, ami különösen nagy szerepet játszik a gyengén fejlett államok gyors iparosításában. Kutatón-tézeteink harminc irányító központ tevékenységében vesznek részt.

A többi tagállam mellett mi is részt veszünk két nagy, a Szovjetunióban létesítendő kombinát építésében. Ugyanakkor a mi érdekünk is, hogy a többi tagállam ipari objektumokat létesítsen országunk területén; ezek működése elősegítené árukivitelünk növelését az érdekeltektől országokba.

Az elmondottak meggyőzően bizonyítják országunk határozott szándékát, hogy továbbra is hozzájáruljon a KGST keretei közötti együttműködés kiszélesítéséhez és megerősítéséhez.

A TESZT-CSEL ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

(Le Nouvel Observateur, 1974. 490.)

Mérhetők-e az értelmi képességek? Igaz-e, hogy a munkások gyermekei kevésbé értelmesnek születnek, mint az értelmiségiek gyermekei? Valóban kisebb a színes bőrűek szürkeállománya a fehérékénél? Eldöntheti-e az intelligencia-hányados, a Q.I. már zsenge korban az emberek sorsát, vezetésre hivatottakra és alárendeltre osztva a társadalom tagjait?

Ezek a kérdések nem újak. Fordulatról csak azért beszélhetünk, mert most már maguk a pszichológusok közül is egyre többen kételkednek a tesztek megbízhatóságában, egy olyan módszer tudományosságában, amely a gyermek jövőjét származásától, környezetétől függetlenül határozza meg. A vita tárgya napjainkban az intelligencia-hányados, az a szám, amelyet úgy nyernek, hogy az egyén — tesztek sorozatával megállapított — szellemi korát elosztják életkorával. Az átlagos Q.I. 100 körül található, a szellemi fogyatékoság 80-tól lefelé, a rendkívüli szellemi képesség 120-tól felfelé kezdődik. A posztindusztriális társadalom iskoláiban általánosan alkalmazott mérce ez, s egyre több vállalat vezeti be az állásért folyamodók, illetve az előléptetésre javasoltak szelekciójának döntő kritériumaként. Egyetlen óra alatt a stressz-feszültségben felnőttek és gyermekek sorsa dől el: a mágikus szám a nyugdíjig követi őket, mint a büntetett előéletűeket a bűnügyi nyilvántartás.

Amikor 1905-ben a francia Binet kidolgozta az értelmi képesség első mértekrendszerét, amely a Binet—Simon-módszer néven vált ismertté, a cél tisztán humanitárius volt, és kifogástalanul tudományos: pontos eszközzel rendelkezni az ún. „problematicus” gyermekek fogyatékosági fokának a megállapításához és ahhoz, hogy megfelelőképpen irányíthassák őket egy számukra elérhető élethelyzet felé. Rövidesen kiderült azonban, hogy a módszer nem eléggé árnyalt, s a szóbeli kérdések kétségtelen előnyhöz juttatták a kulturáltabb környezetben élő, gazdagabb kifejezési készséggel ellátott — vagyis polgári származású — gyermekeket. 1966-ban a Binet—Simon-módszert egy másik francia pszichológus, a marxista René Zazzo tökéletesítette, anélkül azonban, hogy a társadalmi méltányosság követelményeit maradéktalanul érvényesíteni tudta volna. A pszichotechnikusok jó ideje tudják, hogy a korai Q.I.-t nemcsak azért igazolja a gyermek további iskolai előmenetele és szakmai karrierje vagy kudarca, mert a módszer csálhatatlan. Sőt! Az Egyesült Államokban R. Rosenthal és L. Jacobson a következő érdekes kísérletet végezte: *évkezdéskor találmra osztogatott Q.I.-számokat* közölt nagyon nyomtatékosan a tanárokkal. Néhány hónap alatt azok a tanulók, akiknek véletlenül igen magas Q.I. „jutott”, bámulatossan felfutottak, akik pedig a gyengébb Q.I. terhét cipelték, határozottan visszaestek. A tanárok képtelenek voltak függetleníteni magukat a készen kapott „eredmények”-től, s nemcsak az osztályzatokkal, hanem egész magatartásukkal befolyásolták a tanulók teljesítményét, önbizalmát.

E kísérletnek, amely inkább a tanerők, mint a gyerekek testjének tekinthető, tudományos bizonyító értéke nyilván nincs. Annál inkább perdöntőek viszont azok a vizsgálatok, amelyek bebizonyították, hogy az egyén társadalmi és családi környezete a genetikai adottságoknál statisztikailag nem kisebb mértékben befolyásolja az értelmi képességek megalapozását, kifejlődését vagy visszamaradását. Ezen a ponton egyet is értenek a különböző, egymással szembenálló világnézeti kutatók. A fasizoid nézeteket valló Alexis Carell kérdésére — „Vajon azok, akik ma proletárok, nem testük és szellemük örökletes fogyatékoságainak tulajdoníthatják-e mostani helyzetüket?” — adott válasznak tekinthető a marxista Michel Tor alapos kutatások eredményét összefoglaló könyvének alábbi megállapítása: „Az intelligencia-tesztek manapság pusztító hatásúak. Aldozataik elsősorban a népi osztályok gyermekei közül kerülnek ki. Közülük mutatják fel a tesztek a legnagyobb számban a gyengeelméjűeket,

a hülyéket és a fejlődésben visszamaradtakat.”

Egy 1965-ben végzett felmérés 100 000, különböző társadalmi helyzetű és foglalkozási szűlőtől származó gyermek viszonylatában a következő összefüggést alapította meg a szülők helyzete és a gyermekek Q.I.-je között: a munkások gyermekei átlagban 92,6-os intelligenciahányadost kapnak, a földművesekéi 96,4-et; a kistisztviselők és kiskereskedők gyermekeinek Q.I.-je átlagban 101,4, a középkadereké 107, a magas beosztású és képzettségű szülők gyermekei esetében az átlag 111,5. Munkáscsaládban született fiúk és lányok között nyolcszor több a fogyatékos, mint az orvosok és ügyvédek gyermekei között.

Freud — emlékezett Patrick Sery — mintegy fél évszázada bebizonyította, hogy milyen döntő fontosságú a korai környezet hatása, az első öt-hat évben a szellemi működéseket a közvetlen befolyások határozzák meg. Egy igen friss amerikai vizsgálat megerősíti ezt a tételt, és igen kétségesse teszi a társadalmi különbségeket a szellemi képességek örökletessége csaknem kizárólagos következményének minősítő elméletét és „kísérletek” érvényességét: a vizsgálatot száz olyan gyermekben végezték, akiknek a szülei segédmunkások, vagy alkalmi keresetből élnek, s akiket jó vagy igen jó anyagi helyzetű családok fogadtak örökbe, a legmagasabb társadalmi osztályoktól a középrétegekig és a szabadfoglalkozásúaktól a módos farmerekig, illetve magas képzettségű szakmunkásokig terjedő társadalmi skálán. Tizenhárom évvel az örökbefogadás után a gyermekek Q.I.-je átlagban husz ponttal haladta meg (85,7-től 106-ig) a vér szerinti szülőkét.

1969-ben Arthur Jensen doktor, aki a Kaliforniai Egyetem lélektani laboratóriumát vezeti, nagy feltűnést keltett cikket közölt egy szaklapban, ahol azt állítja, hogy még a műveltségi szintet tekintetbe véve is feltűnő, mennyire alatta marad a színes bőrű gyermekek értelmi foka fehér társaikénak. Jensen szerint még a néger polgárság gyermekei között is tizenháromszor több a fogyatékos, mint a fehér bőrű középosztály körében.

De mit is mértek Jensen tesztjei, és mit bizonyítanak? Csak azt, hogy a színes bőrűek kevésbé tudnak beilleszkedni a W.A.S.P. Society-ba (White Anglo-Saxon Protestant: fehér angolszász protestáns társadalom)! Az *értelem genetikája* című könyvében J. Lamart beszámol arról a tapasztalatáról is, hogy az Egyesült Államokban végzett tesztekre a színes bőrű gyermekek mérhetően gyengébb válaszokat adnak, amikor fe-

hér ember végzi a vizsgálatot, mint amikor a pszichológus szintén néger.

A tesztokrácia — ahogyan újabban nevezik — mindinkább egy szelekciós politika tudományos igazolásává válik. A neokapitalista iskola elsőrendű feladata „a kíváncsan egyensúly” céljait szolgálni, megszilárdítani a fennálló társadalmi hierarchiát, gondoskodni arról, hogy mindenki „a saját helyére” kerüljön. Ahol a társadalmi egyenlőtlenségeket a faji kérdés is bonyolítja, ott a teszt-csel a rasszizmus szolgálatába állítja azokat a módszereket, amelyek fokozatosan eltávolodnak eredeti rendeltetésüktől.

EMBERI PROBLÉMÁNK — A NYELV (Daedalus, 1973. Summer)

„Nem hiszem, hogy egy egzisztenciálisan közömbös nyelvi szabályrendszer eszménye, matematikai igénye eleget tud tenni az élő nyelvi valóság vizsgálatának” — jelenti ki Morton Bloomfield a *The Study of Language* (A nyelv tanulmányozása) című cikkében. A Chomsky-féle nyelvészet ugyanis úgy fogja fel a nyelvet, mint a nyelvhasználatot meghatározó belső szabályok rendszerét, amely tulajdonképpen egy ideális beszélő ideális nyelvismeretének felel meg, tekintet nélkül a beszédtevékenység helyzeti és másfajta kötöttségeire.

A *Daedalus* nyári száma, melynek alcíme *Emberi problémánk — a nyelv*, olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek tárgya nem egy akadémikus izű tudomány: a nyelvészet, hanem maga a nyelv mint a kommunikáció eszköze. A hangsúly itt főleg a nyelv emberi vonatkozásain, a nyelven mint emberi problémán van.

A nyelv tanulmányozása nem korlátozható saját rendszerére és szabályaira, mindamellett, hogy a nyelv maga is rendszer. De nemcsak rendszer, hanem a környezettel való kölcsönhatás is. A beszéd önmagában statikus rendszer, de ha szociokulturális környezetbe ágyazva vizsgáljuk, megváltozik a helyzet. Karl Teeter s általában az amerikai szakemberek nyelvészeti antropológiának, az európai nyelvészet pedig nyelvészociológiának nevezi az ez irányú vizsgálódást.

A nyelvészeti kutatásokra ma már gátlólag hat, hogy különbséget tesznek a beszélő kompetenciája és tényleges teljesítménye (*performanciája*) közt. A kettő közül a beszélő kompetenciája az, ami lényeges és modellálható (különböző beszédhelyzetekhez alkalmazható). De a beszélő nemcsak ismeri saját nyelvét, nemcsak egy elvont rendszeres *tudás*

birtokosa, hanem uralja és alkalmazni is tudja. Az antropológiai kutatások eredményei szerint a *komandó* (ami nem más, mint a nyelvhasználat stratégiája) éppúgy modellálható, mint a *tudás*. Ezért nem kell tehát előnyben részesíteni a *kompetenciát* a *performanciával* szemben.

A szociolingvisztika különös figyelmet szentel a *repertoárok* és *variánsok* kérdésének. A hagyományos nyelvészet abból indul ki, hogy az egyén és közösség nyelve lényegében egyöntetű. Ezzel szemben a beszédközösségek nyelvi repertoárja valójában a beszédmódok egész rendszerét öleli fel, a beszédmódok pedig kontextusokból és a nekik megfelelő beszédstílusokból tevődnek össze. Valaki akkor tartozik egy szociológiai értelemben vett beszédközösséghez, ha egy bizonyos beszédmódot (olykor egyszerre többet is) ural.

Karl Teeter *Linguistics and Anthropology* című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a beszédet nem lehet közömbös ismeretközlésként felfogni. Egy beszélő *beszédmódja* aszerint változik, hogy megszokott közösségében vagy azon kívül, hogy egyénhez vagy csoporthoz, hogy alá- vagy fölérendelttekhez beszél-e. Ugyanaz a személy különböző helyzetekben különféleképpen beszél. Ha valaki például szitokszóval él, igen valószínű, hogy érzelmeit óhajtja közölni. Ha viszont „Hölgyeim és uraim” megszólítással él, akkor ezzel mindössze annyit akar jelezni, hogy ő most a hallgatóságához fordul. J. A. Fishman, az amerikai nyelvészociológia „atyja”, akire több tanulmányban is hivatkoznak, nemcsak beszédhelyzetről, helyzeti stílusokról, hanem *nyelvi behaviorizmusról* is említést tesz. Ez utóbbinak szerinte van: *szociopszichológiai szintje* (ezen belül Fishman különbséget tesz hivatalos, félhivatalos és bizalmas stílus között) és *társadalmi-intézményes szintje* (amelyet családi, iskolai, egyházi, irodalmi, hivatali beszédmódra és stílusra bont fel).

A nyelvi valóság vizsgálatának igénye szükségessé teszi a nyelvhasználati *domíniumok* elemzését. A domínium egy elvont társadalmi-kulturális szerkezet, amely összhangban van a társadalmi intézményekkel és a kulturális területeken belüli tevékenységgel. Nemcsak egymáshoz viszonyítja az egyéni viselkedést és a társadalmi sémát, hanem meg is különbözteti őket egymástól.

Dell Hymes *On the Origins and Foundations of Inequality among Speakers* (A beszélők közti egyenlőtlenség eredetéről és okairól) című tanulmányában a beszédközösségek közti és azokon belüli különbségeket vizsgálja. Basil Bernstein felfogására hivatkozva kifejti,

hogy a beszédközösségen belüli különbségek tulajdonképpen helyzeti kontextusokhoz alkalmazott beszédstílusok. A beszéd annál sajátosabb formát ölt, minél több közös érdek köti össze a beszédközösség tagjait, vagyis minél jobban azonosulnak egymással. Ez a társadalmi jelentés szervezi egy adott beszédközösség sajátos nyelvi jegyeit, melyeket Bernstein *kódoknak* nevez. Az adott társadalmi viszonyoknak és nyelvi realizációjuknak megfelelően Bernstein *kidolgozott és korlátozott kódokról* beszél. Abból indul ki, hogy a népesség kis hányada szocializálódott a szabályozás és újítás metanyelveinek szintjéig. A népesség nagyobb része a kontextushoz kötött műveletek szintjén marad. Ez a tény kétféle jelentésrendszer megkülönböztetését sugallja. Az univerzális jelentések az egyén tapasztalatának alapjai, lényegileg akárcsak számára hozzáférhetők. A partikuláris jelentések helyi viszonyokhoz, társadalmi struktúrákhoz kötöttek, azok számára érthetők, akik hasonló társadalmi háttérrel rendelkeznek. A kidolgozott kódok univerzális jelentésűek, a korlátozott kódok viszont partikulárisak. Az előbbieket éppen ezért tagolt szimbólumokon, míg az utóbbiak sűrített szimbólumokon (metaforákon) alapulnak.

A beszédközösségek közti határokat sokan a kommunikáció korlátainak tekintik — írja Einar Haugen *The Curse*

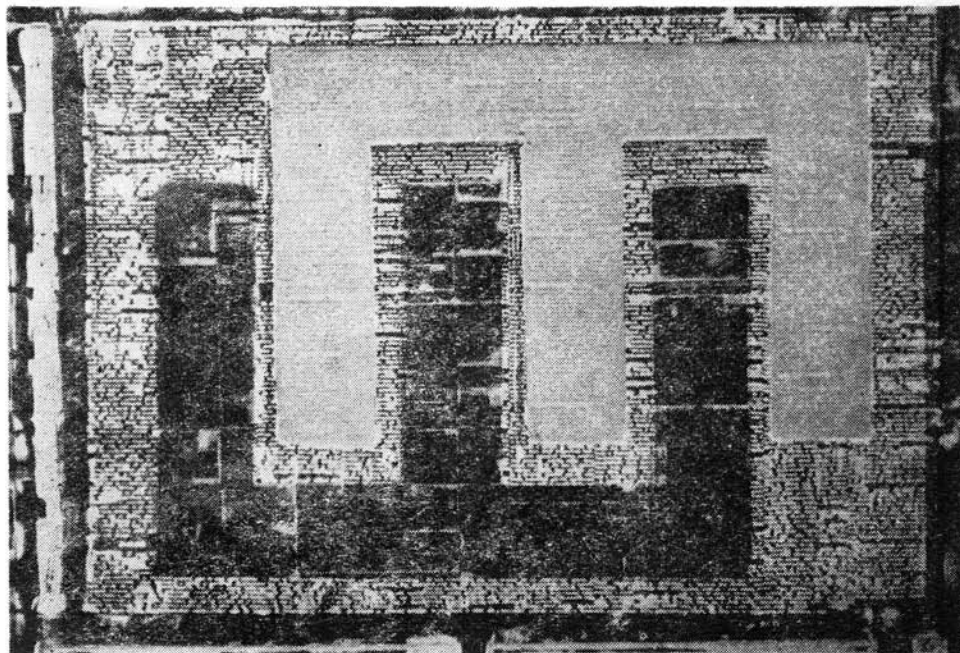
of Babel (Bábel átká) című esszéjében. Viszont a kommunikáció nehézségeit nem a nyelvek Bábelében kell keresnünk. Az érthetőség két nyelv beszélőinek egymáshoz való viszonyától is függ. Végeredményben nemcsak köznyelvi szinten lehet kommunikálni. Egy beszédközösséget tehát elsősorban a hovatartozás, azonosulás, azonosság választ el más beszédközösségektől, és nem a kommunikáció adott szintje.

Gyakorlati nehézségek a többnyelvű közösségekben merülnek fel. Minden nyelv (nyelvjárás) teljes szerkezet, amelybe akármilyen finomság, bonyolultság, érzelm és gondolat belefér. A teljes kommunikáció ebben az esetben csak úgy valósulhat meg, ha a közösség tagjai kétnyelvűekké válnak, hiszen egyik nyelvet sem lehet a másiknak alá- vagy fölérendelni.

A bilingvizmus, a második nyelv megtanulásának kérdését jobbra pedagógiai szempontból tárgyalja Peter Strevens *Second Language Learning* című tanulmányában.

A *Daedalus* cikksorozata az életet érintő nyelvi problémákkal foglalkozik. Külön érdekessége, hogy a szerzők, bár a szó tágabb értelmében nyelvészek, különböző tudományágak (mint lélektan, filozófia, antropológia, pedagógia) képviselői. A nyelv csakis ilyen interdiszciplináris megközelítésben léphet elő szűk szakkérdésből — közügygé: emberi, társadalmi problémánkká.

Kisgyörgy Tamás: 3/3 (színes kollográfia)

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

SZABÓ ZSIGMOND biológus (Kolozsvár). — Örömmel és érdeklődéssel olvastam 1974. 4. számukban az endokrin mirigyekről és a hormonokról szóló könyvemről (*Törpe óriások*. Dacia, 1973) írott cikket. Igazat kell adnom a szerzőnek, Vincze Jánosnak abban, hogy napi- és hetilapjaink nem közöltek könyvemről (mint ahogy más hasonló munkákról sem) behatóbb kritikai elemzést; ez alól csupán *A Hét* kivétel, amely 1973. november 23-iki számában Szabó T. E. Attila tollából elég részletes, kritikai megjegyzéseket is tartalmazó ismertetőt jelentetett meg. Örvendek annak is, hogy a *Korunk* — hagyományos sokoldalúságának megfelelően — vállalja a természettudományos szakkönyvekről szóló elemző írások közlését. Ilyen anyagokat gyakrabban és főleg rendszeresebben öhajtanánk olvasni. Örvendtem végül annak is, hogy akadt egy szakember, aki áttanulmányozta könyvemet, és értékes, hasznosítható megjegyzéseivel jó és gyengébb oldalaira egyaránt rávilágít. Éppen ezért egészében véve elfogadom és e helyen is köszönöm Vincze János kritikai ismertetőjét. — Ezzel kapcsolatban szeretnék egyúttal néhány észrevételt megfogalmazni, amiket a készülő természettudományos könyvek szerzői, szerkesztői és kiadói esetleg hasznosíthatnak. A szerzők és szerkesztők a jövőben lehetőleg ne egyezzenek bele abba, hogy a kiadók gyenge minőségű papíron hozzanak ki olyan munkákat, amelyeknek tartalma és színvonala megérdemli a „famentességet”. Ragaszkodjanak ugyanakkor ahhoz is, hogy a könyv kötve, ne pedig fűzve jelenjen meg. Ez megdrágítja ugyan az illető szakkönyvet, de — merem állítani — a könyv így még könnyebben *vevőre talál*. A szakkönyveknek nemcsak jónak, hanem könnyen kezelhetőnek és tartósnak is kell lenniük, s ezen felül, ha lehet, szépnek és tetszetősnek. Mindezt sajnos az én említett könyvemről nem lehet elmondani. Olyan olcsón sehol a világon nem jut szakkönyv az olvasó kezébe, mint nálunk. Kérdem, hol adnak 7,75 lejnek megfelelő összegért 240 oldalas természettudományi szakkönyvet? Hát kevesebbet ér egy ilyen könyv, mint egy doboz közepes minőségű fűstszűrő szivarka? — Visszatérve recenziásem észrevételeire, osztom azt a nézetét, hogy könyvem egyes fejezetei nem elég részletesek. A megszabott terjedelem miatt kénytelen voltam sok fontos „apróságot” kihagyni. A hiányolt zárófejezetet viszont talán pótolja az egész könyv anyagát összesítő nagyméretű táblázat. Csupán a pontosság kedvéért térek ki arra a megjegyzésre, hogy „a szerző mellőzte a jelentősebb endokrinológiai eredményekhez fűződő nevek (kutatók) említését”. Vincze János erre vonatkozóan az 1971. évi orvosi Nobel-díj nyertese nevének „elhallgatását” hozza fel példaképpen. E megállapítást nem fogadom el. Igaz, hogy az általa pontatlanul jelzett helyen (nem a 7., hanem az 5. oldalon, az előszóban) csak annyit írok, hogy „az 1971. évi orvosi Nobel-díjat annak a kutatónak ítéltek oda, akinek kutatásai a hormonok hatásmechanizmusának alaposabb megismeréséhez vezettek”, a 41. oldalon azonban már részletesen írok E. V. Sutherlandról, nemcsak nevét említve, hanem munkásságának lényegét is jegyezve összefoglalni, s a továbbiakban öt oldalon át ismertetem (két vázlatos rajz közbeiktatásával) a Sutherland-féle „másodlagos átvívó” (second messenger) elméletét. Ennél többet írni erről ilyen, kézikönyv jellegű munkában fölösleges lett volna. Úgy látszik, ez valahogy elkerülte a recenzius figyelmét.

VITA ZSIGMOND (Nagyenyed). — A *Korunk Évkönyv* 1974 mindazok számára, akiket a hazai sajtótörténet és azzal együtt művelődésünk kérdései érdekelnek, évtizedeken át fontos forrásmunka lesz. Úttörő vállalkozásnak kell tekintenünk ezt a munkát, s ezért egyes hiányaira is rá kell mutatnunk, hogy újabb tanulmányok egészítsék ki a jövőben azt a képet, amelyet az évkönyvből kaptunk. Elsősorban a kutatókra gondolok, akiknek a tájékozódását meg kellene könnyítenünk. — A romániai magyar sajtó történetének összefoglalását Jordáky Lajos végezte körültekintő munkával, de jó lett volna, ha jegyzetben megjelöli azokat a forrásmunkákat, amelyeket használt, azokra ugyanis másoknak is szüksége lenne. Jordáky adatai egyébként nem mindenhol pontosak. Dankanits Ádám szerint például az első magyar erdélyi hetilap, a *Hazai Híradó* 1827 januárjában jelent meg Pethe Ferenc szerkesztésében, Jordáky szerint pedig 1827. december 20-án látott napvilágot; vagy Gaal György szerint (helyesen) a kolozsvári Református Kollégium diákjai 1829—1831 között *Aglája* címen négy, műveiket tartalmazó könyvecskét (zsebkönyvet) adnak ki, Jordáky szerint pedig ugyanezt mint „szépirodalmi folyóiratot” 1829—1831-ben

Szilágyi Ferenc szerkeszti. Itt jegyzem meg, hogy egy szerző sem említi, miszerint a „közhasznú ismereteket” 1842—1843-ban Nagy Ferenc gondosan szerkesztett és igen hasznos zsebkönyve is terjesztette, és ugyanazokban az években a kolozsvári könyvkereskedők rendszeresen megjelenő könyvismertetőcsket adtak ki (*Litteraturai Értesítés, Litteraturai Hirdetmény* stb.). Az olvasók izlésére, tájékozottságára, a könyv elterjedésére ezek a kiadványok is hatással voltak. — Ha időszaki kiadványainkat pontosabban akarjuk számba venni, nem maradhatnak ki a naptárak és az iskolai értesítők sem. Példaképpen csak azt említem meg, hogy az 1940-es években a Kacsó Sándor szerkesztésében megjelenő *Gazda Naptár* abban az időszakban volt annyira jelentős, mint ma egy évkönyv. — Meglepő volt számomra továbbá az is, hogy a honismereti folyóiratok között nem jutott legalább egy mondat a *Székelységnek*, amelyet Bányai János nagy áldozatkészséggel szerkesztett Székelyudvarhelyt a 30-as években, sem pedig múzeumaink és más intézményeink egyre szaporodó kiadványainak. Igaz ugyan, hogy ezeket többnyire még nem nevezhetjük periodikus kiadványoknak, de ha számolunk az ifjúság körében egyre erősödő táj- és néprajzi, illetőleg népművészeti érdeklődéssel, akkor legfőbb ideje, hogy ezeket is számba vegyük. — Végül megemlítek egy orvostörténeti kiadványt, amely eddig a kutatók figyelmét elkerülte: *Az alsófehérmegyei orvos-, gyógyszerész egyesület évkönyvei*. Nagy-Enyed. I. évf. 1890, II. évf. 1891—1893, III. évf. 1894—1896. Egyszer majd ezzel is érdemes foglalkozni.

Júniusban a főiskolás Sajtó Fodor Erzsébet szönyegeit és a nagyváradi Fodor T. György fémdomborításait, majd régi fényképész munkatársunk, Asztalos Sándor művészportréit állítottuk ki szerkesztőségünk helyiségeiben.

HELYREIGAZÍTÁS. — Idei 4. számunkban a Csiky Gergely-emlékek Aradon című cikk szerzőinek neve helyesen: Glück Jenő—Ujj János.

Új Kritérion – könyvek

DANKANITS ADÁM: XVI. századi olvasmányok.

* * * Erdélyi Főnix. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.

Sajtó alá rendezte Jakó Zsigmond.

GHILIA, ALECU IVAN: Rekviem az élőkért. Regény. Fordor Sándor fordítása.

HORNYÁK JÓZSEF: Évek, őrangyalok. Novellák, kisregények.

DR. KISS ZOLTÁN—DR. HOLICSKA DEZSŐ—DR. VITÁLYOS ANDRÁS: Ember és egészség. Kislexikon.

KÖNTÖS SZABÓ ZOLTÁN: Pingált szívek Natásának. Elbeszélések.

LÉTAY LAJOS: Repülj, madárka. Gyermekversek.

MARKÓ BÉLA: A szavak városában. Versek. Forrás.

NAGY BORBÁLA: A csiki boszorkány. Történelmi regény.

SEMLYÉN ISTVÁN: Védekező tudomány. Korunk Könyvek.

SZABÓ GYULA: Gólya szállt a csűrre. Novellák, emlékezősek, vallomások.

E. SZABÓ ILONA: Szolnay Sándor.

VERESS PÁL: Vallatás, vád, küzdelem. Önéletírás, II. kötet.

VERESS ZOLTÁN: Tóbiás és Kelemen — Irgum-Burgum Benedek — Rongy Elek, a példakép.

WILDER, THORNTON: Szent Lajos király hídja — Caesar. Horizont.